

ISSN № 1728-9572

ДОНЕЦЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА
ім. ШЕВЧЕНКА

ДОНЕЦЬКИЙ
ВІСНИК
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА
ім. ШЕВЧЕНКА

*МЕДІАДИДАКТИКА,
ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОСТІР, МОВОЗНАВСТВО,
ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО, ІСТОРІЯ ТА КРАЄЗНАВСТВО,
БІБЛІОМЕТРІЯ,
ТЕОРІЯ ЦИВІЛІЗАЦІЙ І ФІЛОСОФІЯ НАУКИ*

Том 57

Харків – Запоріжжя - Вінниця

2026

Засновано в 2001 р.

**Д-67 Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. –
т. 57. – ХАРКІВ–ЗАПОРІЖЖЯ–ВІННИЦЯ, 2026. – 119 с. –
МЕДІАДИДАКТИКА, ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОСТІР, МОВОЗ-
НАВСТВО, ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО, ІСТОРІЯ ТА КРАЄЗНАВ-
СТВО, БІБЛІОМЕТРІЯ,
ТЕОРІЯ ЦИВІЛІЗАЦІЙ І ФІЛОСОФІЯ НАУКИ**

Відповідальність за зміст матеріалів несуть їхні автори.

© Донецьке відділення НТШ, 2026

© Автори текстів

ЗМІСТ

МЕДІАДИДАКТИКА ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОСТІР

Володимир Білецький, Ганна Онкович, Зоя Адамія
**МЕДІАДИДАКТИКА І ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ:
НОВІ ВИКЛИКИ ЧИ НОВІ МОЖЛИВОСТІ?..... 5**

Володимир Білецький,
**УКРАЇНСЬКІ УНІВЕРСАЛЬНІ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ
XXI СТОЛІТТЯ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ВЕЛИКОЇ
УКРАЇНСЬКОЇ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ, ЕНЦИКЛОПЕДІЇ
СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ ТА УКРАЇНСЬКОЇ ВІКІПЕДІЇ.....22**

Володимир Білецький,
**УКРАЇНСЬКА ВІКІПЕДІЯ: ЗНАЧЕННЯ, СУЧАСНИЙ СТАН І
ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ. ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ
У КОНТЕКСТІ СВІТОВОГО ЕНЦИКЛОПЕДИЧНОГО РУХУ...39**

МОВОЗНАВСТВО

Анатолій Загнітко,
**ІННОВАЦІЙНІСТЬ СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНОГО
ПІДХОДУ ІВАНА ВИХОВАНЦЯ.....46**

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Тетяна Єщенко,
**ОЛЕНА СТЕПАНІВ І ЮРІЙ ЛИПА
ЯК ПОСТАТІ ДЕРЖАВНИЦЬКОЇ ЕЛІТИ УКРАЇНИ.....63**

ІСТОРІЯ ТА КРАЄЗНАВСТВО

Сергій Гайдук
**ПЕРШІ ПОСЕЛЕНЦІ ВОЛОДИМИРІВКИ Й ДМИТРІВКИ
(ВОЛНОВАСЬКИЙ Р-Н, ДОНЕЦЬКА ОБЛ.).....70**

Віталій Орловський, Богдана Ткачук
**ГОЛОДОМОР 1932–1933 РОКІВ У КРЕМЕНЧУЦЬКОМУ КРАЇ
ЗІ СПОГАДІВ ОЧЕВИДЦІВ.....75**

Віталій Орловський
ПИСЬМЕННИК І ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ
МУСІЙ КОНОНЕНКО.....83

Віталій Орловський
НАРИСИ З ІСТОРІЇ СЕЛИЩА ВЕЛИКА БАГАЧКА.....88

Віталій Орловський
НАРИСИ З ІСТОРІЇ СЕЛА КРАСНОГОРІВКИ
БІЛОЦЕРКІВСЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ.....95

Сергій Гайдук
ПЕРШІ ПОСЕЛЕНЦІ СОНЯЧНОГО Й ЗНАМЕНІВКИ
(ВОЛНОВАСЬКИЙ Р-Н, ДОНЕЦЬКА ОБЛ.).....103

БІБЛІОМЕТРІЯ

Володимир Білецький,
ПУБЛІКАЦІЙНА АКТИВНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ
НАУКОВЦІВ ЗА ДАНИМИ GOOGLE SCHOLAR:
БІБЛІОМЕТРИЧНИЙ АНАЛІЗ.....109

ТЕОРІЯ ЦИВІЛІЗАЦІЙ І ФІЛОСОФІЯ НАУКИ

Володимир Білецький,
ЙМОВІРНІСТЬ ВИНИКНЕННЯ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ
ТЕХНОЛОГІЧНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ:
РОЗШИРЕНА МОДЕЛЬ НА ОСНОВІ РІВНЯННЯ ДРЕЙКА.....120

ДО УВАГИ АВТОРІВ!129

МЕДІАДИДАКТИКА ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОСТІР

УДК 37.091.3:004.8

МЕДІАДИДАКТИКА І ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ: НОВІ ВИКЛИКИ ЧИ НОВІ МОЖЛИВОСТІ?

Володимир С. Білецький,

доктор технічних наук, професор, Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут», Харків, Дійсний член НТШ

E-mail: ukcdb2021@ukr.net

Ганна В. Онкович,

доктор педагогічних наук, професор, Київ, Дійсна членкиня НТШ

E-mail: onkan@ukr.net

Зоя К. Адамія,

професор, доктор філології, Грузинський міжнародний університет,
Тбілісі, Грузія. e-mail: a.zoia777@gmail.com

***Анотація.** Статтю присвячено трансформації медіадидактики під впливом генеративного штучного інтелекту (ШІ). Обґрунтовано, що поява великих мовних моделей, генераторів зображень, аудіо та відео змінює не лише набір технічних засобів навчання, а й саму структуру медіадидактичної діяльності. Якщо традиційна медіадидактика передбачала переважно педагогічно організовану роботу здобувача освіти з уже створеним медіаконтентом, то генеративний ШІ перетворює медіасередовище на динамічний простір, у якому контент може створюватися, модифікуватися та персоналізуватися безпосередньо в процесі навчання.*

Проаналізовано основні можливості ШІ для медіадидактики: персоналізацію навчання, генерацію навчального контенту, адаптацію складності матеріалу, мультимодальне представлення інформації, оперативний зворотний зв'язок, моделювання навчальних ситуацій та розширення творчої діяльності здобувачів освіти. Водночас визначено принципово нові ризики: генерацію недостовірної інформації, алгоритмічні упередження, надмірну залежність від ШІ, зниження самостійності мислення, проблему авторства, академічної доброчесності, конфіденційності та поширення синтетичних медіа.

Обґрунтовано необхідність розширення традиційної медіаграмотності поняттями ШІ-грамотності та алгоритмічної грамотності.

Запропоновано розглядати критичну верифікацію результатів роботи ШІ як одну з базових компетентностей сучасної медіадидактики. Визначено нову роль викладача як інтелектуального модератора, експерта з верифікації, проєктувальника освітніх завдань та організатора взаємодії людини з алгоритмічним інформаційним середовищем. Запропоновано п'ятиетапну модель медіадидактичної роботи з генеративним ШІ: постановка завдання — генерація — критичний аналіз — верифікація — людська реконструкція результату.

Зроблено висновок, що ШІ не скасовує медіадидактику, а переводить її на новий рівень. Предметом навчання стає не тільки інформація та медіаповідомлення, а й розуміння способів їх алгоритмічного породження, критична оцінка результатів та відповідальна взаємодія людини з генеративним інформаційним середовищем.

Ключові слова: *медіадидактика, медіаосвіта, штучний інтелект, генеративний ШІ, медіаграмотність, ШІ-грамотність, алгоритмічна грамотність, критичне мислення, цифрова освіта, академічна доброчесність.*

Вступ. Стрімке поширення систем генеративного штучного інтелекту стало одним із найпомітніших чинників трансформації сучасної освіти. Якщо попередні етапи цифровізації переважно змінювали способи доступу до навчальної інформації, то генеративний ШІ змінює сам характер її створення, подання, інтерпретації та використання.

Сучасний здобувач освіти може сформулювати запит природною мовою і отримати пояснення складного поняття, приклад, конспект, переклад, таблицю, навчальний тест, зображення, аудіо або інший мультимедійний продукт. При цьому система здатна адаптувати відповідь до наступних запитів користувача. Таким чином, медіа перестає бути лише носієм готової інформації та набуває рис інтерактивного учасника освітньої комунікації.

Саме ця обставина створює нову проблемну ситуацію для медіадидактики.

Традиційна медіадидактика формувалася в умовах, коли педагог і здобувач освіти мали справу з певним, відносно стабільним медіапродуктом: текстом, книгою, фотографією, фільмом, телевізійною програмою, вебсторінкою, презентацією тощо. Завданням медіадидактики було навчити правильно і ефективно використовувати медіа в освітньому процесі, аналізувати їхній зміст, розвивати критичне сприйняття інформації та формувати медіакомпетентність.

Поява генеративного ШІ принципово змінює цю ситуацію. Навчальний медіапродукт тепер може бути створений алгоритмом безпосередньо в момент звернення до нього. Причому одна й та сама система ШІ може формувати різні відповіді на близькі за змістом запити. Отже, об'єктом медіадидактики стає не тільки медіапродукт, а й **процес його алгоритмічного породження**.

Українська освітня система вже перейшла від загального обговорення проблеми до формування практичних рекомендацій. Міністерство освіти і науки України та Міністерство цифрової трансформації у 2025 р. оприлюднили рекомендації щодо відповідального використання ШІ у закладах вищої освіти, адресовані викладачам, студентам, адміністраціям ЗВО та дослідникам [17].

Тому питання вже не полягає в тому, **чи буде ШІ присутнім в освіті**. Він уже став частиною освітнього та інформаційного середовища. Наукова проблема полягає в іншому: **як змінюється медіадидактика в умовах співіснування людини, медіа та генеративного алгоритму?**

Зауважимо, що у науковій літературі ШІ-грамотність розглядається як багатокомпонентна компетентність, що охоплює розуміння ШІ, його використання, критичне оцінювання та етичні аспекти [Long, Magerko; Ng et al.]¹. У контексті медіадидактики ШІ-грамотність доцільно визначати як сукупність знань, умінь і ціннісних установок, що забезпечують усвідомлене й критичне використання систем штучного інтелекту, оцінювання достовірності та якості створюваного ними медіаконтенту, його верифікацію, а також відповідальну й етичну взаємодію людини з ШІ. Такий підхід відповідає людиноцентричній та етично орієнтованій моделі ШІ-компетентностей UNESCO.

Якщо медіаграмотність зосереджується передусім на критичному сприйнятті, аналізі та оцінюванні медіаповідомлення, то ШІ-грамотність розширює цей предмет, включаючи розуміння способу його алгоритмічного породження. Отже, об'єктом критичного осмислення стає не лише саме медіаповідомлення, а й система штучного інтелекту, її можливості, обмеження та умови формування результату. Такий підхід відповідає концепціям AI literacy, у яких поєднуються розуміння ШІ,

¹ Duri Long, Brian Magerko. What is AI Literacy? Competencies and Design Considerations // CHI '20: Proceedings of the 2020 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems Pages 1 – 16. <https://doi.org/10.1145/3313831.3376727>
Published: 23 April 2020 Publication History

його практичне застосування, оцінювання результатів і етична відповідальність [Long, Magerko; Ng et al.].

Алгоритмічна грамотність — це здатність розуміти, як працюють алгоритми, створювати прості послідовності дій для розв'язання задач та критично оцінювати роботу автоматизованих систем, рекомендаційних стрічок соцмереж і штучного інтелекту в цифровому світі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблематика штучного інтелекту в освіті останніми роками швидко розширюється. Одним із фундаментальних напрямів є дослідження поняття **AI literacy** — **ШІ-грамотності**. Long і Magerko розглядають її як сукупність компетентностей, необхідних для ефективної взаємодії з системами ШІ та їх критичної оцінки [2].

Подальші дослідження засвідчили, що ШІ-грамотність не може обмежуватися технічними навичками. Систематичний огляд 47 праць, опублікованих у 2019–2023 рр., показав широку варіативність концепцій та підходів до визначення, формування й оцінювання ШІ-грамотності [3].

Особливого значення набуває відмінність між загальною ШІ-грамотністю та компетентностями, специфічними для генеративного ШІ. Систематичний огляд Joonyoung Park, опублікований 2025 р., на основі 51 емпіричного дослідження виокремлює п'ять складників GenAI-грамотності: розуміння генеративного ШІ; його використання; оцінювання та інтеграцію результатів; етичні аспекти; ставлення до GenAI [4].

Новітні дослідження 2026 р. додатково показують, що ШІ-грамотність має не тільки когнітивний та технологічний, а й психологічний вимір. Систематичний огляд 58 рецензованих праць, присвячених шкільній освіті, виокремив когнітивні, емоційні, психологічні та поведінкові компоненти ШІ-грамотності [5].

Ще один актуальний напрям — емпіричне дослідження ефективності формування ШІ-грамотності. Метааналіз 59 досліджень, опублікований у серпні 2026 р., показав статистично значущий позитивний ефект освітніх втручань, спрямованих на розвиток ШІ-грамотності, але водночас виявив значну варіативність результатів залежно від освітнього контексту, типу педагогіки та характеру навчальних результатів [6].

Безпосередньо генеративний ШІ в освіті досліджують Kaspici та ін., які систематизували його потенційні переваги та ризики для студентів і викладачів [7]. Tlili та ін. на прикладі ChatGPT розглянули можливості чат-ботів для освіти та водночас наголосили на проблемах досто-

вірності, академічної доброчесності та відповідального використання [8].

Систематичний огляд 407 публікацій, присвячених генеративному ШІ в освіті та дослідженнях, показав, що наукова дискусія концентрується навколо практичного застосування, впливу, потенціалу, етичних ризиків, індивідуального та інституційного використання [9].

Важливим для нашої проблематики є також дослідження трансформації оцінювання. Хіа та ін. у систематичному огляді 32 емпіричних досліджень показали, що генеративний ШІ створює потребу в перегляді традиційних моделей оцінювання, посиленні саморегульованого навчання, академічної доброчесності, цифрової та ШІ-грамотності викладачів [10].

Проблема надмірної залежності від ШІ набуває особливого значення. Zhai, Wibowo та Li у систематичному огляді показали, що надмірна довіра до діалогових систем ШІ може бути пов'язана з послабленням таких когнітивних процесів, як критичне та аналітичне мислення і прийняття рішень [11].

У попередній роботі авторів цієї статті ШІ було запропоновано розглядати як складник сучасної медіадидактики [1]. Однак подальший розвиток генеративних технологій та поява нової хвилі досліджень дають підстави перейти на інший рівень постановки проблеми: не тільки визначати місце ШІ в медіадидактиці, а й досліджувати **трансформацію самої медіадидактики під впливом генеративного інформаційного середовища.**

Мета статті

Метою статті є визначення основних напрямів трансформації медіадидактики під впливом генеративного штучного інтелекту, систематизація нових дидактичних можливостей і ризиків, а також обґрунтування принципів критично відповідального використання ШІ в освітньому процесі.

Для досягнення мети необхідно:

- визначити, як змінюється об'єкт медіадидактики під впливом генеративного ШІ;
- систематизувати основні дидактичні можливості генеративних систем;
- визначити нові ризики для медіаграмотності, критичного мислення та академічної доброчесності;

- обґрунтувати необхідність формування ІІІ-грамотності та алгоритмічної грамотності;
- визначити нову роль викладача;
- запропонувати модель педагогічно керованої взаємодії людини та ІІІ.

Методи дослідження

Методологічну основу дослідження становить комплекс взаємопов'язаних підходів і методів, спрямованих на визначення напрямів трансформації медіадидактики під впливом генеративного штучного інтелекту.

Основним методом дослідження є **аналіз наукових публікацій**, присвячених ІІІ-грамотності, генеративному ІІІ в освіті, трансформації оцінювання, академічній доброчесності, когнітивним ризикам використання ІІІ та компетентностям викладача. Проаналізовано праці, що охоплюють період від формування концепції AI literacy до сучасних досліджень генеративного ІІІ в освіті, зокрема систематичні огляди та метааналізи 2024–2026 рр. Окремо враховано документи UNESCO та рекомендації Міністерства освіти і науки України щодо використання ІІІ в освіті, а також сучасні українські праці з медіадидактики.

Для виявлення спільних тенденцій і відмінностей між дослідницькими підходами застосовано **метод систематизації результатів наукових досліджень**. На цій основі узагальнено основні можливості генеративного ІІІ для освітнього процесу — персоналізацію, мультимодальність, генерування навчального контенту й завдань, оперативний зворотний зв'язок та моделювання навчальних ситуацій — і систематизовано пов'язані з ними ризики, зокрема недостовірність згенерованої інформації, алгоритмічні упередження, надмірну залежність від ІІІ, проблеми академічної доброчесності, конфіденційності та авторства.

Для теоретичного осмислення виявлених тенденцій використано **концептуальний синтез**, який дав змогу поєднати положення теорії медіадидактики з сучасними підходами до медіаграмотності, ІІІ-грамотності та алгоритмічної грамотності. Концептуальний синтез застосовано також для визначення зміни об'єкта медіадидактичної діяльності: від переважної роботи з готовим медіапродуктом до критично керованої взаємодії з процесом його алгоритмічного породження.

На основі узагальнених теоретичних положень здійснено **авторське моделювання педагогічно керованої взаємодії людини з генеративним ІІІ**. Результатом моделювання стала п'ятиетапна послідовність: постановка завдання → генерація → критичний аналіз → верифі-

кація → людська реконструкція результату. Запропонована модель розглядається як концептуальний інструмент організації медіадидактичної діяльності, за якого генеративний ІІІ використовується як засіб доповнення інтелектуальної діяльності здобувача освіти, а відповідальність за оцінювання та кінцевий результат залишається за людиною.

Застосування зазначених методів у сукупності дало змогу перейти від аналізу окремих освітніх можливостей і ризиків генеративного ІІІ до **концептуального визначення напрямів трансформації медіадидактики** та обґрунтування нової ролі викладача як модератора, експерта з верифікації та проєктувальника педагогічної взаємодії людини з алгоритмічним інформаційним середовищем.

Виклад основного матеріалу

Медіадидактика в умовах генеративного інформаційного середовища

Медіадидактика розвивалася разом із трансформацією інформаційного середовища. На ранніх етапах медіа виконувало переважно функцію каналу передавання інформації. Згодом цифрові технології перетворили медіа на інтерактивне середовище, у якому користувач не лише споживає, а й створює контент. Генеративний ІІІ створює наступний етап. Умовно можна виділити три стадії:

1. Медіа як джерело.

Здобувач освіти отримує готову інформацію.

2. Медіа як інтерактивне середовище.

Здобувач освіти шукає, комбінує, коментує та створює інформацію.

3. Медіа як генеративне середовище.

Алгоритм створює новий інформаційний продукт безпосередньо у відповідь на запит користувача.

Ця третя стадія має принципове значення для медіадидактики.

У традиційній моделі педагог міг запропонувати: «проаналізуйте статтю», «порівняйте два джерела», «визначте маніпулятивні прийоми у відео». У генеративному середовищі до цих завдань додаються принципово нові: проаналізуйте відповідь ІІІ; перевірте наведені системою джерела; знайдіть активні помилки у згенерованому тексті; порівняйте відповідь ІІІ з першоджерелами; визначте, які частини відповіді є аргументованими, а які — лише правдоподібними.

Отже, медіадидактична компетентність поступово включає здатність **критично взаємодіяти не лише з інформацією, а й з алгоритмом, який цю інформацію формує.**

Це принципова відмінність нового етапу.

Нові дидактичні можливості ІІІ

Генеративний ІІІ має низку властивостей, які можуть істотно розширити інструментарій медіадидактики.

1. Персоналізація

Один і той самий матеріал можна представити на різних рівнях складності, адаптувати до попередніх знань здобувача освіти, змінити стиль пояснення або запропонувати додаткові приклади. Це створює передумови для переходу від орієнтації на «середнього студента» до більш індивідуалізованої траєкторії навчання.

2. Мультиmodalність

Генеративні системи працюють не тільки з текстом, а й із зображеннями, аудіо, відео та іншими формами цифрового контенту. Для медіадидактики це особливо важливо, оскільки сучасна комунікація дедалі більше має мультиmodalний характер. Одне поняття може бути представлено у вигляді: текстового пояснення; схеми; таблиці; зображення; аудіопояснення; відео; інтерактивного завдання.

Таким чином, ІІІ потенційно стає інструментом швидкого конструювання мультимедійного навчального середовища.

3. Генерування навчальних завдань

ІІІ може допомагати викладачеві створювати варіанти тестів, запитань, ситуаційних завдань, дискусій, прикладів та навчальних сценаріїв. Однак педагогічна відповідальність за зміст завдання залишається за викладачем.

Принцип має бути простим: **ІІІ генерує варіант — викладач визначає педагогічну цінність.**

4. Оперативний зворотний зв'язок

Генеративний ІІІ може швидко реагувати на запит студента, пояснювати помилку, пропонувати альтернативний спосіб розв'язання завдання. Це створює можливість посилення циклу:

спроба → зворотний зв'язок → корекція → повторна спроба.

5. Моделювання навчальних ситуацій. ІІІ може виконувати роль співрозмовника, опонента, редактора, консультанта, клієнта або іншого учасника професійної ситуації, перекладача, рецензента. Для гуманітарної освіти це відкриває можливості рольових ігор, дискусій та симуля-

цій. Для технічної освіти — моделювання професійних ситуацій, аналіз технічних рішень, документації та можливих помилок.

Отже, ІІІ може перетворюватися з «електронного довідника» на **інтерактивного партнера навчальної діяльності**.

Головний виклик: ІІІ може переконливо помилятися

Однією з принципових проблем генеративного ІІІ є здатність створювати правдоподібні, але фактично неправильні твердження.

Особливо небезпечними є вигадані: факти; статистичні дані; наукові джерела; автори; цитати; DOI; посилання; історичні події.

Ця проблема має безпосереднє медіадидактичне значення.

Традиційна медіаграмотність ставила запитання:

«Хто є автором інформації та наскільки надійним є джерело?»

У генеративному середовищі необхідно додати:

«Як була сформована ця інформація і чи можна незалежно перевірити її походження?»

Саме тому UNESCO розглядає медіа- та інформаційну грамотність як систему компетентностей, необхідних для критичного та ефективного взаємодіяння з інформаційним контентом, цифровими технологіями та інформаційними інституціями [13].

У випадку генеративного ІІІ ця компетентність набуває нового виміру.

Алгоритмічно сформований текст може бути стилістично бездоганним, логічно структурованим і переконливим, але це не гарантує його істинності.

Отже: **переконливість відповіді ІІІ не є доказом її достовірності**.

Цей принцип повинен стати одним із базових положень сучасної медіадидактики.

Від медіаграмотності до ІІІ-грамотності

Поняття медіаграмотності сформувалося для опису здатності знаходити, аналізувати, оцінювати та створювати медіаповідомлення. В умовах генеративного ІІІ цього вже недостатньо.

Сучасний здобувач освіти має розуміти: що таке генеративний ІІІ; які його можливості; які обмеження мають мовні моделі; чому система може помилятися; як формується відповідь; як правильно формулювати запит; як оцінювати результат; як перевіряти джерела; які етичні та правові наслідки має використання ІІІ.

Саме тому до традиційної медіаграмотності необхідно додати щонайменше три взаємопов'язані компоненти:

1. ІІІ-ґрамотність — розуміння можливостей, принципів роботи та обмежень систем штучного інтелекту.

2. Алгоритмічна ґрамотність — розуміння того, що інформаційний результат залежить від алгоритмічної процедури його формування.

3. Верифікаційна компетентність — здатність незалежно перевіряти результати роботи ІІІ.

Long і Magerko ще до масового поширення генеративних систем визначили ІІІ-ґрамотність як сукупність компетентностей для ефективної взаємодії з ІІІ та критичного оцінювання його результатів [2]. Новітні дослідження підтверджують, що ця компетентність повинна охоплювати не лише знання й навички, а й етичні, психологічні та поведінкові компоненти [4–6].

Таким чином, сучасну медіаґрамотність доцільно розглядати як систему, що розширюється:

медіаґрамотність → інформаційна ґрамотність → ІІІ-ґрамотність → алгоритмічна ґрамотність → критична верифікація.

Це не означає заміну медіаґрамотності ІІІ-ґрамотністю. Навпаки, ІІІ-ґрамотність є новим рівнем розвитку медіакомпетентності.

Надмірна довіра до ІІІ та ризик послаблення мислення

Особливої уваги потребує проблема надмірної залежності від генеративного ІІІ.

Якщо здобувач освіти звикає передавати системі не лише технічні операції, а й постановку проблеми, пошук аргументів, вибір доказів та формулювання висновків, освітня діяльність може поступово втрачати власне пізнавальне ядро.

Zhai, Wibowo та Li у систематичному огляді досліджень надмірної залежності від діалогових систем ІІІ звертають увагу на можливі негативні наслідки для критичного, аналітичного мислення та прийняття рішень [11].

Це дає підстави розрізняти два принципово різні способи використання ІІІ.

Перший — заміщувальний. Студент передає системі завдання: «Напиши за мене».

Другий — доповнювальний. Студент використовує ІІІ для: «Запропонуй альтернативні аргументи, а я їх перевірю». З педагогічного погляду ці два сценарії принципово різні.

У першому випадку ІІІ замінює частину інтелектуальної діяльності.

У другому — він розширює поле інтелектуальної діяльності.

Тому одним із критеріїв педагогічно правильного використання ШІ має бути не кількість операцій, переданих алгоритму, а **те, чи зберігається активна пізнавальна роль людини.**

Академічна доброчесність: забороняти чи змінювати?

Генеративний ШІ загострив проблему академічної доброчесності. Студент може отримати готовий текст, розв'язання задачі, програмний код або інший результат і подати його як власну роботу.

Проблема полягає не лише в порушенні академічної доброчесності. Вона має глибший дидактичний вимір: якщо оцінюється тільки готовий продукт, викладач дедалі менше може встановити, **що саме навчився робити студент.**

Дослідження академічної доброчесності в епоху ChatGPT показують необхідність поєднання чітких правил, педагогічної підтримки та зміни підходів до оцінювання [12].

Систематичний огляд трансформації оцінювання під впливом GenAI також показав необхідність переходу до таких форм оцінювання, які більше орієнтуються на саморегульоване навчання, відповідальність, цілісність і вищі когнітивні навички [10].

Тому повна заборона ШІ навряд чи є достатньою відповіддю. Більш перспективною видається модель **регламентованого використання ШІ.**

Студенту може бути дозволено використовувати ШІ для: генерації ідей; пояснення складного матеріалу; мовного редагування; пошуку альтернативних підходів; створення навчальних прикладів; критичного аналізу власного тексту.

Водночас неприйнятним має бути: подання згенерованого тексту як повністю власного; використання неперевіраних посилань; приховування суттєвого використання ШІ; передавання системі конфіденційних даних; використання ШІ замість самостійного виконання завдання там, де саме це завдання є предметом оцінювання.

У цьому контексті важливим є підхід МОН України, яке рекомендує відповідальне та прозоре використання ШІ в освітньому процесі [17].

Зміна моделі оцінювання

Генеративний ШІ змушує переглядати саме поняття навчального результату. Якщо раніше викладач оцінював переважно кінцевий текст, то в умовах ШІ дедалі більшого значення набуває **процес його створення.**

Доцільно оцінювати: постановку проблеми; самостійність формулювання завдання; вибір джерел; аргументацію; проміжні результати; критичний аналіз відповіді ІІІ; перевірку фактів; власні висновки.

Тоді студент може отримати завдання не просто «написати текст», а:

отримати відповідь ІІІ → знайти в ній слабкі місця → перевірити твердження за науковими джерелами → виправити помилки → обґрунтувати власну позицію.

У такій моделі ІІІ вже не ворог освітнього процесу. Він стає **об'єктом критичного навчання**.

Це, на нашу думку, один із найбільш перспективних напрямів сучасної медіадидактики.

Синтетичні медіа і проблема довіри

Окремий виклик пов'язаний із генерацією зображень, аудіо та відео. Традиційно фотографія або відеозапис сприймалися як відносно сильне свідчення факту. Сьогодні це припущення вже не може бути безумовним. Синтетичне зображення може бути фотореалістичним. Голос людини може бути синтезований. Відео може створювати ілюзію участі особи в події, якої насправді не було.

Для медіадидактики це означає необхідність переходу від уміння аналізувати зміст медіа до вміння також оцінювати його походження та автентичність.

UNESCO ще у другому виданні своєї моделі медіа- та інформаційної грамотності пов'язала медіаграмотність із новими цифровими викликами, зокрема штучним інтелектом, дезінформацією та необхідністю критичного оцінювання інформації [13].

Тому в сучасній медіадидактиці має утверджуватися принцип: «Побачив» уже не означає «це було».

Здобувач освіти має навчатися: перевіряти першоджерело; встановлювати контекст; порівнювати незалежні джерела; оцінювати ознаки синтетичного контенту; критично аналізувати зображення, аудіо та відео; перевіряти інформацію незалежно від її візуальної переконливості.

Нова роль викладача

Поширення ІІІ породжує побоювання, що технологія може замінити викладача. Таке припущення зводить освіту до передавання інформації. Насправді освіта передбачає значно ширшу систему діяльності: постановку цілей, педагогічну взаємодію, мотивацію, оцінювання, соціалізацію, формування цінностей та розвиток критичного мислення.

UNESCO у «AI competency framework for teachers» визначає спеціальний комплекс компетентностей викладача, пов'язаних із ШІ, включно з етикою, педагогікою ШІ, професійним розвитком та практичним використанням технологій [15]. Тому роль викладача не зникає — вона трансформується.

У традиційній моделі: **викладач → джерело знань → студент.**

У цифровій: **викладач → організатор інформаційного середовища → студент.**

В умовах генеративного ШІ: **викладач → проєктувальник освітньої діяльності → студент ↔ ШІ.**

Викладач дедалі більше стає: модератором; експертом; редактором; верифікатором; проєктувальником навчальних завдань; організатором критичної взаємодії з ШІ.

Отже, **ШІ не зменшує значення викладача — він підвищує вимоги до його педагогічної та інформаційної компетентності.**

Етика, приватність та відповідальність

Генеративний ШІ створює не тільки дидактичні, а й етичні проблеми.

UNESCO у «Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence» визначає як принципово важливі питання людської гідності, прав людини, прозорості, справедливості, недискримінації, захисту даних та відповідального використання ШІ [16].

Для освіти це означає необхідність особливої уваги до: персональних даних студентів; конфіденційних навчальних матеріалів; авторського права; інтелектуальної власності; алгоритмічних упереджень; доступності технологій; цифрової нерівності.

Важливим є принцип: **людина не повинна передавати системі ШІ більше інформації, ніж необхідно для виконання конкретного освітнього завдання.**

Не менш важливим є принцип відповідальності: **ШІ може бути інструментом створення результату, але не суб'єктом педагогічної відповідальності.**

Відповідальність за використаний результат залишається за людиною.

Медіадидактична модель роботи з генеративним ШІ

На основі проведеного аналізу пропонується п'ятиетапна модель педагогічно керованої взаємодії з генеративним ШІ.

Етап 1. Постановка завдання. Людина визначає проблему, мету, критерії результату.

Етап 2. Генерація. ШІ створює первинний інформаційний, текстовий або мультимедійний продукт.

Етап 3. Критичний аналіз. Здобувач освіти аналізує результат, визначає можливі помилки, суперечності, упередження та неповні твердження.

Етап 4. Верифікація. Ключові твердження перевіряються за незалежними науковими, офіційними або первинними джерелами.

Етап 5. Людська реконструкція. Кінцевий результат створюється не шляхом механічного копіювання відповіді ШІ, а через її критичне переосмислення.

Модель можна подати у вигляді послідовності: **Постановка завдання → Генерація → Критика → Верифікація → Осмислений результат.**

Саме останній етап є принципово важливим. Мета медіадидактики не повинна полягати в тому, щоб навчити студента отримувати якомога кращі відповіді від ШІ. Її мета — навчити студента **розуміти, коли відповідь ШІ можна прийняти, коли її необхідно перевірити, а коли — відкинути.**

Від використання ШІ до педагогіки співпраці з ШІ

Появу генеративного ШІ доцільно розглядати не тільки як технологічну, а й як антропологічну зміну освіти.

Традиційна схема: **викладач ↔ студент ↔ навчальний матеріал.**

Цифрова схема: **викладач ↔ студент ↔ цифрове середовище.**

Генеративна схема: **викладач ↔ студент ↔ ШІ ↔ медіасередовище.**

При цьому ШІ може виконувати різні функції: джерела інформації, співрозмовника, генератора ідей, редактора, симулятора, перекладача, консультанта або критика.

Тому перспективним видається поняття **педагогіки співпраці людини та ШІ.**

У такій моделі принципово важливо зберегти асиметрію відповідальності: **ШІ може генерувати результат, але людина відповідає за його використання.**

Це положення має стати одним із фундаментальних принципів сучасної медіадидактики.

Висновки

Поява генеративного штучного інтелекту означає не просто розширення набору цифрових інструментів освіти. Вона змінює саме інформаційне середовище, у якому відбувається навчання, а тому потребує переосмислення теоретичних і практичних засад медіадидактики. Проведений аналіз дозволяє зробити такі висновки.

1. Медіадидактика переходить від роботи з готовим медіаконтентом до роботи з генеративним медіасередовищем. Об'єктом педагогічної діяльності стає не тільки інформаційний продукт, а й процес його алгоритмічного створення.

2. Генеративний ШІ створює значні дидактичні можливості. До них належать персоналізація, адаптивність, мультимодальність, швидке створення навчального контенту, генерація завдань, оперативний зворотний зв'язок та моделювання навчальних ситуацій.

3. Одночасно виникають нові ризики. Найважливішими є недостовірність частини згенерованої інформації, алгоритмічні упередження, надмірна залежність від ШІ, проблема академічної доброчесності, конфіденційності, авторства та поширення синтетичних медіа.

4. Традиційна медіаграмотність потребує розширення. До неї мають бути інтегровані ШІ-грамотність, алгоритмічна грамотність та компетентність незалежної верифікації інформації.

5. Повна заборона ШІ не є достатньою педагогічною відповіддю. Більш продуктивною видається модель регламентованого, прозорого та критичного використання технології залежно від мети конкретного навчального завдання.

6. ШІ має використовуватися переважно як інструмент доповнення, а не заміщення інтелектуальної діяльності здобувача освіти. Педагогічно продуктивним є таке використання технології, за якого вона розширює поле пошуку, порівняння, моделювання та критичного аналізу, але не усуває самостійне мислення.

7. Роль викладача не зменшується, а трансформується. Він дедалі більше виступає як модератор, експерт, редактор, верифікатор і проєктувальник взаємодії людини з алгоритмічним середовищем.

8. Перспективною є п'ятиетапна модель медіадидактичної роботи з ШІ: постановка завдання → генерація → критичний аналіз → верифікація → людська реконструкція результату.

Таким чином, відповідь на питання, винесене в заголовок статті — «нові виклики чи нові можливості?» — не може бути однозначною. ШІ є одночасно і викликом, і можливістю. Але принципово важливим є

інше: наслідки визначаються не тільки властивостями технології, а й способом її включення в освітній процес. Якщо ШІ використовується як заміна мислення — він може послаблювати освіту. Якщо ШІ використовується як інструмент пошуку альтернатив, моделювання, критики, перевірки та інтелектуального діалогу — він здатний посилити освіту. Тому майбутнє медіадидактики полягає не у відмові від ШІ і не в безумовному прийнятті його результатів. Воно полягає у формуванні **критично відповідальної культури взаємодії людини з генеративним інформаційним середовищем**.

Саме тут проходить межа між технологічною зручністю та справжньою освітою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білецький В. С., Онкович Г. В., Фіголь Н. М., Фіголь Б. В. Штучний інтелект та медіадидактика в сучасній цифровізації освіти. *Інтегровані комунікації*. 2025. № 2. С. 133–139. DOI: 10.28925/2524-2652.2025.216.
Електронна версія статті:
<https://intcom.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/443>
2. Long D., Magerko B. What is AI Literacy? Competencies and Design Considerations. *Proceedings of the 2020 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems*. New York : Association for Computing Machinery, 2020. P. 1–16. DOI: 10.1145/3313831.3376727.
Електронна версія / DOI: <https://doi.org/10.1145/3313831.3376727>
3. Ng D. T. K., Leung J. K. L., Chu S. K. W., Qiao M. S. A systematic review of AI literacy conceptualization, constructs, and implementation and assessment efforts (2019–2023). *Computers and Education: Artificial Intelligence*. 2024. Vol. 6. Art. 100173. DOI: 10.1016/j.caeai.2024.100173.
Електронна версія / DOI: <https://doi.org/10.1016/j.caeai.2024.100173>
4. Park J. A systematic literature review of generative artificial intelligence (GenAI) literacy in schools. *Computers and Education: Artificial Intelligence*. 2025. Vol. 9. Art. 100487. DOI: 10.1016/j.caeai.2025.100487.
Електронна версія / DOI: <https://doi.org/10.1016/j.caeai.2025.100487>
5. Feng S., Carolus A. Artificial intelligence literacy at school: A systematic review with a focus on psychological foundations. *Computers and Education: Artificial Intelligence*. 2026. Vol. 10. Art. 100551. DOI: 10.1016/j.caeai.2026.100551.
Електронна версія / DOI: <https://doi.org/10.1016/j.caeai.2026.100551>
6. Liu S., Lin Z., Ng O. L., Yang Y., Dai Y. AI literacy interventions in education: A meta-analysis of effects and moderators. *Educational Research Review*. 2026. Vol. 52. Art. 100813. DOI: 10.1016/j.edurev.2026.100813.
Електронна версія / DOI: <https://doi.org/10.1016/j.edurev.2026.100813>

7. Kasneci E., Sessler K., Küchemann S. et al. ChatGPT for good? On opportunities and challenges of large language models for education. *Learning and Individual Differences*. 2023. Vol. 103. Art. 102274. DOI: 10.1016/j.lindif.2023.102274.
Електронна версія / DOI: <https://doi.org/10.1016/j.lindif.2023.102274>
8. Tlili A., Shehata B., Adarkwah M. A. et al. What if the devil is my guardian angel: ChatGPT as a case study of using chatbots in education. *Smart Learning Environments*. 2023. Vol. 10. Art. 15. DOI: 10.1186/s40561-023-00237-x.
Електронна версія / DOI: <https://doi.org/10.1186/s40561-023-00237-x>
9. Yusuf A., Pervin N., Román-González M. Generative AI in education and research: A systematic mapping review. *Review of Education*. 2024. DOI: 10.1002/rev3.3489.
Електронна версія / DOI: <https://doi.org/10.1002/rev3.3489>
10. Xia Q., Weng X., Ouyang F., Lin T. J., Chiu T. K. F. A scoping review on how generative artificial intelligence transforms assessment in higher education. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*. 2024. Vol. 21. Art. 40. DOI: 10.1186/s41239-024-00468-z.
Електронна версія / DOI: <https://doi.org/10.1186/s41239-024-00468-z>
11. Zhai C., Wibowo S., Li L. D. The effects of over-reliance on AI dialogue systems on students' cognitive abilities: A systematic review. *Smart Learning Environments*. 2024. Vol. 11. Art. 28. DOI: 10.1186/s40561-024-00316-7.
Електронна версія / DOI: <https://doi.org/10.1186/s40561-024-00316-7>
12. Cotton D. R. E., Cotton P. A., Shipway J. R. Chatting and cheating: Ensuring academic integrity in the era of ChatGPT. *Innovations in Education and Teaching International*. 2024. Vol. 61, No. 2. P. 228–239. DOI: 10.1080/14703297.2023.2190148.
Електронна версія / DOI: <https://doi.org/10.1080/14703297.2023.2190148>
13. UNESCO. *Media and Information Literate Citizens: Think Critically, Click Wisely!* 2nd ed. Paris : UNESCO, 2021. 403 p. ISBN 978-92-3-100448-3.
Електронна версія: <https://www.unesco.org/en/articles/media-and-information-literate-citizens>
14. Miao F., Holmes W. *Guidance for Generative AI in Education and Research*. Paris : UNESCO, 2023. 48 p. DOI: 10.54675/EWZM9535.
Електронна версія: <https://www.unesco.org/en/articles/guidance-generative-ai-education-and-research>
15. Miao F., Cukurova M. *AI Competency Framework for Teachers*. Paris : UNESCO, 2024. 52 p. ISBN 978-92-3-100707-1. DOI: 10.54675/ZJTE2084.
Електронна версія: <https://www.unesco.org/en/articles/ai-competency-framework-teachers>
16. UNESCO. *Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence*. Paris : UNESCO, 2022.
Офіційний текст UNESCO: <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/recommendation-ethics-artificial-intelligence>

17. Міністерство освіти і науки України. *Штучний інтелект у закладах вищої освіти: рекомендації для викладачів, студентів і працівників ЗВО*. 29 квітня 2025 р.

Офіційна сторінка МОН: <https://mon.gov.ua/news/shtuchnyi-intelekt-u-zakladakh-vyshchoi-osvity-rekomendatsii-dlia-vykladachiv-studentiv-i-pratsivnykiv-zvo>

18. Білецький В. С., Онкович Г. В., Флегонтова Н. М. (за заг. ред. Г. В. Онкович). *Медіадидактика вищої школи : колективна монографія*. Київ : Видавництво Ліра-К, 2026. 176 с. ISBN 978-617-8883-55-3.

Електронна версія:

https://www.researchgate.net/publication/404912755_Mediadidaktika_visoi_skoli_kolektivna_monografia_zag_red_d-ra_ped_nauk_kand_filol_nauk_profesora_G_V_Onkovic_uporadn_kand_ped_nauk_doc_N_M_Flegontova_-_Kiiv_Vidavnictvo_Lira-K_2026_-_176_s_ISBN978-

Use of AI-Assisted Tools

During the preparation of this manuscript, the author used AI-assisted tools for language editing, translation, structural refinement, and technical formatting. AI-assisted tools were not used to determine the scientific objectives, develop the conceptual framework, interpret the research findings, or formulate the conclusions. The author reviewed and verified all generated and edited material and assumes full responsibility for the content, accuracy, originality, and final version of the manuscript.

УДК 001.92:030(477)

Володимир С. Білецький,

доктор технічних наук, професор, Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут», Харків, *Дійсний член НТШ*

E-mail: ukcdb2021@ukr.net

УКРАЇНСЬКІ УНІВЕРСАЛЬНІ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ ХХІ СТОЛІТТЯ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ВЕЛИКОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЕНЦИК- ЛОПЕДІЇ, ЕНЦИКЛОПЕДІЇ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ ТА УКРАЇНСЬКОЇ ВІКІПЕДІЇ

Анотація

У статті здійснено порівняльний аналіз трьох масштабних українських енциклопедичних ресурсів ХХІ століття — Великої української енциклопедії (ВУЕ), Енциклопедії Сучасної України (ЕСУ) та Української Вікіпедії. Мета дослідження полягає у визначенні специфіки їхніх концепцій, організаційних моделей, принципів формування контенту, механізмів оновлення, рівня наукової верифікації та суспільних функцій. Методологію становлять аналіз наукових публікацій і офіційних

матеріалів, порівняння, систематизація та узагальнення, а також експертне концептуальне моделювання. Показано, що ВУЕ, ЕСУ та Українська Вікіпедія репрезентують відповідно державно-академічну, академічно-експертну та відкриту мережеву моделі виробництва й поширення знань. Встановлено їхні відмінності у тематичному охопленні, представленні української та світової тематики, біографічному сегменті, оперативності оновлення, механізмах контролю якості та цифровій інтеграції. Обґрунтовано висновок, що ці ресурси доцільно розглядати не як взаємозамінні конкуренти, а як взаємодоповнювальні складові багаторівневої української інформаційно-енциклопедичної системи.

Ключові слова: енциклопедія, ВУЕ, ЕСУ, Українська Вікіпедія, цифрова енциклопедистика, відкриті знання, інформаційний простір України.

1. Вступ

Початок ХХІ століття ознаменувався докорінною трансформацією способів накопичення, систематизації та поширення знань. Якщо протягом майже трьох століть універсальна енциклопедія існувала переважно як багатотомне друковане видання, що створювалося великими редакційними колективами і оновлювалося один раз на кілька десятиліть, то розвиток цифрових технологій радикально змінив саму природу енциклопедичного знання. Сучасна енциклопедія дедалі більше перетворюється з завершеного видавничого продукту на відкриту інформаційну систему, здатну безперервно доповнюватися, уточнюватися й адаптуватися до появи нових знань.

Україна переживає цей процес особливо інтенсивно. Після здобуття незалежності постало завдання формування власного енциклопедичного простору, вільного від ідеологічних обмежень радянської доби та орієнтованого на представлення української історії, науки, культури й державності. Упродовж останніх двох десятиліть сформувалися три масштабні проєкти, які сьогодні визначають обличчя української енциклопедистики: **Енциклопедія Сучасної України (ЕСУ)**, **Велика українська енциклопедія (ВУЕ)** та **Українська Вікіпедія**.

Попри зовнішню схожість — усі три ресурси містять енциклопедичні статті українською мовою, — вони мають принципово різне походження, різні механізми формування контенту, різну редакційну політику та різні суспільні функції. ЕСУ є академічним фундаментальним виданням, що створюється Національною академією наук України як енциклопедія сучасної України. ВУЕ реалізується як державний універсальний енциклопедичний проєкт, покликаний створити сучасну націона-

льну універсальну енциклопедію. Українська Вікіпедія є складовою глобального міжнародного проєкту Wikipedia і функціонує на принципах відкритого колективного редагування.

Саме ця різноманітність моделей робить український енциклопедичний простір унікальним. Якщо більшість держав світу мають або традиційні академічні енциклопедії, або активно розвинуті мовні розділи Вікіпедії, то в Україні одночасно співіснують три великі енциклопедичні системи, кожна з яких займає власну інформаційну нішу.

Разом з тим у науковій літературі переважають дослідження окремих енциклопедичних проєктів. Значно менше уваги приділяється їх комплексному порівнянню. Найчастіше аналізуються редакційні принципи окремих видань, історія їх створення або роль Вікіпедії як нового феномену цифрової культури. Натомість питання взаємодії цих енциклопедичних ресурсів, розподілу їх функцій, відмінностей інформаційного наповнення та їх місця у формуванні українського інформаційного простору досліджені недостатньо.

Мета дослідження

Метою дослідження є порівняльний аналіз Великої української енциклопедії, Енциклопедії Сучасної України та Української Вікіпедії як різних моделей виробництва, систематизації, верифікації та поширення енциклопедичного знання в українському цифровому просторі.

Завдання дослідження

1) визначити концептуальні та організаційні засади функціонування ВУЕ, ЕСУ та Української Вікіпедії;

2) порівняти структуру та тематичне наповнення трьох енциклопедичних ресурсів, зокрема представлення світової й української тематики, персоналій, науки, техніки, культури та сучасних подій;

3) охарактеризувати відмінності у моделях авторства, редакційного опрацювання, наукового рецензування, верифікації та оновлення інформації;

4) визначити функціональні переваги й обмеження кожної енциклопедичної моделі та співвіднести їх із потребами різних категорій користувачів;

5) з'ясувати характер взаємодії ВУЕ, ЕСУ та Української Вікіпедії в сучасному українському інформаційному просторі;

6) визначити перспективні напрями розвитку української енциклопедистики в умовах цифрової трансформації.

Методи дослідження

Методологічну основу дослідження становить поєднання історико-енциклопедичного, порівняльного та системного підходів. Застосовано аналіз наукових публікацій, монографій і офіційних матеріалів, присвячених розвитку української енциклопедистики та функціонуванню цифрових енциклопедій; порівняння — для зіставлення концепцій, організаційних моделей, принципів авторства, редакційного контролю, тематичного охоплення та оперативності оновлення; систематизацію й узагальнення — для виявлення спільних і відмінних характеристик трьох ресурсів. Окремо використано концептуальний синтез для визначення функціонального місця ВУЕ, ЕСУ та Української Вікіпедії в українській інформаційній інфраструктурі. Порівняльні характеристики тематичних груп у таблиці 2 мають характер експертного оцінювання і не претендують на статус кількісного контент-аналізу. Це обмеження враховано під час формулювання висновків.

Основний виклад

2. Три моделі української енциклопедистики

Попри однакову належність до енциклопедичного жанру, ВУЕ, ЕСУ та Українська Вікіпедія виникли в різних соціокультурних умовах і репрезентують три принципово відмінні концепції створення знань.

Велика українська енциклопедія

Проект Великої української енциклопедії був започаткований як державна програма створення сучасної універсальної національної енциклопедії. На відміну від попередніх українських універсальних енциклопедичних видань, ВУЕ від самого початку орієнтувалася на поєднання традиційної академічної моделі з цифровими технологіями. Створення енциклопедії координується Державною науковою установою «Енциклопедичне видавництво», до написання статей залучаються провідні українські науковці, а всі матеріали проходять наукове та літературне редагування. [1; 2]

Головною особливістю ВУЕ є прагнення забезпечити академічну достовірність і системність викладу. Кожна стаття має конкретного автора, який несе відповідальність за її зміст. Існують також редакційні статті. Внаслідок цього матеріали характеризуються високим рівнем наукової верифікації, проте швидкість оновлення інформації є відносно невисокою. Це є закономірною особливістю будь-якої класичної акаде-

мічної енциклопедії, де якість контролюється редакційною процедурою, а не відкритим обговоренням спільноти. [2; 3]

Енциклопедія Сучасної України

Іншу модель представляє Енциклопедія Сучасної України. Її концепція принципово відрізняється від універсальних енциклопедій тим, що головним об'єктом опису є Україна кінця XX — початку XXI століття. Це визначає структуру енциклопедії, домінування біографічних статей, значний обсяг інформації про українські наукові установи, підприємства, регіони, громадські організації та культурні явища. [4; 5]

Особливістю ЕСУ є максимальна концентрація експертних знань про Україну. Якщо універсальна енциклопедія змушена розподіляти обсяг між усіма країнами світу, то ЕСУ практично весь свій інформаційний потенціал спрямовує на висвітлення української тематики. Саме тому вона є безпрецедентним за повнотою джерелом інформації про українське суспільство новітнього часу.

Статті ЕСУ також створюються фахівцями відповідних галузей науки. Як правило, авторами виступають доктори наук, професори, співробітники наукових установ або провідні спеціалісти. Це забезпечує високий рівень достовірності, але, аналогічно до ВУЕ, зумовлює певну інерційність оновлення інформації.

Українська Вікіпедія

Принципово іншу модель репрезентує Українська Вікіпедія. [6; 7; 8]

Вона функціонує не як видавничий проєкт і не як академічна енциклопедія у класичному розумінні. Це глобальна цифрова система колективного виробництва знань, що базується на принципах відкритого редагування, консенсусу спільноти та безперервного оновлення інформації. [6; 7]

Будь-який користувач може створити нову статтю або внести зміни до вже існуючої. Якість матеріалу забезпечується не попереднім рецензуванням, а постійним громадським контролем, перевіркою джерел і системою внутрішніх правил. [6; 7]

Саме ця особливість визначає головну перевагу Української Вікіпедії — виняткову оперативність. Події, що відбулися кілька годин тому, вже можуть бути відображені у відповідній статті. Жодна академічна енциклопедія не здатна працювати в такому часовому режимі. [7; 8]

Разом із тим відкритість породжує і специфічні проблеми. Якість окремих статей суттєво залежить від активності редакторів, рівня їхньої

компетентності та наявності авторитетних джерел. Тому поряд із блискучими за рівнем опрацювання матеріалами існують короткі або недостатньо розвинені статті, що перебувають у процесі поступового вдосконалення.

Таким чином, уже на концептуальному рівні можна констатувати існування трьох різних моделей української енциклопедистики: **класичної державно-академічної (ВУЕ), академічно-експертної (ЕСУ) та відкритої мережевої (Українська Вікіпедія)**. Кожна з них має власні переваги, обмеження та сферу найбільш ефективного застосування. Саме ця відмінність визначає характер їхнього інформаційного наповнення, що буде розглянуто в наступних розділах статті.

3. Порівняльний аналіз інформаційного наповнення

Найбільш об'єктивне порівняння енциклопедичних ресурсів можливе не за кількістю статей, а за структурою та характером їхнього інформаційного наповнення. Саме контент визначає реальну суспільну цінність енциклопедії, її цільову аудиторію та функціональне призначення. Попри належність до одного жанру, ВУЕ, ЕСУ та Українська Вікіпедія формують знання за різними принципами, що закономірно відображається у тематичній структурі, глибині опрацювання матеріалу та співвідношенні окремих галузей знань (Табл.1, 2).

Таблиця 1. Порівняльна характеристика Великої української енциклопедії, Енциклопедії Сучасної України та Української Вікіпедії

Критерій	Велика українська енциклопедія (ВУЕ)	Енциклопедія Сучасної України (ЕСУ)	Українська Вікіпедія
Рік започаткування	2013 (державний проєкт)	2001	2004
Засновник	Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво»	НАН України, НТШ, Інститут енциклопедичних досліджень НАН України	Міжнародний проєкт Wikipedia (спільнота редакторів)
Тип енциклопедії	універсальна	спеціалізована українознавча (сучасна Україна)	універсальна
Форма існування	електронна (з друкованою концепцією)	друкована та електронна	електронна
Модель авторства	індивідуальні ав-	індивідуальні ав-	колективне

	тори	тори	авторство
Наукове рецензування	є	є	відсутнє формальне; діє громадська перевірка та правила спільноти
Персоніфіковане авторство	так	так	ні (історія редагувань зберігається)
Оперативність оновлення	низька	середня	дуже висока
Періодичність оновлення	редакційний цикл	редакційний цикл	безперервна
Основний предмет	універсальні знання	Україна кінця XX – XXI ст.	універсальні знання
Представлення світової тематики	повне	вибіркове	практично необмежене
Представлення української тематики	значне	максимально повне	дуже широке
Представлення сучасних подій	обмежене	вибіркове	оперативне
Біографії українських діячів	вибіркові	максимально повні	дуже численні
Наукова термінологія	академічно стандартизована	академічно стандартизована	формується динамічно
Використання ілюстрацій	редакційне	редакційне	практично необмежене
Внутрішні гіперпосилання	так	так	дуже розвинена система
Мультимедійність	обмежена	обмежена	висока
Мови	українська	українська	українська (інтеграція з понад 300 мовними розділами Wikipedia)
Основна цільова аудиторія	освіта, наука	наука, українознавство	широка громадськість

Таблиця 2. Порівняння інформаційного представлення окремих тематичних груп

Тематична група	ВУЕ	ЕСУ	Українська Вікі-
-----------------	-----	-----	------------------

			педія
Світова історія	+++	+	+++
Історія України	++	+++	+++
Українські персоналії	++	+++	+++
Світові персоналії	+++	+	+++
Наукові поняття	+++	++	+++
Українські наукові школи	++	+++	++
Українські підприємства	++	+++	++
Українські університети	++	+++	+++
Адміністративно-територіальні одиниці України	++	+++	+++
Культура України	++	+++	+++
Світова культура	+++	+	+++
Поточні події	+	+	+++
Російсько-українська війна	+	++	+++
Мультимедіа	++	++	+++
Міжмовні зв'язки	—	—	+++

Позначення:

- +++ — дуже повне представлення;
- ++ — достатньо повне;
- + — вибіркове;
- — — практично відсутнє.

Ця таблиця є **експертною оцінкою**, а не результатом вимірювань.

3.1. Загальна структура тематичного наповнення

Велика українська енциклопедія наслідує традиції класичних універсальних енциклопедій. Її тематичне поле охоплює практично всі галузі людського знання — природничі науки, техніку, медицину, суспільні науки, мистецтво, історію, географію, філософію, релігію, спорт тощо. При цьому редакція прагне забезпечити відносно пропорційне представлення окремих галузей, уникаючи їхнього надмірного домінування. Такий підхід відповідає класичному розумінню універсальної енциклопедії як систематизованого зведення знань про світ.

Іншу концепцію реалізує Енциклопедія Сучасної України. Попри широкий тематичний спектр, її інформаційний простір концентрується навколо України. Предметом енциклопедичного опису є насамперед українські персоналії, установи, підприємства, адміністративно-територіальні одиниці, культурні явища, наукові школи, громадські організації, виробництва, засоби масової інформації, спортивні клуби, мистецькі колективи. Таким чином, універсальність ЕСУ полягає не в гео-

графічному охопленні світу, а в максимально повному висвітленні сучасної України.

Українська Вікіпедія має принципово іншу структуру. Як складова глобальної Wikipedia, вона не має заздалегідь визначеної тематичної моделі. Її зміст формується еволюційно — залежно від активності редакторської спільноти, доступності джерел та суспільного інтересу до окремих тем. У результаті співіснують надзвичайно деталізовані тематичні масиви (астрономія, інформатика, військова історія, біографії сучасних діячів) із менш розвиненими напрямками, які ще перебувають на стадії формування.

Саме ця самоорганізація контенту є однією з головних відмінностей Вікіпедії від академічних енциклопедій. Якщо ВУЕ та ЕСУ будуються відповідно до попередньо розробленого словника й редакційного плану, то у Вікіпедії тематична структура формується "знизу" — у процесі безперервної діяльності редакторської спільноти. [6; 8]

3.2. Біографічний сегмент

Особливо показовими є відмінності у представленні персоналій.

Для ЕСУ біографічні статті становлять основу інформаційного масиву. Це закономірно впливає з її концепції: історія сучасної України розглядається передусім через діяльність людей, які формували українську державність, науку, освіту, економіку, культуру та громадське життя. Значна увага приділяється не лише видатним діячам загальнонаціонального масштабу, а й регіональним науковцям, митцям, педагогам, виробничникам, лікарям, інженерам, керівникам підприємств, представникам української діаспори. Саме ця риса робить ЕСУ безцінним джерелом для істориків науки, біографістів та дослідників регіональної історії.

У ВУЕ біографічний компонент підпорядкований принципу універсальності. Поряд із українськими діячами широко представлені видатні особистості світової науки, культури, політики та техніки. Таким чином, українські персоналії інтегруються у загальносвітовий історичний контекст.

Українська Вікіпедія має найбільший за обсягом біографічний масив. Це пояснюється відсутністю жорстких кількісних обмежень. Якщо академічна енциклопедія вимушена здійснювати суворий відбір персоналій відповідно до критеріїв енциклопедичної значущості, то Вікіпедія дозволяє значно ширше висвітлювати біографічний матеріал за умови відповідності власним критеріям значущості та наявності незалежних авторитетних джерел. Унаслідок цього українська Вікіпедія містить не лише статті про академіків, лауреатів державних премій чи видатних

митців, а й про значну кількість сучасних учених, спортсменів, військових, громадських діячів, журналістів, підприємців.

Разом із тим саме в біографічному сегменті найбільш виразно проявляються сильні й слабкі сторони кожної моделі. ЕСУ забезпечує найвищий рівень наукової достовірності та біографічної повноти в межах української тематики. ВУЕ прагне до енциклопедичної збалансованості між українським і світовим матеріалом. Українська Вікіпедія забезпечує найбільше кількісне охоплення персоналій і найоперативніше реагує на появу нових суспільно значущих осіб, проте рівень опрацювання окремих статей істотно варіює.

3.3. Природничі та технічні науки

Порівняння природничо-наукового й технічного контенту виявляє ще одну принципову відмінність між трьома енциклопедичними системами.

ВУЕ орієнтується на класичний енциклопедичний виклад фундаментальних понять, законів, теорій і технологій. Статті мають чітку структуру, єдину стилістику, містять вивірену термінологію та відображають сучасний стан відповідної галузі знань. Водночас їхній обсяг обмежений редакційними вимогами, що не дозволяє детально висвітлювати вузько-спеціалізовані проблеми.

ЕСУ розглядає природничі та технічні науки насамперед через український контекст. Основна увага приділяється українським науковим школам, інститутам, університетам, підприємствам, конструкторам, винахідникам, технологічним розробкам і науковим напрямам, що сформувалися в Україні. Завдяки цьому ЕСУ фактично створює енциклопедичний літопис розвитку української науки й техніки.

Українська Вікіпедія має іншу перевагу — практично необмежений потенціал тематичного розширення. У ній представлені десятки тисяч статей із математики, фізики, хімії, геології, інформаційних технологій, біології, гірництва, медицини, машинобудування та інших дисциплін. Значна частина матеріалу перекладена або адаптована з інших мовних розділів, насамперед англійського, що сприяє швидкому поширенню сучасної наукової термінології українською мовою.

Разом із тим саме в технічних дисциплінах відчувається потреба в активнішій участі профільних науковців. Для багатьох спеціалізованих тем характерна нерівномірність опрацювання: поряд із ґрунтовними статтями існують короткі матеріали, які потребують суттєвого доопрацювання, доповнення сучасними джерелами та уніфікації термінології.

3.4. Українознавство, регіоналістика та сучасні події

Найбільш виразно відмінності між ВУЕ, ЕСУ та Українською Вікіпедією проявляються у висвітленні української тематики. Саме тут стає очевидним, що три енциклопедичні ресурси мають різне функціональне призначення і не дублюють один одного.

Безперечним лідером у галузі українознавства є **Енциклопедія Сучасної України**. Вона фактично є найповнішим енциклопедичним зведенням знань про Україну кінця XX – початку XXI століття. Жодне інше українське енциклопедичне видання не містить такого обсягу інформації про сучасних українських учених, освітян, лікарів, інженерів, підприємців, діячів культури, промислові підприємства, наукові установи, університети, музеї, театри, громадські організації, регіональні засоби масової інформації, адміністративно-територіальні одиниці та інші складові українського суспільства.

Особливої уваги заслуговує регіональний аспект ЕСУ. На відміну від більшості універсальних енциклопедій, вона прагне максимально повно представити всі регіони України. У поле її уваги потрапляють навіть невеликі міста, селища, підприємства, локальні культурні явища, що робить ЕСУ унікальним джерелом для дослідників регіональної історії.

Велика українська енциклопедія також широко висвітлює українську проблематику, однак змушена постійно підтримувати баланс між національним і світовим матеріалом. Через це багато українських об'єктів представлені коротшими статтями, ніж в ЕСУ. Такий підхід є природним для універсальної енциклопедії, яка повинна рівномірно охоплювати всі сфери знань і всі регіони світу.

Українська Вікіпедія демонструє іншу модель розвитку українознавчого контенту. Її найбільшою перевагою є практично необмежені можливості розширення. Якщо виникає новий музей, відкривається університетський факультет, створюється науковий центр або проводиться міжнародний фестиваль, відповідна стаття може бути створена вже в день події. Таким чином, Вікіпедія формує своєрідний «живий літопис» сучасної України.

Саме ця оперативність особливо проявилася після 2014 року, а ще більшою мірою — після початку повномасштабної російської агресії у 2022 році. Українська Вікіпедія практично в режимі реального часу документує перебіг війни, бойові операції, діяльність військових підрозділів, міжнародну підтримку України, зміни адміністративного устрою, руйнування культурної спадщини, розвиток волонтерського руху та численні інші події, які ще тривалий час не можуть бути повноцінно відображені в академічних енциклопедіях.

Разом з тим саме оперативність створює і певні ризики. Інформація про сучасні події нерідко потребує подальшої перевірки, уточнення та історичного осмислення. Академічні енциклопедії у цьому відношенні мають перевагу завдяки часовій дистанції та професійному рецензуванню. Таким чином, різниця між Вікіпедією та академічними енциклопедіями полягає не лише у швидкості оновлення інформації, але й у співвідношенні оперативності та завершеності наукової оцінки.

Важливою особливістю Української Вікіпедії є також її інтеграція у світову систему мовних розділів Wikipedia. Значна частина статей про Україну перекладається англійською, польською, німецькою, французькою та іншими мовами. Унаслідок цього українська тематика стає доступною глобальній аудиторії. ВУЕ та ЕСУ, орієнтовані переважно на україномовного читача, такої міжнародної інтеграції поки що не мають.

У підсумку можна констатувати, що в українознавчому сегменті ЕСУ є найавторитетнішим академічним джерелом, ВУЕ забезпечує інтеграцію українського матеріалу до універсального енциклопедичного контексту, а Українська Вікіпедія виконує функцію найбільш оперативної й наймасовішої цифрової енциклопедії сучасної України.

4. Якість енциклопедичної інформації та механізми її формування

Якість енциклопедичного ресурсу визначається не лише професійним рівнем окремих статей, а й принципами формування контенту, редакційною політикою, процедурами перевірки інформації та механізмами її оновлення. Саме ці чинники найбільшою мірою відрізняють три розглянуті енциклопедичні системи.

Для ВУЕ характерна класична редакційно-видавнича модель. Тематика статей визначається словником енциклопедії, авторів добирає редакція, тексти проходять наукове та літературне редагування, після чого набувають статусу офіційної редакції. Така модель мінімізує випадкові помилки, забезпечує єдність стилю й термінології, але водночас значно ускладнює оперативне внесення змін.

ЕСУ використовує подібний механізм, однак значно ширше залучає фахівців із конкретних галузей знань. Авторство більшості статей є персоніфікованим, що підвищує відповідальність за достовірність матеріалу. Водночас це означає, що оновлення статті нерідко потребує повторного залучення автора або нового редакційного циклу. У результаті між появою нової інформації та її відображенням в енциклопедії може минути тривалий час.

Українська Вікіпедія побудована на принципово іншій моделі. Її редакційний процес є безперервним. Стаття не має остаточної редакції, а перебуває у стані постійного вдосконалення. Це дозволяє оперативно

виправляти помилки, додавати нові відомості, уточнювати бібліографію, розширювати ілюстративний матеріал. [6; 7; 8]

Разом із тим така відкритість можлива лише за наявності розвинутої системи внутрішнього самоконтролю. Протягом понад двадцяти років у Вікіпедії сформувався комплекс правил, які регламентують нейтральність викладу, перевірність інформації, використання авторитетних джерел, уникнення конфлікту інтересів, критерії енциклопедичної значущості та процедури врегулювання редакційних суперечок. Саме ці правила компенсують відсутність традиційного академічного рецензування. [6; 7]

Проте механізм саморегуляції має і свої обмеження. Якість статей істотно залежить від активності редакторської спільноти. Теми, які викликають значний суспільний інтерес, зазвичай опрацьовані дуже ґрунтовно. Натомість вузькоспеціалізовані напрями науки чи техніки можуть залишатися недостатньо розвиненими протягом тривалого часу через брак фахівців.

Таким чином, академічні енциклопедії забезпечують високу початкову якість матеріалу, тоді як Вікіпедія забезпечує його високу динаміку розвитку. Це не взаємовиключні, а взаємодоповнювальні моделі.

5. Академічність і відкритість: дві моделі виробництва знань

Протягом тривалого часу вважалося, що академічна енциклопедія є єдиною можливою формою створення систематизованих знань. Поява Вікіпедії поставила це уявлення під сумнів. Вперше масштабний енциклопедичний ресурс став формуватися не централізованою редакцією, а глобальною мережею добровольців.

На перший погляд може скластися враження, що академічні енциклопедії та Вікіпедія є взаємними конкурентами. Проте детальний аналіз показує іншу картину.

Академічні енциклопедії створюють знання відповідно до принципу **експертної легітимації**. Авторитет статті визначається насамперед науковою кваліфікацією її автора, редактора та видавця.

Вікіпедія використовує інший механізм — **суспільну верифікацію через джерела**. Авторитетним є не автор статті, а джерела, на які вона спирається. У результаті навіть текст, написаний непрофесійним редактором, може відповідати високим академічним стандартам за умови належного документального підтвердження. [6; 7; 8]

Саме тому дедалі більше університетів світу перестають розглядати Вікіпедію як альтернативу академічній енциклопедії. Вона дедалі частіше виконує роль першого рівня доступу до знань, тоді як академічні енциклопедії залишаються джерелом науково верифікованої інформації.

Для України така взаємодія має особливе значення. ЕСУ та ВУЕ дедалі частіше використовуються як авторитетні джерела під час написання статей у Вікіпедії. Водночас сама Вікіпедія значно підвищує видимість академічних енциклопедій у цифровому просторі, забезпечуючи багатьом читачам перше знайомство з відповідними темами. [4; 5; 6]

У цьому проявляється новий тип взаємодії між класичною академічною та цифровою мережевою енциклопедистикою. Замість конкуренції поступово формується система взаємного доповнення, у якій кожен із трьох ресурсів виконує власну функцію в національній інфраструктурі знань.

6. Роль ВУЕ, ЕСУ та Української Вікіпедії у формуванні українського інформаційного простору та перспективи розвитку

Енциклопедичні видання традиційно виконують не лише довідкову, а й культурну, освітню та світоглядну функції. Вони формують систему суспільно визнаного знання, визначають термінологічні стандарти, презентують національну історію й культуру та значною мірою впливають на інформаційний простір держави. У цифрову епоху ця роль істотно посилилася, оскільки енциклопедичні ресурси стали одним із головних джерел первинної інформації для широкого кола користувачів.

Україна сьогодні має унікальну ситуацію, коли одночасно функціонують три великі енциклопедичні системи різного типу — Велика українська енциклопедія, Енциклопедія Сучасної України та Українська Вікіпедія. Вони виникли незалежно одна від одної, однак фактично утворюють багаторівневу систему представлення знань.

ВУЕ виконує функцію сучасної універсальної національної енциклопедії академічного типу. Її головне завдання полягає у формуванні науково верифікованого корпусу фундаментальних знань українською мовою. У цьому відношенні ВУЕ продовжує традиції класичних універсальних енциклопедій, забезпечуючи єдині підходи до термінології, систематизації знань і наукового стилю викладу.

ЕСУ виконує іншу функцію. Вона є не стільки універсальною енциклопедією світу, скільки енциклопедією сучасної української цивілізації. Її особливе значення полягає у створенні найбільш повного енциклопедичного портрета незалежної України. Саме тому основний масив статей присвячено українським персоналіям, установам, регіонам, підприємствам, культурним і науковим явищам. За цією характеристикою ЕСУ фактично не має аналогів серед сучасних українських енциклопедичних видань.

Українська Вікіпедія реалізує принципово іншу функцію. Вона є складовою глобального інформаційного середовища Wikimedia і водночас найбільш масовим україномовним енциклопедичним ресурсом. Її особливість полягає не лише у великому обсязі матеріалу, а й у здатності практично миттєво реагувати на появу нових знань. Саме тому вона дедалі більше виконує роль першого джерела інформації для мільйонів користувачів.

Водночас було б методологічною помилкою розглядати ці три енциклопедичні ресурси як конкурентів.

Кожний із них вирішує власне коло завдань.

ВУЕ забезпечує академічну систематизацію універсального знання.

ЕСУ створює найбільш повний енциклопедичний опис сучасної України.

Українська Вікіпедія забезпечує оперативне накопичення та поширення знань у цифровому середовищі.

Саме така функціональна спеціалізація дає підстави говорити про формування в Україні багаторівневої системи енциклопедичного забезпечення суспільства.

Водночас розвиток цифрових технологій поступово змінює характер взаємодії між цими ресурсами.

Ще десять–п'ятнадцять років тому академічні енциклопедії та Вікіпедія часто протиставлялися одна одній як альтернативні моделі представлення знань. Сьогодні дедалі очевидніше, що вони функціонують у різних сегментах інформаційного простору.

Академічні енциклопедії дедалі активніше використовують цифрові технології, створюють електронні версії, забезпечують пошук за метаданими, інтегрують DOI, авторські профілі та інші сучасні інструменти наукової комунікації. Зі свого боку, Вікіпедія широко використовує академічні енциклопедії як авторитетні джерела, особливо під час написання статей з історії, культури, науки та біографістики.

Таким чином, між трьома енциклопедичними системами поступово формується не конкуренція, а інформаційна взаємодія.

Особливо важливою ця взаємодія стає в умовах російсько-української війни. Інформаційний простір перетворився на один із ключових елементів національної безпеки. У цих умовах достовірне представлення історії України, української науки, культури, державності та сучасних подій набуває не лише наукового, а й суспільно-політичного значення.

Саме тому подальший розвиток українських енциклопедичних ресурсів слід розглядати як складову державної інформаційної політики, культурної дипломатії та розвитку відкритої науки.

Перспективи їх розвитку пов'язані насамперед із поглибленням цифрової інтеграції.

Для ВУЕ одним із найважливіших напрямів видається завершення формування повного електронного корпусу енциклопедії, забезпечення стабільної системи оновлення матеріалів та інтеграція із сучасними науковими інформаційними системами.

Для ЕСУ перспективним є подальший розвиток електронної платформи, розширення англomовного представлення української тематики, розвиток авторських профілів, міжстатейних зв'язків і цифрових сервісів для дослідників.

Для Української Вікіпедії основними завданнями залишаються підвищення якості спеціалізованих статей, активніше залучення університетів, наукових установ і професійних експертів до редагування, а також подальше розширення україномовного сегмента світового інформаційного простору.

У перспективі саме взаємодія цих трьох моделей — академічної універсальної енциклопедії, академічної українознавчої енциклопедії та відкритої цифрової енциклопедії — може забезпечити найбільш повне представлення українського знання у ХХІ столітті.

Висновки

1. Визначено, що ВУЕ, ЕСУ та Українська Вікіпедія репрезентують три різні моделі організації енциклопедичного знання: державно-академічну універсальну, академічно-експертну українознавчу та відкриту мережеву. Відмінності зумовлені різними принципами авторства, редакційної організації, формування словника й контролю якості.

2. Порівняння тематичного наповнення показало, що ВУЕ орієнтована на системне представлення універсального знання, ЕСУ — на максимально повне висвітлення сучасної України, а Українська Вікіпедія — на широке, еволюційне та оперативне охоплення тем. Найбільш виразні відмінності виявлено у біографічному сегменті, українознавстві, регіоналістиці та представленні сучасних подій.

3. Встановлено, що академічні моделі ВУЕ та ЕСУ спираються на персоніфіковане авторство, редакційне опрацювання й експертний контроль, тоді як Українська Вікіпедія функціонує на засадах колективного редагування, перевірності джерел і безперервного громадського контролю. Отже, академічна верифікація та мережева верифікація є різними механізмами забезпечення якості, кожен із яких має власні переваги й обмеження.

4. Визначено функціональні переваги трьох моделей: ВУЕ забезпечує системність і стандартизацію універсального знання; ЕСУ — глибини та повноту експертного представлення сучасної України; Українська Вікіпедія — оперативність, масштабованість і доступність. Відповідно, вибір ресурсу має залежати від характеру інформаційного запиту.

5. Обґрунтовано, що ВУЕ, ЕСУ та Українська Вікіпедія доцільно розглядати не як взаємозамінні конкуренти, а як взаємодоповнювальні елементи багаторівневої системи енциклопедичного забезпечення. Академічні ресурси можуть виступати джерелами верифікованої інформації для мережевої енциклопедії, а Вікіпедія — каналом оперативного поширення знань і засобом цифрової видимості української тематики.

6. Перспективними напрямками розвитку української енциклопедистики є поглиблення цифрової інтеграції, розвиток електронних платформ, удосконалення пошуку й міжстатейних зв'язків, розширення міжнародної доступності українського енциклопедичного контенту та активніше залучення наукової спільноти до розвитку відкритих цифрових ресурсів. В умовах інформаційної війни й цифрової трансформації ці напрями мають не лише наукове та культурне, а й стратегічне суспільне значення.

Література

1. Киридон А. М. (ред.). Велика українська енциклопедія: концепція, підготовка та електронна версія. Офіційний портал «Велика українська енциклопедія». URL: https://vue.gov.ua/ВУЕ:Про_ВУЕ (дата звернення: 17.08.2026).

2. Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво». Велика українська енциклопедія: офіційний сайт установи. URL: <https://ev.vue.gov.ua/> (дата звернення: 17.08.2026).

3. Державний комітет телебачення і радіомовлення України. Звіт про діяльність Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво» у 2024 році. URL: <https://comin.gov.ua/diyalnist/naukova-diyalnist/plany-ta-zvity-diialnosti-derzhavnykh-naukovykh-ustanov/zvit-pro-diialnist-derzhavnoi-naukovo-ustanovy-entsyklopedychne-vydavnytstvo-u-2024-rotsi> (дата звернення: 17.08.2026).

4. Енциклопедія Сучасної України. Передмова. Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. URL: <https://esu.com.ua/about/preface> (дата звернення: 17.08.2026).

5. Енциклопедія Сучасної України. Огляд видання. Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. URL: <https://esu.com.ua/about/overview> (дата звернення: 17.08.2026).

6. Reagle J. M. Good Faith Collaboration: The Culture of Wikipedia. Cambridge, MA: MIT Press, 2010. 264 p. DOI: 10.7551/mitpress/8051.001.0001. URL: <https://doi.org/10.7551/mitpress/8051.001.0001>.

7. Jemielniak D. Common Knowledge? An Ethnography of Wikipedia. Stanford: Stanford University Press, 2014. 312 p. DOI: 10.11126/stanford/9780804789448.001.0001. URL: <https://doi.org/10.11126/stanford/9780804789448.001.0001>.

8. Mesgari M., Okoli C., Mehdi M., Nielsen F. Å., Lanamäki A. The Sum of All Human Knowledge: A Systematic Review of Scholarly Research on the Content of Wikipedia. Journal of the Association for Information Science and Technology. 2015. Vol. 66, No. 2. P. 219–245. DOI: 10.1002/asi.23172. URL: <https://doi.org/10.1002/asi.23172>.

9. Єнін М. Р., Фесенко М. В., Арістова А. В. та ін. Українська енциклопедистика як складник інформаційного спротиву: колективна монографія / за заг. ред. А. М. Киридон. Київ: Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2022. 368 с. Електронна версія: https://www.researchgate.net/publication/366391347_Ukrainska_enciklopedistika_ak_skladnik_informacijnogo_sproti-vu.

10. Железняк М. Г. Розвиток «Енциклопедії Сучасної України» в Інтернеті (за даними опитування користувачів). Енциклопедичний вісник України. 2021. № 13. DOI: 10.37068/evu.13.3. URL: <https://evu.encyclopedia.kyiv.ua/article?id=91>.

Use of AI-Assisted Tools

During the preparation of this manuscript, the author used AI-assisted tools for language editing, translation, structural refinement, and technical formatting. AI-assisted tools were not used to determine the scientific objectives, develop the conceptual framework, interpret the research findings, or formulate the conclusions. The author reviewed and verified all generated and edited material and assumes full responsibility for the content, accuracy, originality, and final version of the manuscript.

УДК 001.92:030(477)

Володимир С. Білецький,

доктор технічних наук, професор, Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут», Харків, *Дійсний член НТШ*

E-mail: ukcdb2021@ukr.net

УКРАЇНЬСЬКА ВІКІПЕДІЯ: ЗНАЧЕННЯ, СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ. ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ У КОНТЕКСТІ СВІТОВОГО ЕНЦИК- ЛОПЕДИЧНОГО РУХУ

***Анотація.** Українська Вікіпедія за два десятиліття перетворилася з невеликого волонтерського проєкту на один із найважливіших інструментів формування сучасного українського інформаційного прос-*

тору. Її роль виходить далеко за межі звичайної електронної енциклопедії: вона стала елементом мовної політики, цифрової культури, національної пам'яті та представлення України у глобальному інформаційному середовищі. У статті розглянуто місце Української Вікіпедії серед інших мовних розділів Вікіпедії, її сильні та слабкі сторони, проблеми розвитку і перспективи.

1. Вікіпедія як новий тип енциклопедії

Поява Вікіпедії на початку XXI століття змінила саму природу енциклопедичного знання. Класична енциклопедія була продуктом обмеженого кола академічних редакторів і видавалася десятиліттями. Натомість Вікіпедія створила модель: відкритого редагування; колективного авторства; постійного оновлення; багатомовного поширення знань.

Сьогодні Вікіпедія є найбільшою енциклопедією в історії людства. Англійський розділ має понад 7 млн статей, німецький — понад 3 млн, французький — понад 2,7 млн. Український розділ входить до групи великих мовних розділів і має понад 1,4 млн статей.

Це означає, що Українська Вікіпедія вже не є периферійним культурним проєктом — вона стала частиною світової системи виробництва знань.

2. Історія становлення Української Вікіпедії

Українська Вікіпедія була започаткована у січні 2004 року. Її розвиток проходив кілька етапів:

2.1. Початковий етап (2004–2010)

На першому етапі основним завданням було створення базового корпусу статей українською мовою.

Особливістю цього періоду була активна участь ентузіастів, які фактично створювали фундамент української цифрової енциклопедії.

2.2. Етап кількісного зростання (2010–2020)

У цей період Українська Вікіпедія стала одним із найбільших мовних розділів світу. У 2020 році вона наблизилася до позначки 1 млн статей.

Важливим чинником стало збільшення кількості авторів із академічного, культурного та освітнього середовища.

2.3. Сучасний етап (2020–2026)

Після 2022 року значення Української Вікіпедії суттєво змінилося.

Вона стала інструментом культурної самоідентифікації українців; засобом протидії інформаційним викривленням; основним українськомовним джерелом довідкової інформації в Google; цифровим архівом української історії.

3. Українська Вікіпедія у порівнянні з іншими мовними розділами

3.1. Порівняння за кількістю статей

Мовний розділ	Приблизна кількість статей	Роль
Англійська	понад 7 млн	глобальний центр знань
Німецька	понад 3 млн	потужний академічний сегмент
Французька	понад 2,7 млн	культурно-науковий центр
Польська	понад 1,7 млн	один із найбільших європейських розділів
Російська	понад 2 млн	великий пострадянський інформаційний простір
Українська	понад 1,4 млн	національна цифрова енциклопедія

За кількістю статей Українська Вікіпедія поступається великим європейським мовам, але випереджає багато мов із набагато більшою кількістю носіїв.

4. Головні значення Української Вікіпедії

Мовне значення

Українська Вікіпедія виконує важливу функцію створення сучасної української наукової та технічної термінології.

Це особливо важливо для сфер науки, техніки, медицини, геології, історії, культури. Багато термінів, які раніше існували переважно в російськомовному середовищі, отримали українські загальноживані форми.

Значення для науки

Українська Вікіпедія фактично стала найбільшою відкритою українськомовною науково-популярною базою.

Її особлива роль – популяризація результатів досліджень; представлення українських учених; створення статей про університети, інститути, технології; цифровізація енциклопедичної спадщини.

У цьому сенсі вона частково компенсує слабкість традиційного українського енциклопедичного книговидання.

Значення для історичної пам'яті

Для України Вікіпедія має ще одну функцію — боротьбу за історичний наратив.

У багатьох темах, зокрема, історія України, українські діячі культури, науковці, визвольні рухи, події ХХ–ХХІ століть наявність якісної української статті є питанням не лише інформації, а й культурної суб'єктності.

5. Сильні сторони Української Вікіпедії

Наявність якісних тематичних авторів

Українська Вікіпедія має активних редакторів із різних сфер: історики, філологи, інженери, геологи, медики, музиканти, викладачі університетів.

Саме внесок фахівців дозволяє створювати глибокі тематичні блоки.

Висока культурна і пасіонарна мотивація спільноти

У багатьох країнах Вікіпедія сприймається передусім як технічний ресурс. В Україні вона має додатковий вимір — збереження і розвиток української мови в цифровому просторі.

Інтеграція у світовий інформаційний простір

Українські статті часто перекладаються іншими мовами, а українські теми отримують міжнародне представлення.

6. Основні проблеми Української Вікіпедії

Недостатня кількість активних авторів

Головна проблема — не кількість статей, а кількість людей, які регулярно їх покращують.

За міжнародними статистиками кількість активних редакторів Української Вікіпедії становить кілька тисяч, що значно менше, ніж у великих мовних розділах.

Нерівномірність кількості і якості статей в різних тематичних розділах

Є великі розбіжності між темами.

Наприклад, українська історія часто добре представлена; популярні персоналії мають детальні статті; вузькі технічні напрями можуть мати лише короткі матеріали.

Особливо потребують розвитку: інженерія; природничі науки; новітні технології; біографії сучасних учених.

Конкуренція з іншими мовними середовищами

Український користувач часто стикається з альтернативами: англійською Вікіпедією; російською Вікіпедією.

Англійська має перевагу через глобальність, а російська — через історичну інерцію пострадянського інформаційного простору.

Українська Вікіпедія і російська Вікіпедія: порівняльний аспект

Російська Вікіпедія кількісно більша: вона має понад 2 млн статей. Українська — приблизно 1,4 млн.

Проте Українська Вікіпедія має переваги: український культурний контекст; україномовну термінологію; більшу увагу до українських тем.

Російський розділ має перевагу: більшої кількості авторів; більшої кількості старих статей; ширшого покриття деяких технічних тем.

Отже, стратегічне завдання України — не просто збільшити кількість статей, а підвищити їхню глибину.

8. Перспективи розвитку

Перехід від кількісного до якісного розвитку

Наступний етап Української Вікіпедії має бути пов'язаний із: поглибленням статей; розвитком наукової тематики; створенням експертних спільнот.

Співпраця з університетами

Найбільший резерв розвитку — українська академічна спільнота.

Можливі напрями: написання статей викладачами; залучення студентів-дипломників; створення вікіпроектів на кафедрах; популяризація наукових результатів.

Використання штучного інтелекту

ШІ може допомогти: знаходити прогалини; покращувати стиль; перекладати матеріали; аналізувати якість статей.

Але контроль фахівців залишиться необхідним. Зауважимо, що у різних мовних Вікі до ШІ досить строгий підхід. При цьому зустрічаються ряд необґрунтованих рішень, що, очевидно, пов'язано з невисоким горизонтом знань самого адмінкорпусу Вікі.

Висновки

Українська Вікіпедія за 22 роки пройшла шлях від ентузіастського проєкту до одного з ключових інститутів українського цифрового суспільства.

Її значення полягає не лише у кількості статей. Вона формує український інформаційний простір; підтримує розвиток української мови; популяризує науку; зберігає історичну пам'ять; представляє Україну у світовій цифровій культурі.

Головний виклик майбутнього — перетворити Українську Вікіпедію з переважно волонтерського руху на системну співпрацю суспільства, науки й освіти.

Її перспективи є значними: за умови залучення університетів, науковців і нових поколінь редакторів Українська Вікіпедія може стати не просто найбільшою українською енциклопедією, а одним із головних інструментів розвитку української науки та культури у XXI столітті.

Література

1. **Wales, J., Sanger, L.** Wikipedia. The Free Encyclopedia. — 2001. — URL: <https://www.wikipedia.org/>
Wikimedia Foundation. Wikipedia: Year in Review 2025. — Wikimedia Foundation, 2026. — URL: <https://wikimediafoundation.org/wiki/pedia-year-in-review-2025/>
(Офіційна статистика розвитку Вікіпедії: кількість мовних розділів, редакторів, редагувань та глобальна аудиторія.)
2. **Wikimedia Foundation.** Wikipedia celebrates 25 years of knowledge at its best. — Wikimedia Foundation, 2026.
(Огляд історичного розвитку Вікіпедії та її ролі у світовій системі знань.)
3. **Poe, M. T.** The Hive: The Story of Wikipedia. — New York: Atlantic Monthly Press, 2011. — 320 p.
(Соціологічний аналіз виникнення та розвитку Вікіпедії як колективної системи створення знань.)
4. **Reagle, J. M.** Good Faith Collaboration: The Culture of Wikipedia. — Cambridge: MIT Press, 2010. — 288 p.
(Фундаментальна праця про принципи співпраці, правила нейтральності та механізми саморегуляції Вікіпедії.)
5. **Lih, A.** The Wikipedia Revolution: How a Bunch of Nobodies Created the World's Greatest Encyclopedia. — New York: Hyperion, 2009. — 272 p.
(Історія становлення Вікіпедії та аналіз її впливу на інформаційну культуру.)
6. **Konieczny, P.** Wikipedia: Community or Social Movement? // *Sociology Compass*. — 2009. — Vol. 3, No. 1. — P. 162–173.
DOI: 10.1111/j.1751-9020.2008.00184.x
(Соціологічний підхід до розгляду Вікіпедії як глобальної спільноти.)
7. **Jemielniak, D.** Common Knowledge? An Ethnography of Wikipedia. — Stanford: Stanford University Press, 2014. — 240 p.
(Етнографічне дослідження культури редакторів Вікіпедії.)
8. **Broughton, J.** Wikipedia: The Missing Manual. — Sebastopol: O'Reilly Media, 2008. — 400 p.
(Практичне та методологічне дослідження принципів створення статей у Вікіпедії.)

9. Mesgari, M., Okoli, C., Mehdi, M., Nielsen, F. Å., Lanamäki, A. "The sum of all human knowledge": A systematic review of scholarly research on the content of Wikipedia // Journal of the Association for Information Science and Technology. — 2015. — Vol. 66, No. 2. — P. 219–245.
DOI: 10.1002/asi.23172.
10. Донецький вісник Наукового товариства імені Шевченка. — т. 53. — ХАР-КІВ-ЗАПОРІЖЖЯ, 2024. — 179 с. \ Юрій Пероганич. Статистичні виміри Вікіпедії. С 164-168.
11. Донецький вісник Наукового товариства імені Шевченка. — т. 52. — ХАР-КІВ-ЗАПОРІЖЖЯ, 2024. — 151 с. \ Дмитро Твардовський, Вікторія Борщенко, Софія Дяченко, Ульяна Пилипенко, Софія Зикун ЧОМУ ВІКІПЕДИСТИ ПЕРЕС-ТАЮТЬ РЕДАГУВАТИ ВІКІПЕДІЮ (АНАЛІТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ) С. 6-20.
12. Олександр Іщенко, Олег Савченко. Як написати статтю у "Вікіпе-дію" // Енциклопедичний вісник України. — 2023. — № 15. — С. 77-86. — DOI:10.37068/evu.15.7.
13. Ігор Туржанський. "Вікі любить пам'ятки": міжнародний фотоконкурс від Вікіпедії // Культура і життя. — № 16 (4899), 28 серпня 2020. — С. 16.
14. Юрій Пероганич. Українська Вікіпедія — вчора сьогодні і зав-тра // Українська культура. — № 1-2, 2020. — С. 72-75.
15. Куц О. М. Світовий досвід упровадження освітньої програми Вікіпедії / О. М. Куц // Постметодика. — 2018. — № 1. С. 24–28. — Режим досту-пу: <http://poippo.pl.ua/images/FILES/nml/Postmetodyka/arc/PM1-130-2018.pdf>
16. Артем Онкович, Ганна Онкович, Ольга Ляліна. Вікіуроки та їхні різновиди на заняттях з української мови // Українська мова у світі : Збірник матеріалів VI Міжнародної науковопрактичної конференції, 25 червня; 6 листопада 2020 р.. — С. 123 - 127.
17. Недашківський В. Асаф Бартов: Казати правду – вже повстання [Про тих, хто створює Вікіпедію] / Владислав Недашківський // Український інтерес [газета громадської організації] : сайт. – 2018. – 14 січня. – Назва з екрана. – Режим досту-пу: <https://uain.press/interview/asaf-bartov-kazaty-pravdu-vzhe-povstannya-659144>.
18. Андрій Бондаренко і Юрій Пероганич. Зміст Вікіпедій – тематична статис-тика // Матеріали міжнародної конференції "Вікіманія 2011", Хайфа, Ізраїль.
19. Гуш Ю. У Харкові відзначають ювілей української Вікіпедії [вміщено ін-терв'ю з В. Білецьким, дата публікації 27 січня 2018] [Електронний ресурс] / Юлія Гуш // Справжня варта. – сайт.– Харків, 2018. – Режим доступу: <http://varta.kharkov.ua/news/city/1197152>.

Use of AI-Assisted Tools

During the preparation of this manuscript, the author used AI-assisted tools for language editing, translation, structural refinement, and technical formatting. AI-assisted tools were not used to determine the scientific objectives, develop the conceptual framework, interpret the research findings, or formulate the conclusions. The author reviewed and verified all generated and edited material and assumes full responsibility for the content, accuracy, originality, and final version of the manuscript.

МОВОЗНАВСТВО

УДК 811.161.2'367

Анатолій Загнітко,

доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України,
професор кафедри загального та прикладного мовознавства Донецького
національного університету імені Василя Стуса, головний науковий
співробітник відділу інформатики Українськомовно-інформаційного
фонду НАН України, Дійсний член НТШ

a.zagnitko@donnu.edu.ua

orcid.org/0000-0001-7398-6091

ІННОВАЦІЙНІСТЬ СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНОГО ПІДХОДУ ІВАНА ВИХОВАНЦЯ

Анотація. Досліджено інноваційний потенціал семантико-синтаксичного підходу Івана Вихованця² як цілісної моделі граматичного аналізу української мови. Простежене формування його засад від семантико-синтаксичної інтерпретації знахідного відмінка до системного осмислення відмінкової та прийменникової підсистем. Визначена роль валентності у взаємодії семантичного *q* формально-синтаксичного рівнів. Розкрита функційна природа відмінкових форм і сутність концепції прийменника як аналітичної синтаксичної морфеми. Доведено, що новаторство Івана Вихованця полягає в зміні принципів граматичного опису: від ізольованої характеристики форми – до комплексного моделювання взаємозв'язків форми, семантики, синтаксичної позиції та функції. Окреслене значення цієї концепції для розвитку української функційно-категорійної граматики.

Ключові слова: Іван Вихованець, семантичний синтаксис, семантико-синтаксичний підхід, функційна граматика, відмінок, прийменник, аналітична синтаксична морфема, семантико-синтаксична функція, валентність, семантична роль, прийменниково-відмінкова форма.

² Вихованець Іван Романович (9 жовтня 1935, с. Колосова, Кременецького району Тернопільської області – 9 січня 2021) – український мовознавець, українознавець, доктор філологічних наук з 1984, професор з 1989, член-кореспондент НАН України з 1992, почесний професор Волинського національного університету (Луцьк) з 2002.

THE INNOVATIVE NATURE OF IVAN VYKHOVANETS'S SEMANTIC-SYNTACTIC APPROACH

Abstract. *The paper examines the innovative potential of Ivan Vykhovanets's semantic-syntactic approach as an integrated model of grammatical analysis of the Ukrainian language. It traces the development of its theoretical principles from the semantic-syntactic interpretation of the accusative case to a systematic account of the case and prepositional systems. Particular attention is paid to the role of valency in the interaction between the semantic and formal-syntactic levels. The functional nature of case forms and the concept of the preposition as an analytical syntactic morpheme are elucidated. It is argued that Vykhovanets's innovation lies in a fundamental shift in grammatical description: from an isolated analysis of form to an integrated modelling of the interrelations between grammatical form, semantics, syntactic position and function. The significance of this approach for the development of Ukrainian functional-categorical grammar is outlined.*

Keywords: *Ivan Vykhovanets, semantic syntax, semantic-syntactic approach, functional grammar, case, preposition, analytical syntactic morpheme, semantic-syntactic function, valency, semantic role, prepositional-case form.*

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю цілісного осмислення теоретико-методологічного внеску Івана Вихованця у формування українського семантичного синтаксису та функційної граматики. Запропонований ученим семантико-синтаксичний підхід істотно змінив традиційне потрактування граматичних одиниць, утвердивши принцип взаємозумовленості їхньої формальної організації, семантики та синтаксичної функції. Особливої ваги набули розроблені дослідником концепції відмінка як багатофункційного виразника семантико-синтаксичних відношень, прийменника як аналітичної синтаксичної морфеми, валентної організації речення та співвідносність формально-синтаксичного й семантико-синтаксичного рівнів. Актуальним постає не лише систематизування цих положень, а й установлення їхньої інноваційності щодо попередньої граматичної традиції та продуктивності для сучасних функційно-категорійних досліджень української мови.

Об'єкт дослідження – семантико-синтаксична концепція Івана Вихованця в системі української граматичної науки.

Предмет дослідження – інноваційні засади семантико-синтаксичного підходу Івана Вихованця, способи інтеграції семантич-

ного й формально-синтаксичного рівнів та їх реалізація в ученні про відмінок, прийменник і синтаксичні зв'язки.

Мета дослідження полягає в комплексному розкритті інноваційності семантико-синтаксичного підходу Івана Вихованця через установлення його теоретичних засад, простеження становлення відповідних ідей у працях ученого та визначення принципово нових способів інтерпретації відмінкових і прийменниково-відмінкових форм у взаємозв'язку їхньої семантики, синтаксичної позиції та функції.

Відповідно до мети мотивованим постає вирішення відповідних **завдань**: 1) окреслити теоретичні джерела й наукові передумови формування семантико-синтаксичного підходу; 2) простежити становлення семантико-синтаксичних ідей у працях Івана Вихованця від дослідження синтаксису знахідного відмінка до цілісної функційно-категорійної концепції граматики; 3) схарактеризувати принцип взаємодії семантичного та формально-синтаксичного рівнів у граматичній концепції вченого; 4) з'ясувати особливості семантико-синтаксичного трактування відмінкових форм та систематизувати реалізовані ними семантичні ролі; 5) розкрити інноваційність кваліфікації прийменника як аналітичної синтаксичної морфеми та визначити його роль у формуванні прийменниково-відмінкових семантико-синтаксичних відношень; 6) установити теоретичну продуктивність семантико-синтаксичного підходу Івана Вихованця для розвитку сучасної української функційної граматики.

Наукова новизна полягає в системному трактуванні семантико-синтаксичного підходу Івана Вихованця не як сукупності окремих положень про відмінок, прийменник чи синтаксичну структуру речення, а як цілісної граматичної концепції, інноваційність якої визначена переходом від морфолого-формального опису мовних одиниць до моделювання взаємодії їхньої семантики, валентного потенціалу, синтаксичної позиції та функції. Уточнена етапність становлення цього підходу – від функційно-семантичної інтерпретації знахідного відмінка до концепції прийменника як аналітичної синтаксичної морфеми та системного розмежування формально-синтаксичного й семантико-синтаксичного рівнів граматичної структури.

Теоретичне значення дослідження полягає в поглибленні уявлень про закономірності становлення функційно-категорійної граматики української мови, зокрема про співвідносність формально-граматичного й семантико-синтаксичного вимірів мовних одиниць. Узагальнення положень концепції Івана Вихованця сприяє уточненню статусу відмінкових форм, прийменниково-відмінкових комплексів, семантичних ролей і валентних відносин та увиразнює місце семантико-синтаксичного підходу в розвитку сучасної української граматичної теорії.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості їх використання у викладанні теоретичної граматики, морфології, синтаксису, функційної граматики та історії українського мовознавства; у підготовці навчальних і навчально-методичних матеріалів; у граматичному аналізі відмінкових і прийменниково-відмінкових конструкцій; у подальшому систематизуванні поняттєво-термінологійного апарату українського семантичного синтаксису.

Стан опрацювання проблеми. Семантико-синтаксична концепція Івана Вихованця формувалася в контексті загальноєвропейського переходу від переважно формального опису граматичної структури до функційного осмислення взаємодії форми і змісту. Її теоретичне підґрунтя становлять ідеї структурної лінгвістики, теорії валентності [Tesnière 1959], функційної граматики, семантичного синтаксису [Karolak 1972; 1984] та концепції семантичних ролей [Dik 1997(a); 1997(b); Fillmore 1968]. В українському мовознавстві послідовне формування власної моделі простежуване вже в ранніх працях І. Вихованця, передусім у монографії *«Синтаксис знахідного відмінка в сучасній українській літературній мові»* (1971), де відмінкова форма аналізована у взаємодії її семантики й синтаксичної функції. Подальшого системного розвитку ці положення набули в дослідженні прийменникової системи, а згодом – у функційно-категорійному описі частин мови й концепції слів-морфем. Важливим етапом розвитку та конкретизації відповідних положень стали праці Катерини Городенської, зокрема дослідження власне- і невластиво-прийменникових семантико-синтаксичних функцій та співвідносність прийменникових ознак у слівно-морфемній концепції І. Вихованця [Городенська 2003; 2015]. Отже, наявні студії докладно висвітлюють окремі компоненти концепції вченого, однак актуальним залишається її цілісне осмислення саме в аспекті теоретичної інноваційності та зміни принципів граматичного опису української мови.

Зasadничим принципом семантико-синтаксичного погляду є потрактування закономірностей поєднання значення (семантики) та граматичної будови (синтаксису). Основними джерелами цього підходу є логіко-філософське розуміння мовних явищ: а) ідеї античних логіків (Аристотель, стоїки) про зв'язок між мовною формою і змістом; б) логічна семантика Г. Фреге та Б. Рассела, які наголошували роль синтаксичної структури у вираженні значень; в) аналітична філософія мови (Л. Вітгенштайн, Р. Карнап), що розвивала думку про значення як функцію контексту та граматичних відношень і традиції структурної лінгвістики, пов'язані з кваліфікацією мовного знака як поєднання означуваного (семантика) й означеного (форма) (Ф. де Соссюр) та потрактуванням мовних одиниць з опертям на їхні синтаксичні позиції (американський

структуралізм (Л. Блумфілд)) [Загнітко 2011, с. 181–211; 2018, с. 57–98]. Сьогодні, звичайно, можна додати й визначальні ідеї трансформаційно-генеративної граматики, пов'язані з витлумаченням зв'язків між глибинною (семантично мотивованою) та поверхневою (синтаксичною) структурами (Н. Хомський) та встановленні ролі семантики у побудові синтаксису (Дж. Лакофф, Р. Джекендоф). До цього прилягають також формальні логіко-лінгвістичні моделі – це Монтегю-граматика (Р. Монтегю) як перша спроба створити формальну систему, що інтегрує семантику й синтаксис у цілісну модель, та витлумачення розвитку формальної семантики (Б. Парте, Е. Кемпбелл), яке уможливлює потрактування синтаксичні структури безпосередньо відображають семантичні відношення. У межах когнітивної лінгвістики актуальним постав розгляд значення як концептуальної структури (Дж. Лакофф, Р. Ленгакер) та опрацювання граматики конструкцій, де синтаксичні схеми мають власний змістовий потенціал [Загнітко 2011, с. 181–211; 2018, с. 57–98].

Отже, основними джерелами семантико-синтаксичного підходу є логічна традиція, структурна лінгвістика, генеративна граMATика, формальна семантика й когнітивна лінгвістика. Всі ці напрями поєднали ідею, що значення мови не можна розглядати окремо від його синтаксичного структурування.

Дискусійні настанови. Основні засади семантико-синтаксичного підходу почали формуватися уже в кандидатській дисертації Івана Вихованця, що згодом була опублікована як монографія *«Синтаксис знахідного відмінка в сучасній українській літературній мові»* (1971). Увага дослідника зосереджена на знахідному відмінку іменника. Відмінкову форму вчений розглядає не лише як морфологічну категорію, а як функційно-семантичну одиницю, яка поєднує значення (семантику) та позицію/роль у реченні (синтаксис). Тому відмінок інтерпретує як засіб вираження відношень між членами речення, тобто науковець показує, яке смислове відношення встановлюється між іменником та присудком (чи іншим словом). Основна семантична функція знахідного відмінка – позначення об'єкта дії: *Я читаю книгу* → форма вказує на предмет безпосереднього спрямування дії. Наголошуючи на взаємозв'язку із синтаксисом, дослідник наголошує на тому, що знахідний переважно виконує роль додатка при перехідному дієслові, а його вживання тісно пов'язане з валентністю (цей термін буде концептуально обґрунтований у розгляді частин мови в семантико-граматичному аспекті [Вихованець 1988], а згодом знайшло розвиток у студіюваннях Тетяни Масицької [Масицька 2016]) дієслова (можливістю «відкривати місце» для об'єкта [Загнітко 2011, с. 775–801]).

Викінченим постає аналіз основних і другорядних (периферійних) функцій знахідного іменникового відмінка, з-поміж яких функція (а) прямого об'єкт дії є основною: *читати газету, будувати дім*, до якої прилягає функція (б) часткового або обмеженого об'єкта (з частковим виявом семантики): *з'їсти яблуко* (як одне ціле), а функції (в) обставини місця / напряду: *йти в ліс, сісти на стілець*, (г) обставини часу: *усю ніч не спав, цілий день працював* (тривалість або часова межа), (ґ) обставини міри та ступеня: *пройти кілометр, важити тонну* (кількісна характеристика), а також мало поширені (д) функція обставини часу: *зустрітися через два дні*, (е) функція обставини причини: *через дощ не вийшли* є периферійними. Множину функцій знахідного розширюють специфічні та реліктові, до яких належать: (є) знахідний стану (в безособових односкладних реченнях): *його знобить, мене морозить, її трясе* та знахідний внутрішній (плеонастичний): *жити життя, співати пісню, віршувати вірш, плакати гірку сльозу* (повторювана семантика дієслова). Окрему групу становлять усталені конструкції / фразеологізми: *брати гору, ловити гави, грати роль*.

У семантико-синтаксичному підході знахідний відмінок трактований не просто як «формальний додаток», а як виразник певних семантичних ролей: 1) *пацієнс* (той, хто/що зазнає впливу дії): *читаю книжку* (книжка – те, що зазнає дії), *бачу друга* (друг – об'єкт сприймання), *збудували міст* (міст – результат дії); 2) *просторовий орієнтир*, де в конструкціях із рухом знахідний позначає локус, куди прямує дія: *йти в ліс* (ліс – орієнтир руху). *сісти на стілець* (стілець – місце призначення), *поставити чашку на стіл* (стіл – просторовий орієнтир); 3) *часовий відтинок* (конкретний момент чи період, охоплений дією): *чекати цілий день* (день – межа тривалості). *приїхати на тиждень* (тиждень – часовий інтервал), *У неділю підемо до театру* (неділя – календарний відтинок); 4) *емоційний об'єкт* (те, на що спрямовані емоції, психічний стан), який простежуваний у сполучуванні з дієсловами емоційного чи психічного стану: *люблю музику* (музика – об'єкт емоції). *ненавиджу брехню* (брехня – емоційний об'єкт). *боюся темряву* (темрява – спрямування внутрішнього стану); 5) *суб'єкт фізичного і/чи психічного, емоційного стану*: *мене вразило, його захопило*. У розглянутих семантичних ролях легко виявлювані конкурентні моделі: в межах *просторового орієнтиру* знахідний «конкурує» з місцевим, але відрізняється динамічністю (напрямок, а не статичне місце). У семантико-синтаксичному підході знахідний відмінок потрактовують як мультифункційний засіб, що виражає різні семантичні відношення залежно від контексту, а не лише як «додаток» [Межов 2012, с. 101–134].

Етапним у становленні семантико-синтаксичного підходу в концепції Івана Вихованця потрібно вважати його докторську дисертацію, основні ідеї якої оприлюднені в монографії «*Прийменникова система української мови*» (1980) Особливість семантико-синтаксичного підходу до тлумачення прийменника полягає в тому, що він розглядає цю частину мови не лише як службове слово, а як елемент, що тісно пов'язаний зі значенням і будовою всього речення.

Суть підходу. Традиційний підхід фокусований на морфологічних ознаках прийменника (незмінність, службова роль). Натомість семантико-синтаксичний підхід розглядає прийменник як:

1) семантичний елемент: прийменник є носієм певного значення (просторового, часового, причинового та ін.), що не постає самодостатнім, а виявляється лише у зв'язку з іншими словами;

2) синтаксичний організатор: прийменник не просто «зв'язує» слова, а й визначає синтаксичні відношення між ними, пор., наприклад, прийменник **в** у конструкції *лежав в шафі* вказує на просторове відношення, а в конструкції – *прийшов в школу* – на цільове;

3) визначальник відмінка: прийменник жорстко керує відмінком іменника чи займенника, що стоїть після нього, і цей відмінок є не випадковим, а слугує для передання певного значення. Наприклад: *з + орудний відмінок у з братом* виражає спільну дію, а *з + родовий відмінок у з дерева* – походження. У таких і подібних випадках зазвичай потрібно враховувати ширший реченнєвий контекст, особливо вадентний потенціал стрижневого компонента.

Отже, замість того, щоб просто констатувати, що прийменник – це службове слово, семантико-синтаксичний підхід пояснює функційну роль прийменника в реченні, розкриваючи, як він бере активну участь у побудові й структуруванні висловлювання.

Інноваційність семантико-синтаксичного підходу Івана Вихованця полягає в тому, що він принципово змінює погляд на прийменник, перетворюючи його зі звичайної службової частини мови на активний, функційний елемент, що творить сенс [Загнітко 2018].

Стрижневі інновації підходу. До визначальних ознак інноваційності семантико-синтаксичного підходу належать:

а) поєднання форми та змісту. Замість того, щоб аналізувати лише зовнішню форму (прийменник є незмінним), підхід Івана Вихованця показує, як така форма створює значення. Дослідник аргументує, що прийменник не просто пов'язує слова, а є носієм певного семантичного навантаження, яке стає зрозумілим лише в контексті. Так, прийменник **з** може вказувати на: спільну дію: *йти з другом*; причину: *тремтіти з холоду*; походження: *родом з Києва*; якість матеріалу: *ложка з вишні*;

б) акцент на функційності, а не на пасивності [Grzegorzczukowa 1996; Grochowski 1997]. Традиційний погляд вважав прийменник пасивним інструментом граматики. Семантико-синтаксичний підхід розглядає його як активний «керівний» елемент. Він аргументує, що саме прийменник разом з певним відмінком формує чіткі синтаксичні зв'язки та смислові відношення;

в) системний аналіз. Цей підхід дає змогу вивчати прийменники не ізольовано, а в системі їхніх функцій та значень, що уможливорює вияв закономірностей у вживанні прийменників, з'ясування їхньої багатозначності та способів, якими вони формують складніші граматичні конструкції.

Отже, інноваційність підходу полягає в переході від формального опису до функційного аналізу, що дає змогу глибше зрозуміти, як саме мова працює та створює сенс і/чи сенси.

У межах семантико-синтаксичного підходу прийменник розглядається як аналітична синтаксична морфема, де морфема – це мінімальна значуща частина слова [Мельник 2015; Мірченко 2002]. Синтаксична тому, що вона слугує для вираження синтаксичних (граматичних) зв'язків між словами в реченні. Термінний компонент 'аналітична' в цьому разі вступає в опозицію із 'синтетичний': на відміну від синтетичних (флексивних) морфем, які виражаються закінченням (наприклад, -у в слові *школу*), аналітична морфема виражається окремим словом, яке не зливається з основним, але працює з ним у парі.

Отже, аналітична синтаксична морфема – це окреме службове слово (в цьому разі – прийменник), яке разом з відмінковим закінченням іменника виконує граматичну функцію. Вони разом, як цілісний аналітичний засіб, виражають певне відношення (просторове, часове, причинове та ін.). Наприклад: прийменник *на* та іменник *стіл* у межах традиційного підходу розглядають їх окремо: *на* – прийменник, *столі* – іменник у місцевому відмінку. Семантико-синтаксичний підхід кваліфікує конструкцію *на столі* як цілісний граматичний засіб. Прийменник *на* та закінчення *-і* у слові *столі* разом, як цілісна аналітична морфема, виражають просторове відношення, що вказує на місце розташування (зверху).

Розглянуті положення дають підстави кваліфікувати семантико-синтаксичний підхід Івана Вихованця як багаторівневу модель граматичного аналізу, в якій формальна організація мовної одиниці співвіднесена з її семантичним наповненням через валентно зумовлену синтаксичну позицію.

Відмінкова чи прийменниково-відмінкова форма в такому разі постає не ізольованим морфологічним показником, а засобом реалізації певного семантико-синтаксичного відношення. Взаємодію основних компонентів цього підходу можна узагальнити в схемі (див. Схеми 1).

Схеми 1.

Концептуальна організація семантико-синтаксичного підходу Івана Вихованця

ФОРМАЛЬНО-СИНТАКСИЧНИЙ РІВЕНЬ

форма → позиція → синтаксичний зв'язок

↓ ↑

ВАЛЕНТНІСТЬ

↓ ↑

СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНИЙ РІВЕНЬ

семантична роль → відношення → функція

↓

ЗАСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ

відмінкова форма ↔ прийменниково-відмінкова форма

↓

ФУНКЦІЙНО-КАТЕГОРІЙНА ОРГАНІЗАЦІЯ ГРАМАТИКИ

Наведена схема (див. Схеми 1) відображає принципову відмінність семантико-синтаксичного підходу від однорівневого формального опису. Синтаксична форма в концепції Івана Вихованця не ототожнена із семантичною функцією: та сама відмінкова форма може реалізувати різні семантико-синтаксичні відношення, а близькі семантичні функції можуть мати різне формальне вираження. Посередницьку роль у співвідношенні семантики й синтаксичної структури виконує валентність, що визначає кількість і характер залежних компонентів та їхні семантико-синтаксичні позиції. Саме тому відмінкова й прийменниково-відмінкова системи постають особливо показовими для розкриття функційної природи граматичних одиниць.

Семантико-синтаксичний підхід дає змогу глибше зрозуміти, що прийменник – це не просто якийсь службовий елемент, позбавлений самостійності, повнозначності, а є повноцінним учасником граматичної системи мови, що активно допомагає формувати її зміст. З оперттям на семантико-синтаксичний підхід, його засадничі принципи можна встановити семантико-синтаксичні функції називного (див. Табл. 1), родо-

вого (див. Табл. 2), давального (див. Табл. 3), знахідного (див. Табл. 4), орудного (див. Табл. 5), місцевого (див. Табл. 6) та кличного (див. Табл. 7) відмінків.

Таблиця 1.

Семантико-синтаксичні функції називного відмінка

Семантична функція	Характеристика	Приклад
Агентивний суб'єкт	Виконавець цілеспрямованої дії	<i>Студент читає книгу</i>
Суб'єкт стану	Носій фізичного, психічного або іншого стану	<i>Дитина спить</i>
Суб'єкт ознаки	Носій якісної або іншої ознаки	<i>Дитина весела</i>
Суб'єкт процесу	Носій процесуальної ознаки	<i>Сніг тане</i>
Ідентифікаційно-предикативна функція	Ідентифікація або класифікація предмета	<i>Київ – столиця України</i>

Таблиця 2.

Семантико-синтаксичні функції родового відмінка

Семантична функція	Характеристика	Приклад
Партитивний об'єкт	Позначає частину або невизначену кількість об'єкта, охопленого дією	<i>Випити води</i>
Об'єкт при запереченні	Об'єкт дії в заперечній конструкції	<i>Не читав книги</i>
Суб'єктна	Позначає суб'єкта опредметненої дії або процесу	<i>Приїзд батька</i>
Посесивна	Виражає відношення належності	<i>Книга студента</i>
Партитивна	Виражає відношення частини до цілого	<i>Частина міста</i>
Квантитативна	Позначає предмет кількісної характеристики	<i>Багато роботи</i>
Директивна (вихідний пункт руху)	Позначає вихідний пункт спрямованого руху	<i>Виїхати з лісу</i>

Семантична функція	Характеристика	Приклад
Каузальна	Позначає причину стану або дії	Плакати з <i>горя</i>

Таблиця 3.

Семантико-синтаксичні функції давального відмінка

Семантична функція	Характеристика	Приклад
Адресатна	Позначає особу, якій спрямовано передавання об'єкта або інформації	Дати <i>учневі</i> зошит
Бенефіціативна	Позначає особу, на користь або на шкоду якій здійснюється дія	Купити <i>дитині</i> книжку
Об'єктна	Позначає об'єкт, на який спрямоване відношення, допомога, протидія та ін.	Допомогти <i>сусідові</i> ; заздрити <i>колезі</i>
Суб'єкт стану	Позначає носія фізичного, психічного або модального стану	<i>Мені</i> сумно
Директивно-орієнтирна	Позначає орієнтир, щодо якого спрямовано рух	Іти навпроти <i>вітру</i>

Таблиця 4.

Семантико-синтаксичні функції знахідного відмінка

Семантична функція	Характеристика	Приклад
Об'єктна (пацієнтна)	Позначає безпосередній об'єкт, охоплений дією	Читати <i>книгу</i>
Директивно-просторова	Позначає простір, шлях або напрям, охоплений рухом	Пройти <i>довгий шлях</i>
Темпоральна	Позначає часовий проміжок, охоплений дією або станом	Чекати <i>всю ніч</i>
Квантитативна	Позначає міру, відстань, кількість тощо	Пройти <i>милю</i>
Об'єкт емоційного ставлення	Позначає об'єкт почуття або ставлення	Любити <i>Батьківщину</i>

Семантична функція	Характеристика	Приклад
Об'єктна при запереченні	Зберігає форму прямого об'єкта в заперечній конструкції; конкурує з родовим	Не читав <i>книгу</i> / не читав <i>книги</i>

Таблиця 5.

Семантико-синтаксичні функції орудного відмінка

Семантична функція	Характеристика	Приклад
Інструментальна	Позначає знаряддя або засіб здійснення дії	Писати <i>олівцем</i>
Комітативна	Позначає співучасника дії	Іти з <i>другом</i>
Суб'єктна	Позначає неконтрольованого діяча / каузатора в безособовій конструкції	<i>Вітром</i> віднесло човни
Предикативно-кваліфікативна	Позначає професійну, соціальну, функційну характеристику суб'єкта	Він був <i>учителем</i>
Просторова	Позначає шлях, простір поширення руху	Іти <i>лісом</i>
Способу дії	Характеризує спосіб перебігу дії	Іти <i>швидким кроком</i>

Таблиця 6.

Семантико-синтаксичні функції місцевого відмінка

Семантична функція	Характеристика	Приклад
Локативна	Позначає місце перебування предмета або перебігу ситуації	Жити в <i>будинку</i>
Темпоральна	Позначає часову локалізацію ситуації	Прокинутися на <i>світанку</i>
Кваліфікативна (стану)	Позначає стан, у якому перебуває суб'єкт	Перебувати в <i>розпачі</i>
Сферична	Позначає сферу вияву ознаки, діяльності або компетенції	Розбиратися в <i>математиці</i>

Суб'єктна	Позначає виконавця дії чи носія стану в поєднанні з локативною семантикою	<i>У школі співали</i>
Об'єктна	Позначає об'єкт, щодо якого реалізується дія або відношення	<i>Переконатися в правдивості слів</i>

Таблиця 7.

Семантико-синтаксичні функції кличного відмінка

Семантична функція	Характеристика	Приклад
Адресатно-суб'єктна	Позначає адресата мовлення, який водночас є потенційним виконавцем спонукованої дії	<i>Друзе, йди сюди!</i>
Власне адресатна (апелятивна)	Позначає адресата повідомлення без обов'язкового спонукування його до дії	<i>Я розкажу тобі, сину, про далекі світи</i>
Ідентифікаційно-адресатна	Конкретизує адресата, співвіднесеного із займенником другої особи	<i>Ви, Ірино Степанівно, знаєте це</i>
Емоційно-апелятивна	Поєднує називання адресата з експресивним вираженням ставлення мовця	<i>Мам</i>

Подані таблиці, не претендуючи на вичерпне охоплення всіх семантико-синтаксичних функцій відмінкових форм, виявляють принципову асиметрію між морфологічною формою й семантико-синтаксичною функцією. З одного боку, та сама відмінкова форма здатна реалізувати декілька семантико-синтаксичних функцій, а з другого – та сама функція може мати різне відмінкове оформлення. Особливо виразно це простежувано в суб'єктній, об'єктній, локативній і кваліфікативній сферах.

Особливо показовими є випадки функційного перетину різних відмінкових форм. Так, об'єктна семантика може реалізуватися знахідним (*читати книгу*), родовим (*не читати книги*), давальним (*допомагати сусідові*) та, за відповідного прийменникового оформлення, іншими відмінковими формами. Суб'єктна семантика також не обмежена називним відмінком [Костусяк 2012; Межов 2012]: пор. агентивний називний (*вітер відніс човни*) й інструментально-суб'єктний орудний (*вітром віднесло човни*), суб'єктний родовий у віддієслівних іменниках (*приїзд ба-*

тька), давальний суб'єкта стану (*мені сумно*). Водночас одна морфологічна форма здатна реалізувати семантично віддалені функції: родовий постає об'єктним, суб'єктним, партитивним, квантитативним, каузальним і директивним; орудний – інструментальним, суб'єктним, кваліфікативним та комітативним; місцевий – локативним, темпоральним, кваліфікативним та сферичним. У цьому виявляється принципова відмінність семантико-синтаксичного аналізу від традиційного переліку «значень відмінків» [Przepiórkowski 2017]. Ідеться не лише про встановлення того, що певна відмінкова форма може означати, а про визначення семантико-синтаксичної позиції, яку вона реалізує в конкретній структурі речення. Відношення між формою і функцією тому не є однозначним [Скаб 2002]: одна форма → кілька функцій; одна функція → кілька формальних реалізацій. Саме ця асиметрія форми й змісту становить одну з найважливіших закономірностей відмінкової системи.

Водночас таблиці увиразнюють особливу роль прийменника у формуванні семантико-синтаксичних відношень. У конструкціях на зразок *виїхати з лісу, плакати з горя, іти назустріч вітру, бути при свідках, перебувати в розпачі* семантична функція іменникової словоформи визначається не самим відмінковим закінченням. Прийменниковий компонент конкретизує, модифікує або формує відповідне відношення, перетворюючи відмінкову форму разом із прийменником на цілісний граматичний засіб вираження певної семантико-синтаксичної функції. Звідси стає зрозумілою послідовність концепції Івана Вихованця: кваліфікація прийменника як аналітичної синтаксичної морфеми безпосередньо впливає з функційного бачення відмінкової системи.

Не менш істотним є те, що межі між окремими семантико-синтаксичними функціями не завжди абсолютні. Конструкції *не читав книгу – не читав книги* засвідчують конкуренцію форм знахідного й родового в реалізації об'єктної семантики; *мені холодно, мені сумно* поєднують формальну периферійність давального із семантично центральною функцією носія стану; у конструкції *іти назустріч вітру* давальний набуває директивно-орієнтирної семантики завдяки взаємодії відмінкової форми з прийменниковим еквівалентом. Такі явища особливо переконливо підтверджують продуктивність семантико-синтаксичного підходу, оскільки традиційний формально-морфологічний опис не завжди спроможний пояснити функційну природу подібних граматичних реалізацій.

Отже, зіставлення семантико-синтаксичних функцій усіх семи відмінків дає підстави говорити про три взаємопов'язані закономірності: поліфункційність відмінкової форми, варіативність морфологічного вираження тієї самої семантико-синтаксичної функції та залежність конк-

ретної функції від валентно-синтаксичної організації речення. Саме тому семантико-синтаксична концепція Івана Вихованця переводить аналіз відмінка з площини інвентаризації форм і їхніх значень у площину моделювання системних відношень між семантикою, синтаксичною позицією, валентністю та морфологічним вираженням.

Висновки. Семантико-синтаксичний підхід Івана Вихованця становить одну з визначальних інновацій української граматичної теорії другої половини ХХ – початку ХХІ ст. Його принципова новизна полягає в подоланні ізольованого формально-морфологічного опису граматичних одиниць та послідовному утвердженні багаторівневого аналізу, за якого граматична форма розглядається у взаємозв'язку із семантикою, синтаксичною позицією, валентністю та функцією.

Формування цього підходу має виразну внутрішню етапність. Уже дослідження синтаксису знахідного відмінка засвідчило перехід від його кваліфікації як суто морфологічної форми до визначення системи семантико-синтаксичних функцій. Подальше опрацювання прийменникової системи поглибило функційний принцип аналізу: прийменник постає не пасивним засобом зв'язку, а компонентом формування семантико-синтаксичних відношень. Концепція прийменника як аналітичної синтаксичної морфеми стала закономірним результатом такого бачення граматичної будови.

Системний аналіз відмінкових форм підтверджує, що в концепції Івана Вихованця відмінки не може бути адекватно схарактеризований лише за морфологічним показником або формально-синтаксичною позицією. Називний, родовий, давальний, знахідний, орудний, місцевий і кличний відмінки утворюють функційно диференційовану систему засобів репрезентації суб'єктних, об'єктних, адресатних, інструментальних, локативних, темпоральних та інших семантико-синтаксичних відношень. Саме співвіднесення формальної реалізації із семантичною роллю дає змогу пояснити функційну варіативність тієї самої відмінкової форми.

Інноваційність концепції Івана Вихованця має тому не локальний, а системний характер: вона виявляється не у введенні окремих нових термінів чи перегляді статусу окремих граматичних одиниць, а в зміні самої дослідницької оптики – від питання *«якою формою виражена одиниця?»* до комплексного з'ясування *«яке значення вона реалізує, яку позицію займає, якими валентними відношеннями зумовлена і яку функцію виконує?»*. Така зміна методологічної перспективи істотно вплинула на розвиток української функційної морфології та семантичного синтаксису.

Перспектива дослідження полягає в простеженні подальшої еволюції семантико-синтаксичної концепції Івана Вихованця у працях його наукової школи, зіставленні її категорійного апарату із сучасними функційними, конструкційними й валентнісними моделями граматики, а також у встановленні продуктивності її принципів для корпусного моделювання граматичної системи сучасної української мови.

Список літератури

Вихованець І. Р. *Синтаксис знахідного відмінка в сучасній українській літературній мові* : [монографія]. Київ : Наукова думка, 1971. 117 с.

Вихованець І. Р. *Прийменникова система української мови* : [монографія]. Київ : Наукова думка, 1980. 286 с.

Вихованець І.Р. *Система відмінків української мови* : [монографія]. Київ : Наукова думка, 1987. 232 с.

Вихованець І. Р. *Частини мови в семантико-граматичному аспекті* : [монографія]. Київ : Наукова думка, 1988. 256 с.

Вихованець І. Р. *Нариси з функціонального синтаксису української мови* : [монографія]. Київ : Наукова думка, 1990. 222 с.

Вихованець І. Р. *ГраMATика української мови. Синтаксис* : [підручник]. Київ : Либідь, 1993. 365 с.

Вихованець І. Семантико-граматичні класи слів і слова-морфеми. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. : Лінгвістика*. 2005. Вип. 2. С. 85–89.

Вихованець І., Городенська К. *Теоретична морфологія української мови* [монографія; за ред. чл.-кор. НАН України Івана Вихованця]. Київ : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. 398, [2] с.

Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Загнітко А.П., Соколова С.О. *ГраMATика сучасної української літературної мови* : [монографія; за ред. К.Г. Городенської]. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. 749 с.

Городенська К. Власне- та невлаcне-прийменникові семантико-синтаксичні функції. *Південний архів. Філологічні науки*. 2003. Вип. 3. С. 3–9.

Городенська К. Співвідношення власне-прийменникових і невлаcне-прийменникових ознак у слівно-морфемній концепції прийменника І. Р. Вихованця. *Типологія та функції мовних одиниць*. 2015. № 2 (4). С. 47–57. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/7069/1/47-57.pdf> (дата звернення: 12.07.2026).

Загнітко А. *Теоретична граMATика сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис* : [монографія]. Донецьк : ТОВ «ВКФ «БАО», 2011. 992 с. URL: https://litmisto.org.ua/?page_id=15 (дата звернення: 12.07.2026).

Загнітко А. *Теорія граMATики і тексту* : [монографія]. Донецьк : Дон-НУ, 2014. 480 с. URL: <https://surl.li/rdirdq> (дата звернення: 12.07.2026).

Загнітко А. *Мовний простір граматики* : [монографія]. Вінниця : Нілан-Лтд, 2018. 448 с. URL: <https://surl.li/aelbbk> (дата звернення: 12.07.2026).

Костусяк Н.М. *Структура міжрівневих категорій сучасної української мови* : [монографія]. Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2012. 450 с. URL: <https://surl.li/alceyh> (дата звернення: 12.07.2026).

Масицька Т.Є. *Типологія семантико-синтаксичних залежностей* : [монографія]. Луцьк : Твердиня, 2016. 416 с. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/items/62c47d0a-9d49-4b06-824b-46b113f03a1f> (дата звернення: 12.07.2026).

Межов О.Г. *Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць* : [монографія]. Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2012. 464 с.

Мельник І.А. *Транспозиційна граMATика українського дієслова* : [монографія]. Луцьк : Надстир'я, 2015. 476 с. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/items/e07a1605-f073-43ca-9811-f8cf737bf5fa> (дата звернення: 12.07.2026).

URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/items/e07a1605-f073-43ca-9811-f8cf737bf5fa> (дата звернення: 12.07.2026).

Мірченко М.В. *Синтаксичні категорії речення* : [дис... д-ра філол. наук]: 10.02.01; Волинський держ. ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк, 2002. 432 с.

Скаб М.С. *ГраMATика апеляції в українській мові* : [монографія] Чернівці : Місто, 2002. 272 с.

Dik S. C. *The Theory of Functional Grammar. Part 1: The Structure of the Clause*. 2nd rev. ed. / ed. by K. Hengeveld. Berlin ; New York : Mouton de Gruyter, 1997(a). 530 p. URL: <https://ru.scribd.com/document/371292601/The-Theory-of-Functional-Grammar-Part-1-The-Structure-of-the-Clause-pdf> (дата звернення: 12.07.2026).

Dik S. C. *The Theory of Functional Grammar. Part 2: Complex and Derived Constructions*. 2nd rev. ed. / ed. by K. Hengeveld. Berlin ; New York : Mouton de Gruyter, 1997(b). 500 p. URL: <https://surl.li/jpiwih> (дата звернення: 12.07.2026).

Fillmore Ch. J. The Case for Case. *Universals in Linguistic Theory* / ed. by E. Bach, R. T. Harms. New York : Holt, Rinehart and Winston, 1968. Pp. 1–88.

Grzegorzczkova R. *Wykłady z polskiej składni*. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 1996. 159 s. URL: <https://surl.li/yizarb> (дата звернення: 12.07.2026).

Grochowski M. *Wyrażenia funkcyjne. Studium leksykograficzne*. Kraków : Instytut Języka Polskiego PAN, 1997. 126 s. URL: <https://rcin.org.pl/dlibra/doccontent?id=226> (дата звернення: 12.07.2026).

Karolak S. *Zagadnienia składni ogólnej*. Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1972. 128 s.

Karolak S. Składnia wyrażen predykatywnych. *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia* / red. Z. Topolińska. Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1984. S. 11–211.

Przepiórkowski A. On the argument-adjunct distinction in the Polish “Semantic Syntax” tradition. *Cognitive Studies | Études cognitives*. 2017. N 17. Pp.

1–10. URL: <https://journals.ispan.edu.pl/index.php/cs-ec/en/article/view/cs.1344/3067> (дата звернення: 12.07.2026).

Tesnière L. *Éléments de syntaxe structurale*. Paris : Klincksieck, 1959. 670 p. URL: https://www.persee.fr/doc/lfr_0023-8368_1969_num_1_1_5395 (дата звернення: 12.07.2026).

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 94(477):323.39

ОЛЕНА СТЕПАНІВ І ЮРІЙ ЛИПА ЯК ПОСТАТІ ДЕРЖАВНИЦЬКОЇ ЕЛІТИ УКРАЇНИ

Тетяна Єщенко,

докторка філологічних наук, професорка кафедри українознавства
та філософії ДНТ «Львівський національний медичний
університет імені Данила Галицького», членкиня НТШ

***Анотація.** Статтю присвячено осмисленню постатей Олени Степанів і Юрія Липи як представників української державницької еліти. Розглянуто їх як моделі свого покоління, об'єднані усвідомленням відповідальності за націю та за долю українського народу. Поакцентовано на готовності обох діячів реалізовувати національне призначення та діяти у відповідно до суспільних потреб свого часу. Визначено спільною рисою їхнього світогляду мислення категоріями держави, національної свободи, відповідальності й служіння Україні. Підкреслено значення їхньої спадщини для осмислення феномену української державницької еліти та сучасної національної ідентичності.*

***Ключові слова:** Олена Степанів, Юрій Липа, державницька еліта, українська нація, національна відповідальність, державотворення, національна ідентичність, служіння Україні.*

Постановка проблеми. Студіювання постатей національної пам'яті у повному обсязі й порушення проблем популяризації їхньої діяльності є вкрай важливим в аспекті державотворення. Особливої ваги такі дослідження мають в умовах російсько-української війни (2014 - і дотепер) і нашої екзистенційної боротьби за незалежність і право бути

собою. Постать Олени Степанів, однієї з найвизначніших українських жінок першої половини ХХ століття, перебуває у колі уваги дослідників як гуманітарного, так і суспільно-географічного профілю. Наукові праці, присвячені життю і діяльності, висвітлюють різні аспекти її особистості: участь у національно-визвольному русі, громадську та молодіжну діяльність, військову службу, наукові здобутки в галузі географії та геології, а також внесок у розвиток туризму й географічної науки в Україні. Найбільш комплексним дослідженням є дисертація Оксани Книгиницької, в якій системно розглянуто формування світогляду Степанів, її участь у молодіжному та жіночому русі, діяльність в УСС і УГА, перебування в російському полоні, педагогічну та наукову працю [4]. Окремий напрям становлять студії представниці львівської наукової географічної школи Уляни Горбаль [1], а також професорів Київського національного університету імені Тараса Шевченка Ігоря Смирнова та Ольги Любіцевої [7; 8], присвячені географічній, туристичній і геологістичній спадщині дослідниці. Ці розвідки мають особливу значущість, бо змінюють традиційне сприйняття Степанів лише як військової та громадської діячки й репрезентують її насамперед як фахову науковицю. Це розширює усталений історичний портрет Олени Степанів і вводить її науковий доробок у контекст розвитку української географічної думки. Водночас історіографія залишається нерівнобіжною, бо ретельно вивчено біографічні та військово-громадські аспекти, інтелектуальну історію Степанів і методологію її наукової діяльності, місце в розвитку української географічної науки, вплив європейського наукового середовища, професійні та інтелектуальні зв'язки, гендерний вимір її діяльності як дослідниці і педагога, проте залишається поза увагою істориків трансформація образу Степанів в українській історичній пам'яті, оцінка її як державотвориці. Попри вивчення постаті Юрія Липи як стратега української нації, формування ним культури українського духу [10], перспективним напрямом залишається комплексне порівняльне дослідження взаємозв'язку їх громадської, військової та ін. ролі в аспекті державницької діяльності, служіння українському суспільству, національного призначення.

Мета статті – описати постаті Олени Степанів і Юрія Липи як представників державницької еліти, як своєрідні моделі свого покоління, які беруть відповідальність за націю, за долю свого народу; виконують без вагань національне призначення, мислять категоріями держави.

Виклад основного матеріалу. Почнімо свій виклад з важливої, на наш погляд, думки про те, що під час визначення критеріїв, кого ж саме вважати елітою суспільства, що саме увідповіднює цьому статусу (становище, освіта та ін.), доходимо висновку, що лише здатність брати на

себе тягар історії й обирати служіння нації, своєму народові, оприявнює чин і велич особистості. У цьому контексті Олена Степанів і Юрій Липа постають яскравими індивідуальностями української історії, виявом тієї генерації, яку слушно означають як *державницьку еліту* першої половини ХХ століття. Їхній життєвий шлях суголосний. Це водночас і сукупність окремих досягнень, і цілісний, внутрішньо узгоджений тип дії, мислення й служіння, в якому війна, наука, політика й громадська активність зливаються в єдину модель *відповідальності за націю*.

Олена Степанів входить у історію як перша жінка-офіцер у військах Українських січових стрільців і Української Галицької Армії - і цей факт не є лише біографічною сенсацією [8]. Це своєрідний прорив у структурі суспільних ролей, що засвідчує її готовність діяти там, де вирішується доля держави. Її шлях до війська - через самодисципліну, фізичну й інтелектуальну підготовку - демонструє не випадковість, а, найперше, свідомий вибір. Уже в 1915 році вона командує стрілецькою чотою, бере участь у боях на Маківці, перев'язує поранених, витягує бійців з-під куль, входить у коло офіцерських нарад [3; 4; 8]. Її нагороди - срібна медаль за хоробрість і військовий хрест - лише зовнішній знак глибшого, повного підпорядкування себе патріотичному обов'язку. Це готовність діяти, коли інші вагаються. Доречне порівняння із сучасною елітою України – воїнами, які не вагалися і від початку повномасштабного вторгнення росії в Україну пішли на захист своєї Батьківщини.

Військова біографія Олени Степанів органічно переходить у державницьку діяльність, адже держава неможлива без людей, які здатні мислити нею не відсторонено, а в обширі власної відповідальності. Тож, вона працює в системі дипломатії як представниця Західноукраїнської Народної Республіки, як учасниця переговорів разом із Павлом Скоропадським, як співробітниця Міністерства закордонних справ УНР, зокрема як пресовий референт [4]. Вона не просто перебуває в політичному процесі, а *мислить категоріями держави як цілісності*, уприсутнюється в її інституційне оформлення, стає частиною того середовища, яке формує український політичний проєкт. Паралельно з війною навчається у Львівському університеті, слухає лекції Михайла Грушевського та Степана Рудницького, а згодом захищає докторську дисертацію у Відні, здобуває ступінь доктора філософії з історії та географії [4; 7; 8]. Її наукова діяльність не ізольована від державницьких завдань, оскільки досліджує економічну й політичну географію України, працює як доцент з економічної географії, як науковий співробітник АН УРСР, пише понад 75 наукових праць, створює десятки карт і картосхем. Її дослідження транспорту і просторових зв'язків фактично випереджають появу геології. Зокрема у праці про Львів вона мислить категоріями потоків,

вузлів, геополітичного положення, визначає місто як логістичний центр між Балтійським і Чорним морями. У праці про Крим формулює тезу про контроль над Чорноморським регіоном [1; 7; 8]. По-суті, наука для Олени Степанів стає продовженням державницького мислення, але вже в інший спосіб. Наразі постає виразна паралель із Юрієм Липою. Їхній зв'язок не є прямим, але концептуально глибокий і репрезентує спільне інтелектуальне поле. Обидві постаті уналежнені до середовища, сформованого довкола визвольних змагань і державницької традиції УНР; обидві постаті мислять у категоріях простору, сили, **національного призначення**. Якщо Липа концептуалізує українську геополітичну ідею в теоретичних працях, то Степанів реалізує подібний тип мислення в емпіричних географічних дослідженнях [1; 7; 8]. Їх поєднує не біографічна близькість, а спільний спосіб бачення держави як форми організації простору і водночас як форми морального обов'язку. Тут поакцентуємо увагу на вкрай важливій думці про роль середовища і покоління, про так зване однакове переживання ідей, цінностей свого часу.

Не менш важливим для формування Олени Степанів як державницької еліти відіграє її місце в інтелектуальних і соціальних зв'язках. Простежимо їх. Найперше, вона є ученицею Степана Рудницького, членом Наукового товариства ім. Шевченка, ініціаторкою створення географічної комісії. Долучає до наукової праці Володимира Кубійовича, фактично формує українську географічну школу [1; 7; 8]. Водночас її залученість до військово-політичного середовища, зокрема через зв'язок із Романом Дашкевичем та колом діячів Армії УНР, засвідчує участь у соціальному осутненні державницької еліти [3; 4; 8].

Так склалося, що її життєва траєкторія проходить крізь ключові катаклізми епохи. Спочатку Перша світова війна, визвольні змагання, потім - міжвоєнна наука, радянські репресії [5]. Полон, що став міжнародною сенсацією, хвороба, складний маршрут повернення, а згодом арешт 1949 року, десять років таборів у Мордовії, фізичне виснаження й інвалідність - усе це не зламало її внутрішньої сили. Навіть у неволі вона зберігає дисципліну, гідність і незламність переконань. Її рішення, як і Юрія Липи, не емігрувати, а залишитися зі своїм народом, є принциповим вчинком державницької незрадливості. Сьогодні також чимало українців обрали не імігрувати, а залишитися зі своїм народом, хоч за цей вибір у часі повномасштабної війни потрібно страждати (найперше, фізично). І саме тут, на наш погляд, постать і Олени Степанів, і Юрія Липи відкривається у філософському вимірі. Вони є не лише так звані «репрезентативні моделі покоління», а доказ того, що еліта не є соціальним привілеєм, а способом існування, екзистенційним вибором, способом життя. Це форма внутрішньої організації людини, в якій дія ви-

переджає обставини, а відповідальність - особисті інтереси. Їхнє життя укорінює думку про те, що державність виникає не лише з інституцій. Найперше, вона народжується з *типу людини*. Це про масштабність особистості, яка готова мислити одночасно у координатах простору, часу і перспективи; мислити не лише сьогоденням, а історією і майбутнім держави. У цьому сенсі аналізовані постаті втілюють особливий тип історичної суб'єктності - коли людина не просто уналежнена епосі, а структурує її, як архітектор, самотійно витворює часопростір довкола. Досвід війни переходить у політичне мислення, політичне мислення - у наукову рефлексію, а наукова рефлексія - у тривалу інтелектуальну тяглість. Саме тому національні постаті Олени Степанів і Юрія Липи можна потрактовувати як *представників однієї генерації*, як носіїв однієї ідеї незалежної України. Ця ідея вимагає боротьби й державницького мислення. Переконані: саме у здатності мислити про свою державу навіть тоді, коли вона в імперській залежності, полягає справжня тяглість нації. Шевченко за відсутності державності розбудовував територію за допомогою мови, українського слова.

Вкрай важливо не лише пам'ятати таких людей, взорувати на них, а й продовжувати спосіб мислення і їхню величну справу. Олена Степанів і Юрій Липа – постаті, які опинилися на помежів'ї епох, у яких зосередився досвід українського ХХ століття та різні, але взаємодоповнювальні виміри державницького служіння. Олена Степанів поєднує в собі військову лідерку, дипломатичну діячку, науковицю світового рівня й репресовану інтелектуалку. Юрій Липа постає як письменник, лікар, публіцист, політолог і мислитель, який осмислював історичну місію України, її геополітичне становище та перспективи самотійного державного розвитку. Їх об'єднує не лише належність до одного вкрай зболеного і драматичного історичного покоління, а й усвідомлення відповідальності інтелектуальної та громадянської еліти за майбутнє України. І саме цей синтез робить їх не периферійними, а типологічно показовими посталями державницької еліти, людьми, в яких історія не лише відбувається, а виформовується.

Висновки. Сьогодні, в умовах російсько-української війни, постаті Олени Степанів і Юрія Липи набувають особливої ваги, бо історія знову ставить перед українським суспільством ті самі фундаментальні виклики: питання держави, простору, виживання і відповідальності. Їхній досвід боротьби за державність, здатність мислити про території, ресурси, геополітичне положення - усе це водночас і предмет історичного аналізу, й інструмент розуміння сучасної історії. Знову актуалізується той самий тип мислення, в якому держава - це не абстракція, а конкретна реальність, за яку платять життям. Постаті Олени Степанів і

Юрія Липи показують, що у критичні миті історії вирішальним стає не лише ресурс чи сила, а саме *тип людини*. Можемо з упевненістю вивисновувати: саме такі постаті формують основу держави. Йдеться не лише про акт національної пам'яті, а й про акт самопізнання, адже історичні постаті не належать минулому. Вони функціують як моделі, на які варто взорувати. Моделі поведінки, мислення, рішень у ситуаціях граничної напруги. Олена Степанів і Юрій Липа - одні з таких моделей. Вони показують: особистість укорінюється в історію не тоді, коли має можливість діяти, а тоді, коли *бере на себе обов'язок діяти*. І саме тому Олену Степанів і Юрія Липу можна прочитувати сьогодні не лише як репрезентантів свого покоління, а як частину довшої традиції українського державницького мислення, що не переривається поразками. У цьому, на наше глибоке переконання, полягає справжня тяглість - у здатності поколінь кожного разу відповідати на однакові виклики.

Список використаних джерел

1. Горбаль У. В. Олена Степанів – визначна українська вчена-географ [Електронний ресурс] / У. В. Горбаль. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 4 : Географія і сучасність. 2014. №. 20. С. 7 – 19.
2. Книгиницька О. В. Олена Степанів у молодіжному русі Галичини початку ХХ століття [Електронний ресурс] / О. В. Книгиницька. Гілея: науковий вісник. 2018. Вип. 134. С. 39-42.
3. Книгиницька О. В. Військово-політична та наукова діяльність Олени Степанів. Вісник Львівського університету. Серія історична. Спецвипуск на пошану проф. Костянтина Кондратюка. 2014. С. 74–79.
4. Книгиницька О. В. Громадська, військова та науково-педагогічна діяльність Олени Степанів: дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 - історія України / Львівський національний університет імені Івана Франка ; Міністерство освіти і науки України. Львів, 2018. 224 с.
5. Книгиницька О. В. Олена Степанів у російському полоні (1915–1917 рр.). Гілея: науковий вісник: зб. наук. пр. 2018. Вип. 132. С. 30–34.
6. Книгиницька О. В. Участь О. Степанів у завершальному етапі формування українського стрілецтва (1913–1914 рр.). Гілея: науковий вісник: зб. наук. пр. 2018. Вип. 136. С. 134–138.
7. Смирнов І., Любіцева О. Олена Степанів: внесок у розвиток туризму, географії і геології в Україні [Електронний ресурс] / І. Смирнов, О. Любіцева. Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія: Туризм. 2021. Т. 4, № 1. С. 74-90.
8. Смирнов І., Любіцева О. Олена Степанів – офіцер УСС та УГА, український дипломат, географ, геолог [Електронний ресурс] / І. Г. Смирнов,

О. О. Любіцева. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Географія. 2021. Вип. 1-2. С. 19-25.

9. Юрій Липа: стратегія нації та культура українського духу (з нагоди 125-річчя від дня народження): збірник наукових праць за матеріалами всеукраїнської мультидисциплінарної науково-практичної конференції з міжнародною участю 12 – 13 червня 2025 року / [наук. ред. проф. Тетяна Єщенко]. Львів: ДНП «Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького», 2025. 550 с.

OLENA STEPANIV AND YURIY LYPA AS FIGURES OF THE STATE ELITE OF UKRAINE

Tetiana Yeshchenko,

Doctor of Philology, Professor of the Department of Ukrainian Studies and Philosophy of the Lviv National Medical University named after Danylo Halytsky, Member of the Shevchenko Scientific Society

Abstract. *The article examines the figures of Olena Stepaniv and Yurii Lypa as representatives of the Ukrainian state-oriented elite. They are considered as distinctive representative models of their generation, united by a strong sense of responsibility for the nation and the fate of the Ukrainian people. Particular attention is paid to their readiness to fulfill their national mission and respond to the social challenges of their time. A common feature of their worldview was thinking in terms of the state, national freedom, responsibility, and service to Ukraine. The article emphasizes the importance of their legacy for understanding the phenomenon of the Ukrainian state-oriented elite and contemporary national identity.*

Keywords: *Olena Stepaniv, Yurii Lypa, state-oriented elite, Ukrainian nation, national responsibility, state-building, national identity, service to Ukraine.*

ІСТОРИЯ ТА КРАЄЗНАВСТВО

УДК 94(477.62)«18»

Сергій Гайдук

гірничий інженер

член Національної спілки краєзнавців України

ПЕРШІ ПОСЕЛЕНЦІ ВОЛОДИМИРІВКИ Й ДМИТРІВКИ (ВОЛНОВАСЬКИЙ Р-Н, ДОНЕЦЬКА ОБЛ.)

Володимирівка й Дмитрівка – населені пункти Ольгинської селищної й Волноваської міської територіальних громад Волноваського району Донецької області. Це одні з 40 казенних поселень які були засновані державними селянами, козаками, військовими обивателями й військовими поселенцями з Чернігівської, Харківської й Полтавської губерній та західними однодворцями (у більшості з Київської губернії) у 40-х роках ХІХ ст. на сході Олександрівського повіту Катеринославської губернії (на сьогодні це частина території сучасної Донецької області) [7, 61-70].

Володимирівка - точка на мапі – $47^{\circ} 43' 38''$ пн.ш. та $37^{\circ} 24' 22''$ сх.д., що на берегах річки Кашлагач (рис.1). Перші поселенці державні селяни з Харківської губернії й західні однодворці з Київської губернії прибули на місце у 1842 році.

З Богодухівського повіту Харківської губернії:

- слободи Вільна – Лазарєв, Трохов, Малахов, К.С.Кучков, Денішник, Макаров, Щербунов, Новіков, І.К.Кучков, Крамський, Шевяков, Ченцов, Маланов (Масалов?), Лабінцов (Бутирін?), Сухобоков, Щетінін, Вошов, Спалюнов, Єрмолов (Ярмолов?);

- слободи Єздоцьке – Н.І.Соловей, Барбин, Жеребкін;

- слободи Попівка – Середа, Кузьменко, Перлик, Пащенко;

- слободи Стрілецьке – Кондратов, Новосьолов, Попов, Пахомов, В.А.Гладченко, А.Д.Гладченко, Лосєв, С.І.Соловей, П.І.Скаркин;
- слободи Пушкарка – Куров;
- села Лугівка – Є.С.Скаркин, Михайленко;
- села Лихачівка – Бондаренко, Я.А.Коволога (Ковонога?), К.Д.Коволога (Ковонога?), І.Н.Знова, Саленко (Семенко?), Рубан, М.Є.Знова, Бондарь, О.Я.Коволога (Ковянога?), Т.В.Журило, Радченко, М.Т.Журило, Безубко.

Зі Зміївського повіту Харківської губернії:

- слободи Гомільша – Куцай, Шевченко, Лютий, Говорун, К.І.Бублик, Т.Г.Муштай, Ф.А.Муштай, Гончар, Тertiшник, Г.І.Решетняк, Дьяченко (Дьяченко?), Деревянко, Денисенко, В.Г.Литвинов, Пономаренко, М.І.Литвинов, Пановица, Т.Я.Бублик, Ковалевський, Скриник, С.Д.Решетняк;
- слободи Западенька – С.Г.Салацький, І.І.Лещенко, Асика, Горбань, І.П.Салацький, Плавун, Тимченко, Герман;
- хутора Коробів – М.В.Лещенко, Кириченко, Полтавський, Золотарь, Головка.

З Таращанського повіту Київської губернії:

- села Жидівська Гребля – Ясинський, Т.Л.Івашкевич, Орловський, О.Д.Івашкевич. Островський, Денисевич (Денисенко?);
- села Попівка – М.А.Крижановський, Копондзевич, А.О.Гавлинський, К.О.Гавлинський, Барвинський, Халявинський, Т.А.Крижановський;
- села Кучковка – Запальський, Слабинський [5, 68 - 81].

Ще у 1843 році прибули державні селяни з Харківської губернії.

З Зміївського повіту:

- села Нижня Оріль – І.К.Марченко, Демочка, Лісконог, Семеняк, Лейба, Білецький, Андрущенко (Андрющенко?), Стрига, Солодовник, Трущенко, Чалий;
- села Верхня Оріль – Гречкосій.

З Харківського повіту слободи Пересічна – Неледва, Чернобаба, Зінченко (Зінчук?), Т.З.Марченко, Увирвихвіст, Усенко, Акименко (Якименко?), Блажко (Блашко) [3, 134 – 136зв.].

У ревізській казці від 7 жовтня 1850 року по казенному поселенню Володимирівське крім названих були ще – Кривошей, Карандевич (Карандей?) Хміль [4, 296 - 355].

Дмитрівка - точка на мапі – $47^{\circ} 32' 48''$ пн.ш. та $37^{\circ} 31' 06''$ сх.д., що у верхів'ї річки Малий Кальчик (рис.2). Перші поселенці державні селяни з Чернігівської губернії прибули на місце у 1842 році.

З Новозибківського повіту:

- села Нові Бобовичі - Є.Я.Кабов, Шевель, Рикунів, Бахур, Т.А.Кабов, М.П.Бондаренко, Пасіка, Коньков, Курилин, Гуторов, Заболоцький, Медвідь;
- села Батурівка – Гукай, Дівак.

З Суразького повіту:

- села Хорминка – Рябов, Жук, П.А.Бондаренко, Зарютин, Торіченко, Самоненко (Самойленко?), Овчинніков;

- села Сельцо – А.П.Тищенко, Дударев, Аксененко, Коваленко, Ф.Т.Жалейко, Є.Н.Пономаренко, А.А.Тищенко, Жидель, Ф.Ф.Лещеок, Г.Н.Жалейко, Сарасек, Легенький, Шаболда, Маньков, Кузьменко, Бословяк, Акименко, І.Н.Пономаренко, Прохоренко, Ф.І.Лещеок, Пешко;

- села Любовша – Погукай, Сеньков, Брага (Драга?), Дегтярь, Лошак, Єфименко, К.Г.Снітко, І.А.Снітко, Шило, Л.С.Тищенко, Дейнека;

- села Верещаки – Лях, Макуленко, Розинька, К.О.Пугач (Пугачов?), Голишенко, Галаган, К.П.Пугач (Пугачов?), Л.А.Шендрик, І.Г.Шендрик, В.Г.Шендрик, Мануйленко;

- села Вихілка – Гончаров, Юденко, М.А.Грибенник, Черняк, Шакула, Іволга, В.В.Мельник, П.А.Грибенник;

- села Неглюбка – Гриньков, Барсуков.

У 1843 році прибули західні однодворці з Київської губернії.

З Таращанського повіту - Г.Т.Ремешевський, Занькович, Білінський, В.Т.Ремешевський, З.С.Ремешевський, Сосновський, Краснопольський.

З Васильківського повіту села Чепиліївка – Врублевський, Рудковський, Жамбоцький (Жамбовський?), Галаца, Зверховський.

У тому ж році прибули з Харківської губернії Зміївського повіту села Ленівка – державні селяни Басов (Бас?), Д.І.Анохін, О.М.Анохін.

У 1844 році прибула сім'я західних однодворців з Подільської губернії Вінницького повіту – Водницький [2, 62 – 72, 74 – 75зв.].

Дата прибуття поселенців з Харківської губернії не встановлена, можливо хтось з них вже перебував у цій місцевості до 1842 року як орендарі (працівники у орендаря) чи були самовільними поселенцями.

З Валківського повіту:

- села Замоський Кут - Є.П.Вовк (Волков?), Ф.А.Вовк (Волков?), Червинь;

- села Маньківка - Мирошніченко, Д.І.Мельник, В.К.Харченко, З.П.Харченко.

З Харківського повіту села Комарівка - В.М.Вовк (Волков?), Черниш [2, 73 – 73зв.; 5, 92зв. - 93].

У ревільській казці від 11 жовтня 1850 року по казенному поселенню Дмитрівське крім названих були ще Бучний, С.К.Вовк [6, 445 - 493].

Рис.1. З військово-топографічної мапи Катеринославської губернії, лист XXVII-16 (1861р.) [1, с.23].

Рис.2. З військово-топографічної мапи Катеринославської губернії, лист XXVIII-16 (1861р.) [1, с.30].

Список переселенцев владимирских Азово-Донских уездов приехавших враздвигатель Азово-Донских уездов

№	Имя и отчество переселенца	Возраст		Пол	Профессия	Семейное положение
		м	д			
1	Василий Иванович Кабанов	38				
	Александр Иванович	30				
	Сестра Александра	6				
	Дети Александра	10				
	Иван	5				
	Мария	7				
	Федор	2				
2	Семён Андреевич Медведев	33				
	Сестра Александра	27				
	Дети Александра	16				
	Иван	10				
	Мария	7				
	Сестра	1				
3	Николай Иванович Ракитин	38				
	Сестра Александра	40				
	Дети Александра	19				
	Сестра Александра	20				
	2. Николай	8				
	3. Александр	2				
	4. Иван	6				
	Брат Александра	28				
	Сестра Александра	28				
	Дети Александра	9				

Рис. 4. Аркуш архівної справи 160.

Література та джерела

1. Военно-топографическая карта Екатеринославской губернии. – 1861. <http://resource.history.org.ua/item/0014319>.
2. Державний архів Запорізької області. Ф.12, Оп.2, Спр.160.
3. Державний архів Запорізької області. Ф.12, Оп.2, Спр.171.
4. Державний архів Запорізької області. Ф.12, Оп.2, Спр.241.
5. Державний архів Запорізької області. Ф.12, Оп.2, Спр.263.
6. Державний архів Запорізької області. Ф.12, Оп.2, Спр.264.
7. Гайдук С. Заселення земель Північного Приазов'я у 40-х роках XIX ст./ Донецький вісник наукового товариства ім.Шевченка – т.50 – Харків-Запоріжжя, 2022. <https://ntsh.org/node/1078>.

УДК 908(477)

Віталій Орловський

*кандидат технічних наук, доцент, доцент Харківського національного університету міського господарства імені
О. М. Бекетова, член Донецького відділення НТШ*

Богдана Ткачук

краєзнавець, Кременчуцький район

ГОЛОДОМОР 1932–1933 РОКІВ У КРЕМЕНЧУЦЬКОМУ КРАЇ ЗІ СПОГАДІВ ОЧЕВИДЦІВ

Голодомор 1932–1933 років наніс глибокі психологічні, соціальні і демографічні травми нашій нації. Пік голодомору пройшовся на весну 1933 року коли в Україні від голоду вмирало 17 людей щохвилини, понад 1000 щогодини, понад 2400 щодня.

Найбільше постраждали під голоду Полтавська, Сумська, Харківська, Черкаська, Київська області. Від насильницької смерті пішли з життя люди, які вирощували хліб, берегли традиції нації. Залишившись без вирощеного хліба та інших продуктів, які насильницьки відібрала окупаційна комуністична влада, селяни змушені були їсти котів, собак, щурів, кору, листя дерев, насіння польових трав. Але це не завжди спасало від голодної смерті. Внаслідок голодомору першими помирали чоловіки, потім діти, в останню чергу жінки. Перш ніж померти люди часто втрачали своє людське єство, божеволіли. Українських селян загнало в пастку і лишило там помирати з голоду поступово страшною смертю в своїй хаті на самоті політичне рішення ухвалене в далекій російській столиці. Саме там у Москві вирішувалась доля цілого великого народу.

На території села Вільна Терешківка Кременчуцького району колективізація розпочалась у 1929 році. Об'єднання селян проходило по окремим поселенням-куткам. Селяни намагались бути ближче один до одного, захищати один одного. Всього було створено 5 перших сільськогосподарських артілей. У Вільній Терешківці була створена артіль «Ленінський шлях», до якої увійшли 26 дворів. Головою артілі став Куроп'ятник Микита Григорович. Крім цієї артілі було створено ще 4 артілі: у 1931 році «Соціалістична перебудова» Бейгули, голова артілі Бейгул Петро Семенович; «Артіль імені Будьонного» Новоселівка, голова Марченко Д. Д.; «Артіль ім. Ворошилова», голова Данилейко С. І.; «Артіль імені 8 березня» хутір Крупівка.

Добровільно до колгоспів пішли лише селяни бідняки, у яких було мало землі і які не мали чим її обробляти. Вони сподівалися на

допомогу держави. Але державу цікавили не колгоспники, а поставки колгоспами зерна. Тому колгоспи з самого початку їх заснування стали малоефективними сільськогосподарськими виробництвами з низькою продуктивністю праці, а колгоспники залишались найбіднішою категорією населення на селі. Після виконання колгоспом плану хлібоздачі, наділяти його працівникам на трудовні уже не залишалось нічого. Свідки голодомору 1932–1933 років у селі Вільна Терешківка, батьки яких були колгоспниками говорили: “Ми були дуже бідні. Ми жили бідно нас не розкуркулювали, бо ми були бідні”.

Колгоспники були приречені на голод уже в 1931–1932 роках. Це знали і усвідомлювали комуністичні керівники тодішньої держави. Ще в лютому 1932 року Г. Петровський направляє в Політбюро ЦК КП(б)У С. Косіору доповідну записку: “З огляду на те, що вже зараз продовольчий стан починає важко складатися для ряду районів Дніпропетровської, Одеської, Харківської, Київської, Вінницької областей і не тільки для села... я вважаю необхідним: написати ґрунтовну записку ЦК ВКП(б)У про факти гострої нехватки продовольства для населення і кормів для худоби. Просити ЦК ВКП(б) видати постанову про припинення хлібозаготівель на Україні і оголошення вільної торгівлі згідно закону”.

Про стан господарчої діяльності у колгоспах знали селяни середняки і тому не поспішали туди вступати. У середняків була земля, тяглова сила (коні, воли), реманент. Вони вчасно обробили і засіяли свої поля та отримали непоганий урожай.

Зі спогадів свідків голодомору.

Волочай Ірина Семенівна. “Ми були середняками. Були у нас воли, земля 6–7 десятин, корова, свиня, 4 овечки, кури”.

Волочай Любов Кузьмівна. “Ми були середняки і в колгосп не хотіли. У нас була земля 4 десятини, кінь, корова, вівці. Урожай був хороший, все вродило”.

Волочай Ганна Андріївна. “Батько був середняком. Була в нього земля 4 десятини, кінь, корова, реманент”.

Таких селян середняків у колгоспах нічого не приваблювало і добровільно вступати туди вони не хотіли. Середняки не пов'язували своє майбутнє з колгоспами. Лякало їх усуспільнення землі, реманенту, худоби – того що наживалося тяжкою працею протягом багатьох років. Середняки зайняли вичікувальну позицію, яку можна виразити такими словами: Ми спершу подивимось, як колгоспи будуть працювати.

Розкуркулена Волочай Олена Михайлівна згадує про цю подію в своєму житті так: “Тридцять третій, це страшний рік був. Розкулачка була. Приїхали до нас три підводи. Одна до хати, друга до погребу, а третя до комори. І все відусіль, виносять. А я плачу над погребом: “Оставьте хоч трошки картоплі”. А Отрізна Настя каже: “Погибай, кулацька рожу”.

Під розкуркулення потрапили і селяни середняки, які добровільно стали колгоспниками. Такі випадки в селі були не одинокі. Причина таких дій намагання місцевих органів влади вислужитись перед районним керівництвом, отримати похвалу за велику кількість розкуркулених. От і вишукували активісти “куркулів”, збільшуючи списки розкуркулених, посилаючись на колишній майновий стан селян.

Із спогадів свідка голодомору із села Вільна Терешківка Волочай І. М.: “Як тільки почалася колективізація мати (батько помер у 1921 р.) без вагань подала заяву до колгоспу. Землю, худобу, інвентар було передано до колгоспу. Мати, сестра і брат почали працювати в колгоспі. В колгоспі мати була знаменитою куховаркою. Варила обіди прямо в полі для працюючих колгоспників. Сестру і брата також поважали за їх старанну працю. В кінці 1932 рік нашу сім’ю було включено з колгоспу і занесено до розряду куркулів. Бригада активістів тут же прибула для розкуркулювання. На подвір’ї все було забрано, не залишено ні грама хліба, ні картоплини, ні буряка”.

Відчувши вседозволеність при проведенні розкуркулювання, в гонитві за високими відсотками, активісти зараховували до куркулів селян у яких був гарний двір, будинок, господарські споруди. Таких селян після розкуркулення виганяли з двору, а двір використовували в своїх потребах. Так після розкуркулення сім’ї Тараненка Захарія, в його добротну хату поселилася сім’я активістів. Хату розкуркуленого Волочая Никифора Васильовича було передано під приміщення дитячого патронату.

Під час розкуркулення активісти забирали не тільки зерно, продукти, реманент, але навіть і одяг. Із спогадів Волочай Марини Омельнівни: “Майно розкуркулених продавали біля сільради. Чого тут тільки не було і одяг і коврики і посуд. Ми ходили дивитися, а купувати нам батько не дозволяв. А люди купували. Що потім було, як у селі зустрічали в своєму одязі, чи платку. І платки з голів зривали, і плакали, і кричали”.

Неприємні, важкі спогади залишились у свідків голодомору про дії активістів. Жоден закон не обмежував їх свавілля. Активісти діяли на власний розсуд, вирішуючи долі односельців та їх дітей, приріка-

ючи своїми діями на голодну смерть, не залишаючи шансу на виживання.

Насильницька колективізація, “розселянювання” сільських трудівників, хлібозаготівля породила справжній колапс сільського господарства. Тоталітарна система своєю політикою щодо селянства приречла його на вимирання.

З голодом жителі села Вільна Терешківка зіткнулися осінню 1932 року. Першими його відчували колгоспники, бо на свої трудові вони не отримали хліба. В колгоспі почали варити “баланду” і видавати її як плату за роботу. До неї додавали шматок хліба вагою 100 грам. Такий “продовольчий пайок” отримували тільки працюючі колгоспники, він не був розрахований на їхніх дітей. Правління не цікавило як колгоспники прогодують своїх дітей.

Із спогадів свідків голодомору 1932 – 1933 років.

Волочай Марина Омелянівна: “Моя мати варила баланду в колгоспі і давала людям (які працювали у колгоспі) по два черпачки і кусочку хліба. То мати свій пайок віддавала нам, дітям, а батько ділився з матір'ю. Дома їсти не було чого”.

Волочай Ірина Семенівна: “В колгоспі варили баланду. Ідемо на роботу з горщиком. То вони всиплять нам туди на чотирьох і по сто грам хліба. Так і жили”.

Великі колгоспні сім'ї цей мізерний пайок не рятував. Те, що отримували кожен член сім'ї при поділі колгоспних пайків не рятувало від голоду. Колгоспники швидко втрачали сили. Ледь волочачи ноги, вони йшли в колгосп, в надії отримати пайок. Але працювати ослаблені, опухлі з голоду колгоспники вже не могли. Таким людям за рішенням правління, пайок не видавали.

Із спогадів Волочай Ірини Семенівни: “А люди мерли. І ті що не пішли в колгосп, і ті що в колгоспі були. Якщо ослаб і в колгоспі не робиш, то не давали і пайка. То такі ослаблі люди мерли. Селяни середняки, які мали зерно до вилучення, намагалися його приховати. Це вдавалося тим, хто йшов на “нетрадиційні” методи приховування”.

Із спогадів свідків голодомору 1932–1933 років села Вільна Терешківка.

Волочай Ганна Андріївна: “Батько продукти в яму не ховав, а розсипав у полову на горищі. Мати вночі полізе на горище і натрусе зерна. Це зерно і врятувало нас дітей. Мати і бабуся померли навесні”.

Волочай Любов Кузьмівна: “Батько висипав два мішки гречки і ячменю у полову. Взимку він набрів на качани з кукурудзи. Ми їх по-

товкли, а потім у млині змололи з ячменем. З цієї муки пекли коржики”.

З приходом весни в їжу йшло листя і цвіт з бузку і акації, берестка. Їх сушили, мололи на млинку, або товкли в ступі, добавляли хто буряка, ложку крупи, хто натовчене зелене зерно. З такої суміші пекли блинчики, макорженики, варили галушки.

Із спогадів Краплини Меланії Йосипівни. “Сім’я в нас була велика, жили бідно. Першим помер батько. Мама мене й брата відвела в патронат. З нею залишилась старша сестра. Потім прийшла сестра й каже “Нема вже в нас мами”.

При патронаті був відкритий дитячий майданчик для дітей з голодуючих сімей. У формуванні складу майданчика брали участь учителі школи Богаєвська Анастасія Іванівна, Зозуля Дем’ян Іванович і парторг села Письменний Павло Федорович. Парторг слідкував за тим, щоб діти “класових ворогів” не потрапили до майданчика.

Із спогадів учасника голодомору Волочай Івана Михайловича: “Я як і сьогодні пам’ятаю, як у середині квітня 1933 року сиджу на дерев’яній лавочці біля коридора і гріюсь уже теплим весняним сонечком. В цей час у двір зайшла Богаєвська А. І. Зозуля Д. І. і парторг села Письменний П. Ф. Антоніна Іванівна запитала у мене, чому я не ходжу в школу. Я відповів, що голодую і не маю вже сил дійти до школи. В цей час Письменний П. Ф. говорить: “Антоніно Іванівно, куди та мене привела”. Вона відповіла, що тут живе наш кращий учень, він голодує і треба записати його в майданчик. Тут Письменний П. Ф. з таким криком говорить: “Це кулак, нехай помирає!”, різко повернувся і пішов з двору. Антоніна Іванівна підійшла близько до мене і тихо говорить: “Ваня я записала тебе в дитячий майданчик. Приходь завтра”.

Харчування в дитячому майданчику було бідне. Протягом дня давали 150 грам хліба до бідного приварку. Харчували три рази на день давали по 50 грам хліба і тарілочку супу. Але навіть цей бідний харч врятував життя багатьом голодуючим дітям. На жаль для багатьох дітей така допомога була запізненою.

Із спогадів Волочай І. М.: “Багатьох дітей до патронату звозили. Вони були так виснажені від голоду, що самі не могли ходити. Кожного дня під вечір безтаркою з усього села і поселень привозили обесилених дітей, їх на руках зносили з безтарки клали, на долівці будинку, більшість з них уже не говорила, а тільки махали руками до рота (мабуть просили їсти). А ранком знову ця колгоспна безтарка забирала цих дітей, уже померлих і відвозила на кладовище. Скільки таких

дітей було, ніхто їх не рахував. Про це страшно говорити, але це було, було”.

Завідуючою патронату була Волочай Федора Іванівна. Вражає недобросовісність, безсердечність цієї людини.

Із спогадів Волочай Євдокії Іванівни: “Наготовимо ми дітям, а Федора Іванівна забере додому їжу і гуляють. А дітки пухли з голоду і можна було б їх піддержати, а їх дуже ослаблених ховали живцем. Ми боялися комусь про це казати, щоб не забрали”.

Вина за масове вимирання селян лежить на тодішній окупаційній комуністичній владі. Вилучивши з села весь хліб, комуністи в умовах, коли почалася масова смертність населення від недоїдання, не організували надання харчової допомоги голодуючим. Про пухлих від голоду колгоспників згадали лише напередодні весняної посівної кампанії. Тільки тоді на село почала поступати мізерна продовольча допомога. Але отримували її тільки працюючі. Тим, хто працював у полі видавали уже по 200 грам хліба. Хто не міг працювати, ніякої допомоги не отримали.

Ми не можемо встановити точної цифри померлих у селі Вільна Терешківка в роки голодомору 1932–1933 років. Всі документи цього періоду буди вилучені з органів ЗАГС та сільрад співробітниками НКВД і назавжди зникли.

В ті страшні часи коли на українській землі лютував голод тисячі українців боролися, відстоюючи своє право на свободу та гідне життя. Українські селянські повстання 1930–1932 років поставили під загрозу реалізацію планів жорстокого тирана Сталіна. Окупаційний комуністичний режим боявся, що український спротив призведе до його падіння, адже у 1932 році 56 % протестних виступів в СРСР припадали на Україну. Очевидно тому диктатор завдав страшного удару у відповідь, яким став організований московською владою голод. Завдяки кожному із тих людей хто боровся, нас не знищили як народ штучним голодом.

Тоді з колгоспів в Україні вийшли 41200 селянських господарств, біля 500 сільських рад відмовлялись приймати нереальні плани хлібозаготівель. Зі збільшенням тиску на селян, активізовувався селянський рух опору. Тільки від 20 лютого по 2 квітня 1930 року в Україні відбулося 1716 масових виступів, з яких 15 кваліфікувалися “як широкі збройні повстання проти радянської влади”. Натовпи селян зі співом “Ще не вмерла Україна” ліквідовували місцеві органи влади. Комуністи і комсомольці втікали. Радянська влада не прижи-валася в Україні. Радянське керівництво розуміло це. Голодуючі се-

ляни нападали на зерносховища, де зберігалось відібране у них зерно, саботували роботу колгоспів. У 1932 році зафіксовано понад 1000 актів збройного спротиву режиму. Цей стихійний спротив став основою звинувачень у підготовці на весну 1933 року повстання в Україні, які були використані окупаційною владою як виправдання вбивства голодом.

Внаслідок хлібозаготівель з урожаю 1931 року, що затяглися до весни 1932 року, в деяких сільських районах України почався голод, внаслідок якого загинуло близько 150 тисяч селян. Він тривав до того часу поки визрів урожай 1932 року. Насильно забирали всі продовольчі запаси. Засуджували навіть дітей, які підбирали колоски пшениці на вже зібраних полях, накладали штрафи. Якщо селянин чи колгоспник не виконав план здачі зерна, у нього забирали усе: картоплю, зерно, корову, хату.

Василь Гроссман писав: “Шукали зерно, неначе не хліб це, а бомби, кулемети. Землю штрикали багнетами, шомполами, всі погребі перекопали, всі підлоги повиламували, у городах шукали. Вдень і вночі підводи скрипіли, пил над усією землею висів”.

7 серпня 1932 року з'явилася постанова, відома під назвою «Закон про п'ять колосків». Розкрадання майна колгоспів каралося розстрілом, за “пом'якшуючих обставин” – позбавленням волі на термін не менше 10 років.

Наприкінці 1932 – початку 1933 років було запроваджено блокаду самої Української РСР оскільки українські селяни втікали у сусідні області Росії, де не було голоду. Виїзд селян з УРСР було заборонено. Також громадянам, які в'їжджали в Україну з Росії було заборонено провозити харчі без дозволу держави.

Радянський Союз відхиляв можливість отримання голодаючими України будь-якої допомоги із-за кордону. Так, наприклад, організація Галичини «Центроспілка» звернулася тоді до радянського консула у Львові з пропозицією дозволити відправити голодним Радянської України один мільйон центнерів зерна. За кілька днів дипломат відповів, що Москва категорично відмовляється від допомоги.

У той час, як від голоду умирали мільйони українців, влада продовжувала вивозити зерно за кордон.

Слід відзначити, що обсяги конфіскованого у селян зерна були мізерними, але люди позбавлені продовольства пухли і помирали від голоду. Більшість померлих не хоронили бо не було кому. В кращому

випадку трупи звозили у братські могили, куди часто потрапляли і живі люди.

Голодомор великою мірою зруйнував українське село, яке зберігало традиції української родини. Високий шлюбний потенціал українського села був зруйнований і вже не відновлювався.

Голодомор забрав мільйони людей. За даними Асоціації дослідників Голодомору в Україні у 1932–1933 роках загинули від голоду від восьми до десяти мільйонів українців.

За підрахунками Роберта Конквеста, у 1926 році в СРСР проживало 31,2 млн. українців, а за переписом 1939 року – лише 28 млн.

Джерела

1. Василенко В. Голодомор 1932–1933 років в Україні як злочин геноциду: правова оцінка. – Київ: Видавництво ім. Олени Теліги, 2009. – 48 с.
2. Виставка «Голодомор 1932–1933 років – геноцид українського народу». Український інститут національної пам'яті. – Київ: Видавництво ім. Олени Теліги, 2008. – 48 с.
3. Голодомор 1932–1933 років в Україні: злочин влади – трагедія народу: Документи і матеріали / Упоряд. В. С. Лозицький, О. В. Бажан, С. І. Власенко та ін. – Київ: Генеза, 2008. – 504 с.
4. Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К. Видавництво політичної літератури України, 1990. – 248 с.
5. Єфименко Г. Всесоюзний перепис 1937 року в Україні: документи і матеріали. – Київ, 2003. – С. 110–112.
6. Капустян Г. Пам'ять 33-го кличе молодих. – Кременчук: видавець ПП Щербатих О.В., 2008. – 596 с.
7. Книга скорботи України. Голодомор. Полтавська область. Том 1. – Полтава: АСМІ, 2007. – 504 с.
8. Шаповал Ю. Л. У ті трагічні роки сталінізму на Україні. – Київ: Політвидав України, 1990. – С. 90–104.

УДК 908(477)

Віталій Орловський

кандидат технічних наук, доцент, доцент Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова, член Донецького відділення НТШ

ПИСЬМЕННИК І ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ МУСІЙ КОНОНЕНКО

Український поет і прозаїк, активний діяч кооперативного руху, головний координатор Братства тарасівців Кононенко Мусій Степанович народився 3 вересня (22.08 ст. ст.) 1864 року в селі Турівка Прилуцького повіту Полтавської губернії у родині наймитів Кононенків (по-

вуличному Онопрієнків) – колишніх кріпаків поміщика М. Маркевича.

Його батько Степан Кононенко був кухарем у маєтках поміщиків, пристрасився вживати алкогольні напої. Мати – дочка садівника Антона Пріська (у дівоцтві Школиківна).

Мусій Кононенко.

https://uain.press/_uploads/2022/09/Musij-Kononenko-1.jpg

З діда-прадіда Кононенки були козаками, але дід Конон, поминаючи зруйновану Січ і волю, пропив себе за дві діжки горілки поміщику Маркевичу. Тож Конон і його син Степан стали кріпаками Андрія Маркевича, який написав «Історію Малоросії», у якого гостювали Михайло Глинка, Лев Жемчужников, Віктор Забіла, Панько Куліш, Олександр Пушкін, Тарас Шевченко. Приятелем поміщика Маркевича був отець Іван Міхновський – священник у Турівці і батько Миколи Міхновського.

Через 9 років після Мусія у Турівці народився і добрий приятель його, побратим по “Братству тарасівців”, ідеолог українського націоналізму Микола Міхновський.

Малий Мусій пізньої осені босоніж прийшов до школи бо дуже хотів вчитися. Тоді вчитель дав гроші матері на чоботи для сина щоб той міг ходити до школи. Незабаром Мусій почав складати вірші російським суржилом. Старший брат послухав і сказав, що можна писати і мужицькою мовою.

Два роки Мусій навчався у сільській школі, займався самоосвітою. Потім пішов заробляти на хліб, пас поміщицьких телят, був козачком, кухарем, лакеєм. Після смерті батька злидні обступили їхню родину.

У шістнадцятирічному віці Мусій поїхав до Києва, служив у професора Олексія Шкляревського. Тут він уперше придбав книги Шевченка і ридав над «Наймичкою». Професор зацікавився своїм лакеєм, розповів приятелям про талановитого самоука. Мусія познайомили з М. Комаровим, у якого була велика бібліотека української літератури. Мусій писав “Увесь 1882 рік минув у мене за читанням української літератури”.

У свої 19 років Мусій Кононенко видав поему «Нещасливе кохання» про кохання сироти Олени та одруженого лісника Ладимера, яке оплатили Галаган і Шкляревський. Відтоді він став знаменитим. Шкляревський запропонував Мусію гроші на прожиття, друг професора – Галаган подарував йому книжки та список необхідної літератури для підготовки на народного вчителя. Крім того Мусій брав уроки у приватного вчителя. У 1884 він відвідував педагогічні курси у місті Новозибкові (нині місто Брянської обл., РФ). Він самостійно вивчив польську мову, перечитав твори Тараса Шевченка, Григорія Квітки-Основ'яненка.

Протягом 1885–1890 років М. Кононенко служив у російській армії в містах Козелець, Чернігів, Батурин. У Чернігові він спілкується з Леонідом Глібовим, який “тоді вже осліп, але був жвавий, говіркий, приємний і делікатний”. На службі Мусій познайомився з майбутньою дружиною вчителькою Таїсією Сафроною.

Демобілізувавшись він улаштувався в Одесі нічним вуличним вартівником і взявся за творчість. Друкував свої оповідання в “Одеських новостях”.

Згодом переїхав до Києва. Приблизно у цей період з’явилися його твори «Москаль, змій та царівна» (1889), «Княгиня-кобзар» (К., 1889), «З Богом не змагайся» (К., 1895, в подальшому видавалась під назвою «Багатий Марко»), праця «Оповідання про Т. Шевченка: З народних уст» (1892), нарис «На Шевченковій могилі» (1894). Друкувався майже в усіх часописах Галичини: «Зоря», «Правда», «Дзвінок», «Літературно-науковий вісник».

У 1892 році М. Кононенко став чиновником Південно-Західної залізниці. Популяризував українську друковану продукцію. У власній домівці таємно організував лекції В. Антоновича «Козацькі часи в Україні». Сприяв підготовці «Словаря української мови» (завершено-

го Борисом Грінченком). У 1897 році як один з ініціаторів установчого з'їзду Загальної української безпартійної організації включений до її ради (востаннє переобраний до неї 1900 р.).

Мусія не цікавила кар'єра чиновника. Він залишив службу на залізниці і почав господарювати на Київському Поліссі, купував поміщицькі землі та передавав їх селянам.

У «Братстві тарасівців» разом з М. Кононенком перебували М. Міхновським, В. Самійленком, О. Черняхівським. Головним координатором обрали Мусія Кононенка. Однолітками-побратимами Кононенка були Олександр Лотоцький, Іван Стешенко та Євген Тимченко. Кононенко став довіреною особою і «літературним ад'ютантом» Олександра Кониського.

Кононенко приятелював зі своїм земляком М. Міхновським. Товариськими порадами він допомагав М. Коцюбинському, листувався із Х. О. Алчевською, Б. Грінченком та іншими українськими діячами.

У 31 віці Мусій одружився з учителькою Таїсією Сафоновною. Родина оселилась у Києві. За дочку взяли з притулку дівчинку, відому в історії Кононенко Харитю Мусіївну. Згодом у них народились два сини.

У 1903 року поет брав участь у відкритті пам'ятника Івану Котляревському. Через антиурядові погляди він зазнавав переслідування. У 1905 році був заарештований та перебував під поліційним наглядом із заборonoю займати державні посади.

Мусій Кононенко з дітьми.

https://uain.press/_uploads/2022/09/Musij1-Kononenko-z-ditmi.jpg

Мусій Кононенко автор збірок поезій «Струни» (1908), поем «Мати», «Свекруха», легенди «Покута». Його вірші «За нелюбом» («Одружили мене силою»), «Вечір» («Сховалось сонце за горою») стали піснями.

У 1911 році Мусій Степанович продав садибу на Київщині і повернувся до Києва, але там не знайшов гідної роботи і у 1913 році переїхав до Лубен. Там протягом 1913–1917 років Мусій служив інструктором Кооперативного споживчого товариства. У 1914 році видав книжку «Кооперативи Лубенського повіту», де подав чимало матеріалу з життя та побуту селян.

У 1916 році М. Кононенко оселився в м. Полтаві. Родина замешкала у флігелі на подвір'ї Союзбанку. Наступного року він увійшов до правління місцевої спілки кредитових та ощадно-позичкових товариств.

За часів УНР 1917 року М. Кононенка обрали членом Правління Полтавського Кредитового Союзу кооперативів і членом “Союзбанку”. У 1917–1918 Мусій видав збірку «Хвилі» (кн. 1–6).

Під час української революції (1917–1921 рр.) Кононенко брав активну участь у просвітніх і громадських заходах. У 1919 році керував Зінківським відділенням «Союзбанку», у 1920 році головував у кооперативному банку, у 1921 році працював у Полтавській сільсекції губернської спілки.

Після поразки українських визвольних змагань, коли Україна опинилася в московсько-більшовицькому рабстві він написав:

До волі ми не доросли,
Ми знову станемо рабами,
Сильніші духом та умом
Коверзуватимуть над нами

У 1919 році Кононенка арештували чекісти, а за кілька місяців відпустили. Але він повернувся хворий на сухоти і зламаний фізично. Більшовицька влада ліквідувала “Союзбанк,” Кононенків виселили зі службового помешкання. Загострення сухот прикувало письменника до ліжка.

У травні 1922 року хворого на сухоти письменника дружина відвезла до Нових Санжар, сподіваючись на цілющий вплив повітря. Там Мусій влаштувався на роботу вчителя. 14 червня 1922 року Мусій Степанович помер на 58 році життя у приміщенні школи і був похований на місцевому кладовищі напроти шкільного подвір'я. Як згадував його син Всеволод Мусійович, поета прийшло проводити багато людей, вони несли плакат, на якому було написано:

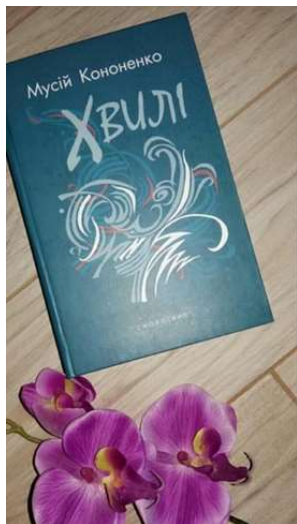
За рідную сестру, за рідного брата
Ти волю і душу свою положив.
Не ждав, яка буде за це тобі плата,
Не ждав, а служив.

З тих пір його ім'я забулося. Могила Мусія Кононенка у Нових Санжарах нічим не позначена, ніхто не покладає до неї квітів...

Влітку 1993 року до Полтави приїхала із США онука Мусія Степановича Кононенка Оксана Колісниченко. Її ще молодою доля відірвала від рідної землі і закинула за океан. Тікаючи від окупації російсько-більшовицькою ордою України, сотні тисяч українців роз-

віялись по світу. Пані Оксана привезла з собою книжку творів дідуся “Хвилі”, яку він опублікував у Полтаві в роки української революції.

У 1994 році київське видавництво “Смолоскип” випустило збірку поезій М. Кононенка “Хвилі”, коштом онуки поета, Оксани Колесніченко, громадянки США, у 1996 році в газеті “Українські вісті” (США) вперше опубліковано “Спогади” письменника (стараннями О. Колісниченко, м. Мінеаполіс).

Поет писав:

Піснями ми не шукали слави,
Не перлись з ними на Парнас,
І тільки ти, убогий брате,
Колись пригорнешся до нас.

Епістолярна та мемуарна спадщина М. Кононенка містить унікальні згадки про Л. Глібова, О. Кониського, В. Антоновича, М. Драгомирова, В. Науменка, Лесю Українку, П. Куліша, С. Носа, М. В. Лисенка, М. Чалого, О. Шкляревського.

Збірка «Хвилі» М. Кононенка.

https://uain.press/_uploads/2021/09/631645154_6_644x461_kniga-hvil-musy-kononenko-2.jpg

Джерела

1. Білоусько О. А., Мирошніченко В. І. Нова історія Полтавщини. Кінець XVIII – початок XX століття. С. 242.
2. Ганна Черкаська. Мусій Кононенко. URL: https://uahistory.com/topics/famous_people/11274
3. Кононенко М. Спогади. – Полтава: Видавництво «Полтава», 1998. – 184 с.
4. Кононенко Мусій Степанович // Історія Полтави. URL: <http://histpol.pl.ua/ru/lichnosti/yuristy?id=2069>
5. Мусій Кононенко – забуте ім'я української літератури / Український інтерес. URL: <https://uain.press/blogs/musij-kononenko-zabute-im-ya-ukrayinskoj-literaturi-1076375>
6. Петро Ротач. Колоски з літературної ниви. URL: <http://www.pollitra.pi.net.ua>
7. Погребенник В. Поет народних традицій (З нагоди 130-річчя від дня народж. М. Кононенка) // НТЕ. 1994. № 4.

8. Ротач П. Матеріали до українського біографічного словника: Літературна Полтавщина // Архіви України. 1966. № 1.

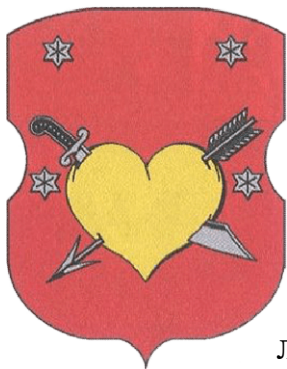
УДК 908(477)

Віталій Орловський

кандидат технічних наук, доцент, доцент Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова, член Донецького відділення НТШ

НАРИСИ З ІСТОРІЇ СЕЛИЩА ВЕЛИКА БАГАЧКА

Перші письмові згадки про Багачку припадають на кінець XVI початок XVII ст. і пов'язані з козацькою колонізацією Лівобережжя Дніпра. Населення Правобережної частини України, рятуючись від гніту польської шляхти, тікало в степові простори Лівобережжя Дніпра [1, 2, 3].

У Київських гродських книгах є запис від 12 січня 1633 року про Pana Iwana Kłosinskiego wieś Bohaczka Dziedziczna. Пан Іван (Ян) Клосинський займався виробництвом селітри, яка використовувалась для виготовлення пороху [4].

Історичний герб поселення Богачка 1777 рік
<https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=39392090>

20 вересня 1630 року у Варшаві написано королівський акт про надання Яну Клосинському та його дружині Єлізаветі («Ельжбеті») Вишковській «пустого урочища Богачка» «з ґрунтами, полями званими Балакліка і Рудка, до тієї пустоші Богачка виміряними» в «адміністрації Миргородській. Привілей на статус містечка для Богачки Ян Клосинський отримав 20 березня 1637 року. За ним містечко отримувало право на два торгових дні на тиждень (вівторок і субота) та проведення чотирьох ярмарків протягом року [4].

Про походження назви поселення зібрав легенду місцевий краєзнавець П. Г. Данько. Ніби князь Дмитро Вишневецький (Байда) посилав козаків «чатувати на річках Хоролі, Сулі, Ворсклі, бажаючи знайтися, а нести сторожову службу на Пслі бажаючих не було. Тоді Вишневецький вирішив утворити окремий курінь із козаків-добровольців з різних куренів і направити його чатувати на береги Псла. Він звернувся із своєю пропозицією до козаків і було багато бажаючих. Новостворений курінь назвали Богацьким... У 1556 році

на хутір Гора Богацького козацького куреня прибув священник, щоб освятити землю і місце поселення. Він запропонував жителям хутора та козакам перейменувати хутір Гора на село Багацька (Багачка)», оскільки їх багацько [4].

Існує ще одна версія щодо назви, яка свідчить, що «пусте урочище Багачка» вже було заселеним коли його записували Яну Кло-синському. Ніби першим поселенцем був виходець із-за Дніпра (із Брацлава) Михайла Браслаєць – Богач, чиє прізвисько і дало назву містечку та річці [4]. Також відомо, що у 1644 році в Багачці було поховано «козака королівської милості» Михайла Брацлавця. Великою Багачкою поселення стало у 1925 році [1, 3].

Від 1644 року – Багачка сотенне містечко Миргородського полку [2].

Поселення Багачка позначена на карті України на нижній течії річки Псьол, складеній французьким інженером Г. Бопланом (1648–1650 рр.) [1].

Під час визвольної війни українського народу від шляхетської Польщі 1648–1654 років в Україні було запроваджено новий адміністративний устрій при якому Україна поділялась на полки та сотні. Багацька сотня уже Війська Запорозького утворена наприкінці 1648 року і за Реєстром 1649 року увійшла до складу Полтавського полку [3, 4].

На початку заснування Багачанська сотня налічувала 256 козаків, а очолював її сотник Іван Гузий [3].

У 1657 році Багачанська сотня взяла участь у збройному конфлікті полтавського полковника Мартина Пушкаря, який боровся за гетьманську булаву з гетьманом Іваном Виговським [3, 4].

У літописі гадяцького полковника Григорія Грабянки згадується, що І. Виговський «Перемігши Пушкаря... Гадяч, Веприк, Рашівку, Лютенку, Сорочинці, Ковалівку, Баранівку, Обухів, Багачку, Устивицю, Яреськи, Шишак, Бурки, Хомотор, Миргород, Безпальчинці та велике число інших міст та сіл віддав татарам на пограбування та на ясир». За зраду гетьмана і підтримку Пушкаря з Барабашем багачанці заплатили кровю [5]. Але і після цього на Багачку нападали орди татар і жителям доводилось відбудовувати своє поселення із згарищ і руїн [3].

У лютому 1696 року, коли татарська орда напала на полтавський край, козаки трьох лівобережних полків – Гадяцького, Миргородського і Полтавського на чолі з полковниками М. Бороховичем, Д. Апо-

толом і П. Герциком відбили татарську навалу в межиріччі Псла і Говтви [4].

Богацька сотня протягом 1661–1663 років була у складі Кременчуцького полку, у 1663–1665, 1672–1681, 1687–1782 роках – у складі Миргородського полку, у 1665–1672, 1681–1687 роках – у складі Полтавського полку. Після ліквідації полково-сотенного устрою Лівобережної України у 1782 році Богацька сотня відносилась до Миргородського повіту Київського намісництва, який з березня 1802 року увійшов до Полтавської губернії. У 1839 році в Богачці створено волосне управління [4].

Козаки Багачанської сотні Миргородського полку були учасниками штурму Азовської фортеці, Перського і Гілянського походів, організованих московитами [4].

У 1700–1721 роки козаки Багачанської сотні брали активну участь у Північній війні Московського царства зі Швецією [3]. З початку Північної війни гетьман І. Мазепа змушений був відправляти козаків для участі у воєнних діях. У 1701 року козаки, серед яких були і багачанці, під проводом Д. Апостола брали участь у битві під Ерестфером; 1702 року здобували Нотебург; 1704 року 17-тисячний корпус Д. Апостола і Ф. Мировича перебував на Познанщині, брав участь у здобутті Варшави. Одночасно козацтво зазнавало утисків від московитів, про що свідчить лист наказного гетьмана, миргородського полковника Д. Апостола І. Мазепі: «Шереметєв дозволив своїм офіцерам і солдатам віднімати у козаків їхні трофеї, самих їх нещадно побивали, завдаючи нашому війську безчестя й наруги». Сам же генерал заявляв, «нібито від козаків не було діла і служби», тому «ледве хто з-поміж козаків на службу царську піти хоче, хоча б під великим насильством і примусом» [4].

Також Багачанська сотня брала участь у Семилітній війні 1756–1763 років [4].

Після ліквідації полково-сотенного устрою та указу російської імператриці Катерини II про закріпачення селян від травня 1783 року Миргородський полковник, а згодом гетьман Данило Апостол пожалував сотникові Андрію Москаленку за військову службу шість дворів у Багачці. Очевидно, саме так почалося закріпачення [4].

У першій чверті XIX ст. дві третини усіх земель Багачки належала полковникам Капністу і Кулябці, поміщикам Заблудському, Данилевському, Базилевському, Науменку [3].

Напередодні реформи 1861 року в Багачці налічувалось 428 дворів, з них 278 дворів кріпосних селян [3].

На 1863 рік у Миргородському повіті Полтавської губернії була Багацька (Багачанська) волость для державних селян та Багацька волость для тимчасовозобов'язаних селян (колишніх поміщицьких селян у Російській імперії, які після скасування кріпацтва у 1861 році отримали особисту свободу, але ще не викупили свої земельні наділи). [6].

Влітку та у жовтні 1845 року Тарас Шевченко був проїздом у Багачці, коли за завданнями Археологічної комісії описував архітектурні й історичні пам'ятки Полтавщини [4].

У 1847 році в Багачці відкрилося Народне училище. Навчалось 50 дітей переважно заможної частини населення. У 1906 році їх було 158 (146 хлопців і 12 дівчат). В училищі навчались і діти із навколишніх сіл [3].

У 1897 року в Багачці проживало 3320 мешканців (1580 чоловічої статі та 1740 – жіночої) [7].

За переписом 1910 року неписьменних серед чоловіків було 73,8 %, а серед жінок 90 % [3].

Карта Хорольського повіту. <https://velyka-bagachka-rada.gov.ua/istorichni-vidomosti-1564043802/>

На Першій світовій війні майже у кожній родині Багачки загинув чоловік, брат, або син. З війни повернулось багато покалічених воїнів [3].

Після розпаду Російської імперії під час визвольних змагань України Багачку захоплювали червоні, звільняли німці із загонами Скоропадського, знову червоні, денікінці. На початку грудня 1919 ро-

ку Багачку окупували загони російських більшовиків. Більшовицькій окупації чинили спротив місцеві жителі. Протягом літа 1920 року рещетилівський отаман Данило Оверченко з іншими повстанськими загонами неодноразово виганяв червоних із Багачки [3, 4].

Від минулого дворянства у Великій Багачці не залишилось нічого, поміщицькі обійстя спалили у вогні початку XX століття.

У 1923 році більшовики у Багачці створили селищну раду [8].

До утворення Великобагачанського району у 1925 році Багачанська волость входила до Миргородського повіту а потім району який існував по 2020 рік [6].

Великою Багачкою селище назване в 1925 році [1, 4].

У часи суцільної колективізації сільського господарства в Багачці утворилось декілька колгоспів в які, у трудове рабство, заганяли людей силовими методами [3].

У 1932–1933 роках внаслідок штучного Голодомору проведеного радянським урядом у селищі загинуло 890 мешканців. Збереглися свідчення про Голодомор місцевих жителів, серед яких Базай П. Г. (1920 р. н.), Данько П. Г., Лозова В. Л. (1929 р. н.) [9].

У 1939 році в Багачці проживало 3267 жителів [7].

Під час Другої світової війни під німецькою окупацією Велика Багачка перебувала з 15 вересня 1941 року по 20 вересня 1943 року. Були зруйновані всі промислові підприємства, забрані до Німеччини 128 юнаків і дівчат [3].

У 1989 році у Великій Багачці проживало 6322 жителів [7].

Пам'ятний знак козакам Багачанської сотні

https://ukrainaincognita.com/wp-content/uploads/files/u357/photo_2020-12-30_21-35-53%20%283%29.jpg

У 2017 році в селищі утворена Великобагачанська об'єднана територіальна громада, яка входить до Миргородського району Полтавської області [6, 8].

В селищі працює опорний ліцей (колишня середня школа), школа мистецтв, дитяча юнацька спортивна школа, краєзнавчий музей.

Неподалік Великої Багачки розташований ландшафтний заказник місцевого

значення «Байраківський» площею близько 500 га.

В селищі протікає річка Псел на березі якої знаходиться санаторій «Псьол» з лікувальною мінеральною водою.

Окрасою Великої Багачки є майже 800 літній велетенський дуб.

В селищі є пам'ятники поету Тарасу Шевченку та кобзарю Федору Кушнерику.

Пам'ятник українському кобзарю Ф. Д. Кушнерику.

Видатні земляки Великої Багачки:

У Багачці народився кобзар *Федір Данилович Кушнерик* (1875–1941 рр.) [2, 4]. Пам'ятник кобзарю Федору Даниловичу Кушнерику стоїть у Великій Багачці. Тут відбувається обласне свято кобзарського мистецтва «Взяв би я бандуру» з покладанням квітів на вшанування пам'яті Ф. Д. Кушнерика.

Тут жив видатний український кобзар *Антін Якович Скоба* (1853–1908 рр.).

У Багачці провів своє дитинство український радянський поет, прозаїк, казкар *Олесь (Олександр) Васильович Донченко* (1902–1954 рр.).

У Великобагачанській школі працював вчителем мови та літератури український поет, драматург, перекладач, представник розстріляного відродження, жертва сталінського терору *Євген Павлович Плужник*, який у 1918 році з родиною переїхав на Полтавщину у Багачку [1].

У Великій Багачці у 1980 році народився український письменник, перекладач, член Національної спілки письменників України *Осока (Нечитайло) Сергій Олександрович*.

Тут у 1949 році народився український історик і дипломат *Володимир Іванович Бутяга*.

У Багачці у народився український і радянський фізіолог *Яків Павлович Скляр* (Довгалівка) (1901–1992 рр.).

Тут народився український радянський вчений астроном та геофізик *Всеволод Володимирович Фединський* (1908–1978 рр.) [1].

Джерела

1. Великобагачанська громада, Полтавська область, Миргородський район. Історичні відомості. URL: <https://velyka-bagachka-rada.gov.ua/istorichni-vidomosti-1564043802/>

- [illegible]

Віталій Орловський

НАРИСИ З ІСТОРІЇ СЕЛА КРАСНОГОРІВКИ БІЛОЦЕРКІВСЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

За інформацією краєзнавчого музею у Красногорівці, перша архівна згадка про Красногорівку, як хутір Білоцерківської волості Хорольського повіту Полтавської губернії, датована 1859 роком де проживало 26 осіб [1].

На старій і новій картах триверстовках Шуберта другої половини XIX століття на місці сучасної території села Красногорівки показано хутори Жонівка де значиться 12 жителів та хутір Вишарівщина де значиться 6 жителів [2].

Фрагмент з карти триверстовки нової редакції військового топографа, вченого-геодезиста Ф. Ф. Шуберта

<https://freemap.com.ua/karty-ukrainy/karty-trexverstovki-novoj-redakczii/>

На початку своєї історії Красногорівка формувалася об'єднанням козацьких родових хуторів, що підтверджується розташуванням поруч таких поселень як Герусове, Дзюбівщина (Дзюбине), Сидорівщина, Морозівщина. Процес формування населеного пункту відбувався впродовж тривалого часу [1].

По балках з пологими схилами і затишними ярами, що вели до річки Псла, виникли хутори: Ярковий (пізніше Ярковівщина), Бондаревщина, Жонівка, Нечаї. Внаслідок їх об'єднання і утворилося село [1].

За легендою, на горі біля села цвіли червоні маки, від цього і походить назва [3].

У 1660–1672 роки у складі Полтавського полку була Білоцерківська сотня до якої, вірогідно, входила і сусідня Красногорівка [4].

При гетьмані І. Самойловичі (1672–1687 рр.) Білоцерківська сотня входить до території Миргородського полку. У 1782 році, на час ліквідації полків як адміністративно-територіальних одиниць, Білоцерківська сотня була у складі Миргородського полку [4].

На 1863 рік в Полтавській губернії в межах Хорольського повіту була Білоцерківська волость для державних селян та Білоцерківська волость для тимчасовозобов'язаних селян, тобто колишніх поміщицьких селян у Російській імперії, які після скасування кріпацтва у 1861 році отримали особисту свободу, але ще не викупили свої земельні наділи. Вони були змушені виконувати колишні повинності (панщину або оброк) на користь поміщика до укладення викупної угоди [4].

У 1881–1917 роки Білоцерківська волость була у складі Хорольського повіту [4].

Восени 1897 року у Красногорівці почало діяти початкове народне училище (школа), де навчалось 10 дівчат і 30 хлопців різного віку із Красногорівки та навколишніх сіл і хуторів [1, 5]. У 1903 році на кошти Хорольського земства у Красногорівці побудували типову на той час приміщення школи [1].

За переписом 1900 року хутір Красногорівка Білоцерківської волості Хорольського повіту Полтавської губернії був центром Красногорівської селянської громади. Він мав 14 дворів, 65 жителів, діяла земська школа. (хутори, які пізніше увійдуть до складу Красногорівки мали: Бондаревщина – 168; Жонівка – 181; Ярковівщина – 58 жителів) [1, 3].

У 1912 році у Красногорівці проживало 135 жителів, діяла земська школа [3].

У 1913 році Красногорівське училище (школа) стало трикласним [5].

У 1899 році місцева поміщиця Наталія Вітвіницька у своєму маєтку у Красногорівці (тепер територія училища) відкрила ткацьку навчальну майстерню. 1915 рік був останнім роком навчання в майстерні. За час існування майстерня випустила 117 учнів [1].

На початку ХХ століття всі жителі Красногорівки та навколишніх сіл були одноосібниками і працювали на своїй землі. На кожного члена родини виділялось по одній десятині. Ще одну десятину землі мали при дворі. На ній вирощували городину, кукурудзу, соняшник, насаджували сад. У полі сіяли пшеницю, жито, просо, гречку та інші культури. Зібране збіжжя молотили ціпами, пізніше – молотаркою з кінним приводом почергово по дворах, а потім з'явилися молотарки з

приводом від парової машини. З власником молотарки розраховувалися зерном [1].

У кінці 1919 року Красногорівку окупували війська більшовицької Росії та прогосили Українську Соціалістичну Радянську Республіку (УСРР).

У 1920 році утворюється Горянська сільська рада із центром у селі Красногорівка у складі хуторів Бондаревщина, Жонівка, Ярковіщина, Герусівка, Дзюбівщина, Морозівщина, Сидорівщина, Беркути, Пустовітів, Прилісся [1].

У 1923 році Горянську сільську раду включено до складу новоутвореного Білоцерківського району Полтавського округу [1].

У 1925 році Горянську сільську раду перейменовано в Красногорівську сільську раду та включено до складу Великобагачанського району [1].

У 1926 році у Красногорівці було 198 жителів (у хуторах Бондаревщина – 268; Жонівка – 236; Ярковіщина – 103 жителів) [1].

У 1920 році Красногорівська школа стала чотирикласною [5].

Влітку 1921 року на прохання сільського активу Красногорівки в маєтку, який до революції належав поміщикам Вітвіницькому було відкрито сільськогосподарську школу першого типу. У 1934 році зведено двоповерховий навчальний корпус, а в 1940 – 1941 роках двоповерховий гуртожиток над горою [1].

У 1925–1930 роках розпочалася активна колективізація, початок якої збігся з фактичною заборonoю торгівлі і введенням планових завдань щодо здачі комуністам хліба та інших сільськогосподарських продуктів із розкладкою по кожному селу, колективному чи індивідуальному господарству [1].

У 1930 році у Красногорівці утворено першу примусову сільськогосподарську артіль [1].

У 1930–1932 роках після репресивних дій комуністів основна маса селян, що залишились, змушені були написати заяви про вступ до сільськогосподарської артілі. У Красногорівці артіль назвали імені Літвінова, у Дзюбівщині – «Червона зірка», у Сидорівщині – імені Косіора. До 1932 року колективізація селянських господарств була в основному завершена [1].

У 1932 році Красногорівську сільську раду включено до складу Великобагачанського району новоутвореної Харківської області [1].

У 1932–1933 роках внаслідок Голодомору, штучно створеного російською окупаційною владою, у селі загинуло 16 мешканців. Свідчення про цей злочин більшовицьких окупантів передали місцеві жи-

телі Калінійченко М. Н. (1925 р. нар.), Самійленко О. І. (1928 р. нар.), Сидоренко О. Д. (1916 р. нар.) [1, 6].

У 1937 році Красногорівську сільську раду включено до складу Великобагачанського району новоутвореної Полтавської області [1].

У 1937 році школа у Красногорівці стала семирічною, а у 1959 році – восьмирічною. У 1962 році Красногорівська школа має статус загальноосвітньої трудової політехнічної школи [5].

З 14 вересня 1941 по 22 вересня 1943 року Красногорівка знаходилась під окупацією військами гітлерівської Німеччини [3].

В цілому територія Полтавщини в роки гітлерівської окупації (1941–1943 рр.) адміністративно входила до складу Райхскомісаріату Україна (Reichskommissariat Ukraine) і підпорядковувалася Міністерству окупованих східних територій.

Станом на 1 вересня 1946 року Красногорівка була центром Красногорівської сільської ради Великобагачанського району Полтавської області [4].

У 1950 році сільськогосподарську артіль ім. Хрущова об'єднали з колгоспом ім. Літвінова, а в 1958 році присвоїли назву колгосп «Жовтень» [1].

У 1953 році на правому березі річки Псел у Красногорівці побудовано Білоцерківську гідроелектростанцію, яка у 1970-х роках припинила діяльність через зникнення потреби у малих електростанціях [1].

У 1959 році Красногорівську сільську раду Великобагачанського району ліквідовано. Усі її населені пункти увійшли до Білоцерківської сільської ради Полтавської області [1].

У 1962 році Білоцерківську сільську раду включено до складу Решетилівського району [1].

У 1966 році Білоцерківську сільську раду включено до складу відновленого Великобагачанського району [1].

У 1959 році Красногорівська школа стала восьмирічною, у 1962 році – загальноосвітньою трудовою політехнічною [5].

У 1961 році утворено Красногорівський район електричних мереж [1].

31.10.1964 року у Красногорівці введено в експлуатацію радіотелевізійну станцію [1].

З 1-го липня 1966 року запроваджена гарантована оплата праці для працівників колгоспів, створено фонд гарантованої грошової та натуральної оплати праці.

У 1986 році в Красногорівці працює неповна середня школа, з 1994 року – загальноосвітня середня школа, з 2001 року навчальний заклад носить назву загальноосвітня школа І–ІІІ ступенів [5].

У 1987 році діяльності колгоспу «Жовтень» була спрямована на вирощування зернових культур і цукрових буряків та тваринництво [1]. Згодом колгосп «Жовтень» змінив назву на КСП ім. Шевченка, який у 2000 році було визнано банкрутом. Його землі перейшли до сільськогосподарського підприємства «Левада», яке до 2003 року також збанкрутувало [1].

27 березня 2003 року на залишках матеріальної бази ДП «Красногорівське» утворено сільськогосподарське ТОВ «БілаАгро» із центральним офісом у Красногорівці. На 2014 рік «БілаАгро» обробляє майже 12 тис. га землі на території дев'яти сільських рад колишнього Великобагачанського району, має кілька тваринницьких комплексів [1].

За даними перепису населення України 2001 року у Красногорівці з колишніми хуторами Бондаревщина, Жонівка, Ярковівщина, які увійшли до складу Красногорівки проживало 908 осіб.

У 2015 році село Красногорівку включено до Білоцерківської об'єднаної територіальної громади Великобагачанського району [1].

У 2020 році Білоцерківську об'єднану територіальну громаду включено до Миргородського району [1].

У 2022 році в Красногорівці з колишніми хуторами (Бондаревщина, Жонівка, Ярковівщина) проживало 625 осіб [1].

Видатні земляки Красногорівки:

Бодня Володимир Олексійович народився 16.04.1949 року в селі Воскресенівці Дніпропетровської області в багатодітній селянській родині. Працював учителем історії та німецької мови на Дніпропетровщині, а потім майже 40 років у Красногорівці: в сільськогосподарському технікумі, протім в СПТУ-49, та у школі. Автор двох збірок поезій [1].

Домашенко Тетяна Михайлівна народилась 03.09.1954 року в селі Рокита Великобагачанського району Полтавської області. Після закінчення восьми класів Рокитянської середньої школи навчалась у Полтавському сільськогосподарському технікумі [1].

У 1980–1986 роках навчалась у Харківському державному університеті, отримала спеціальність філолог; викладач української мови та літератури.

У 1987–2003 роках проживала у селі Красногорівка Великобагачанського району Полтавської області, працювала в школі та сільській бібліотеці.

Поетеса, громадсько-політичний діяч, авторка 9-ти поетичних збірок, засновник і директор видавництва «Духовна Вісь», лауреат Лубенської районної літературно-мистецької премії імені В. А. Симоненка за книгу «Служити Богу й Україні». 21 лютого 2014 року Тетяна Домашенко уперше назвала полеглих учасників Євромайдану Небесною сотнею у вірші «Небесна сотня воїнів Майдану» [1].

Єлфімов Віктор Олександрович народився у Красногорівці в 1951 році. Після закінчення Красногорівської школи поступив на навчання до Миргородського керамічного технікуму за спеціальністю художник-кераміст. У 1980 році обраний до членів спілки художників колишньої держави СРСР [1].

Рябченко Леонід Іванович народився 02.09.1925 року в селі Снітин Лубенського району Полтавської області у селянській родині. 12.05.1945 року потрапив у табір остарбайтерів у Німеччині, де у 1943–1945 роках працював на заводах Сіменса в Шпандау [1].

У 1945 році призваний у діючу армію, у 857-й Будапештський полк.

У 1948 році, в день демобілізації, за сфабрикованим звинуваченням його арештували і засудили військовим трибуналом до 25 років позбавлення волі «за підготовку до зради Батьківщині». Покарання відбував в особливому таборі «Мінеральний» МВС СРСР в місті Інта (Комі АССР), де спілкуючись з політв'язнями та воїнами УПА утвердився у прагненні служити Україні. У квітні 1949 та липні 1951 року бере участь у двох невдалих спробах втечі з табору. Реабілітований у 1963 році [1].

Після поновлення громадянських прав заочно закінчив Київський політехнічний інститут за спеціальністю інженер електромеханік. Працював інженером на вугільних шахтах і підприємствах комбінату «Інтавугілля» (Росія). З 1960-х років живе у Красногорівці працює інженером та директором Красногорівського району електромереж на Полтавщині.

Був одним із перших членів Товариства політв'язнів і репресованих, делегатом Всесвітнього форуму українців, учасником зборів, конференцій з історії українського козацтва.

Автор 8 книг: документальних творів «Снітинські дзвони», «За компасом марки «Воля», «Від Снітина до Інти» та ін.

Нагороджений Хрестом звитяги, Хрестом Українського Козацтва з мечами, орденом «За заслуги» III ступеня [1].

Рябченко Ольга Леонідівна народилась 05.10.1964 року в селі Снітин Полтавської області. 1979 року закінчила Красногорівську восьмирічну школу. У 1982–1987 роках навчалась у Харківському державному університеті імені О.М. Горького. Професор, доктор історичних наук, почесний краєзнавець України, член міжнародної асоціації із збереження культурної спадщини (Association of Critical Heritage Studies). З вересня 2000 року завідувачка кафедри історії і культурології Харківського національного університету міського господарства ім. О.М. Бекетова [1].

Сидоренко Михайло Федорович народився 12.07.1902 року на хуторі Сидорівщина (тепер село Білоцерківської територіальної громади Миргородського району Полтавської області) у селянській родині [1].

Трудову діяльність розпочав у 1914 році наймитом. Закінчив Красногорівську школу. У 1921–1924 роки навчався у сільськогосподарській професійній школі в Красногорівці. У 1928–1932 роки навчався в Полтавському плодово-ягідному інституті. Отримав спеціальність «агроном-організатор плодово-ягідного господарства». Був призначений на посаду директора Мелітопольської дослідної станції садівництва [1].

У 1947 році, на базі дослідної станції, заснував однорічну школу садівників, директором якої був впродовж 30 років. У 1948 році захистив кандидатську дисертацію в галузі сільськогосподарських наук.

У 1972 році очолив створений ним в Інститут зрошуваного садівництва Української аграрної академії наук. В останні роки був науковим консультантом інституту.

Про Михайла Федоровича у 1975 році створено документальний фільм «Батько садів», його ім'я у 2003 році присвоєно інституту зрошувального садівництва НААНУ (м. Мелітополь), якому він присвятив понад 50 років свого життя.

Помер 5 листопада 1989 року. Похований у Мелітополі на Новому кладовищі [1].

Джерела

1. Краєзнавчий музей у Красногорівці. URL: <https://www.facebook.com/museum.krasnohorivka?mibextid=wwXIfr&rdid=PUc>

TDre4dyEkCmZu&share_url=https%3A%2F%2Fwww.facebook.com%2Fshare%2F14cVVAhPh9C%2F%3Fmibextid%3DwwXIfr#

2. Картри триверстовки нової редакції. <https://freemap.com.ua/karty-ukrainy/karty-trexverstovki-novoj-redakczii/>

3. Красногорівка (Миргородський район). URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D1%80%D0%B0%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%B2%D0%BA%D0%B0_\(%D0%9C%D0%B8%D1%80%D0%B3%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B4%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D1%80%D0%B0%D0%B9%D0%BE%D0%BD\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D1%80%D0%B0%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%B2%D0%BA%D0%B0_(%D0%9C%D0%B8%D1%80%D0%B3%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B4%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D1%80%D0%B0%D0%B9%D0%BE%D0%BD))

4. Адміністративно-територіальний поділ Полтавщини (1648–2012 рр.): довідник з історії адміністративнотериторіального поділу / редкол.: Білоус Г. П., Білоусько О. А., Гудим В. В. та ін.; упоряд.: Васильєва Ю. О., Жук В. Н., Коротенко В. В. та ін. – Вид. друге, перероб. і доп. – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2012. – 400 с.

5. Красногорівський ліцей. URL: <https://sites.google.com/view/krasschool-life/%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B0-%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%BD%D0%BA%D0%B0>

6. Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні. Полтавська область / Упорядн. О. А. Білоусько, Ю. М. Варченко, В. О. Мокляк, Т. П. Пустовіт – Полтава: Оріяна, 2008. – 1200 с. URL: https://holodomormuseum.org.ua/wp-content/uploads/2019/10/poltavska_obl.pdf

УДК 94(477.62)«18»

Сергій Гайдук

гірничий інженер

член Національної спілки краєзнавців України

ПЕРШІ ПОСЕЛЕНЦІ СОНЯЧНОГО Й ЗНАМЕНІВКИ (ВОЛНОВАСЬКИЙ Р-Н, ДОНЕЦЬКА ОБЛ.)

Сонячне й Знаменівка – населені пункти Хлібодарівської сільської територіальної громади Волноваського району Донецької області. Це одні з 40 казенних поселень які були засновані державними селянами, козаками, військовими обивателями й військовими поселенцями з Чернігівської, Харківської й Полтавської губерній та західними однодворцями (у більшості з Київської губернії) у 40-х роках ХІХ ст. на сході Олександрівського повіту Катеринославської губернії (на сьогодні це частина території сучасної Донецької області) [5, 61-70].

Сонячне (одна з варіацій першої назви - Крестівка) - точка на мапі – 47° 24' 21" пн.ш. та 37° 26' 27" сх.д., що на лівому березі річки Велико-Тарама (рис.1). Перші 52 сім'ї поселенців з Чернігівської губернії прибули на місце у 1844 році.

З Конотопського повіту:

- села Обмачів – державний селянин Євтушенко;
- містечка Бахмач - державний селянин Носенко;
- села Понори – державні селяни Кришталь, Оношко;
- села Коренецьке - державний селянин Коліушко;
- хутора Селіванівського - державний селянин Івко;
- села Голінка – козаки Федоренко, Колодій, Касьяненко, Марченко;
- села Дептівка - козаки Скиба, Стадник, Приходько, Марушка, Гербут, Дубовик, Павленко, Злидень(Злидній, Злидін), Удод;
- ? (у списках переселенців назва поселення не вказана) – державні селяни Кошель (2 сім'ї), Глущенко, Короп, Крапива, Пасечник(Пасіка).

З Остерського повіту:

- села Чернин - козак Трухан;
- села Новосілки - козаки Бондарь, Тимченко;
- села Окунінів - козаки Кот (2 сім'ї), Климець, Коваль, Гайсенко;
- села Боденьки - козаки Сакун, Дзюбенко, Ісавенко, Макаренко.

З Глухівського повіту:

- села Локотки – козаки Коваленко, Лисенко (2 сім'ї), Мормуль, Кобець, Чмель;
- села Некрасове – козаки Демьяненко, Кириченко (2 сім'ї), Степанець, Марченко; Ювченко;
- села Береза - козаки Приходько, Зухава;
- села Полошки - козак Лиман;
- села Вікторове - козак Лубенець(Лубінець) [3, 2 – 8зв.].

Не раніше 1846 року прибули ще 63 сім'ї з Чернігівської губернії.

З Борзнянського повіту:

- села Мартинівка - козаки Максюк (2 сім'ї), Буц, Ромашко, Нево-
льний, Васильченко (2 сім'ї), Кот (2 сім'ї), Мишура, державний селянин
Васильченко;

- села Гужівка - козаки Тарара, Івченко, Єщенко(Іщенко?), Ющен-
ко;

- села Парафіївка - козак Пашко;

- хутора Смолевка? – державні селяни – Авдеєнко (3 сім'ї);

- села Буромка – державні селяни Нехаєвський(Міхневський) (2
сім'ї), Сакун, Покотило, Приймак.

З Сосницького повіту:

- села Перелюб - державні селяни Борисенко, Телега, Борменко (2
сім'ї), Бабинець, Дуденко, Химич, Дурека, Пархоменко(Прохоренко),
Базлук, Акусок, Дорошенко, Малашич, Фроленко, Макаренко, Фурса,
Ващенко, козак Сухобок;

- села Білошицька Слобода - державні селяни Ворущко, Яговець,
Дятел, Соломятник, Пуценко, Литвиненко, Товстоног, Шматок;

- хутора Святець – державні селяни Шадура, Бондарь, Євменчук,
Неруш, Швець;

- села Брецька Слобідка - державні селяни Посошенко, Лисенко.

З Кролевецького повіту:

- села Конятин - козаки Бабка, Капуста, Пашков, Саку-
нов(Ігуркало), Бібік;

- села Городище – козаки Кузьменко, Чередниченко [3, 43 – 48зв.].

Дата прибуття 6 сімей військових обивателів з Харківської губер-
нії не встановлена, можливо хтось з них вже перебував у цій місцевості
до 1844 року як орендарі (працівники у орендаря) чи були самовільними
поселенцями.

З Валківського повіту:

- міста Валки – Зоренко(Зоря), Попельнюк;

- слободи Чермушна – Носенко;

- хутора Минківка – Онопченко;

- хутора Замоський – Собокарь.

З Зміївського повіту села Нижня Оріль – Тюхай [2, 15 – 15зв., 66].

У ревізській казці від 13 жовтня 1850 року по казенному поселенню
Крестівському крім названих були ще 11 сімей - Троненко, Ситий, Спи-
нка, Ращенко, Пересада, Григоренко, Дереха, Горюненко, Кашпор, При-

хно й Ус (з містечка Китайгорода Кобиляцького повіту Полтавської губернії) [4, 873 - 927].

Знаменівка - точка на мапі – $47^{\circ} 35' 09''$ пн.ш. та $37^{\circ} 23' 01''$ сх.д., що на лівому березі річки Велико Тарама (рис.1). Перші поселенці з Кролевецького повіту Чернігівської губернії прибули на місце у 1844 році:

- села Верба – державні селяни Павленко, Мостипан, Гнип (2 сім'ї), Сакута, Булава, Ткачов, Войтенко, Коваль, Синегуб, Колоша, Дурицький, Заєць, Рясний, Пустовойт, Горілий;

- слободи Середня Козолупівка – державний селянин Пузан;

- містечка Понорниця – державні селяни Головач, Ісаков, Наливайко, Скорик, Бишок, Улитич, Дівак, Конвесарь, Лисенко;

- села Іваньків – державні селяни Бондарь, Оносенко, Дудка, Бурбело;

- міста Кролевець – козаки Беседа, Боярин, Носовський [3, 34 – 37].

Дата прибуття 14 сімей військових обивателів з Харківської губернії не встановлена, можливо хтось з них вже перебував у цій місцевості до 1844 року як орендарі (працівники у орендаря) чи були самовільними поселенцями.

З Валківського повіту:

- міста Валки – Могилат, Дзюбань (Дзюба);

- з сіл Минківської волості – Мирошніченко, Мельник, Каперич, Кадигроб, Мартиненко;

- села Минківка – Минка (2 сім'ї), Мельник.

З Вовчанського повіту села Бочкове – Негуторов, Головин, Швидкий.

З Зміївського повіту села Нижня Оріль – Зерний [2, 42 - 43зв.].

У ревільській казці від 12 жовтня 1850 року по казенному поселенню Знаменівське були усі названі сім'ї [4, 790 - 808].

Рис.1. З військово-топографічної мапи Катеринославської губернії, лист XXVIII-16 (1861р.) [1, с.30].

Х. Мисо Липовский

Восточная

Многочисленные Синоды означены на карте
Многочисленные Синоды означены на карте
Многочисленные Синоды означены на карте
Многочисленные Синоды означены на карте
Многочисленные Синоды означены на карте
Многочисленные Синоды означены на карте

№	Имя	Возраст	Состояние
1.	30.	из Касаньск. епархии	
	Михайла Михайловича Кошечкина	28.	
	Ивана его Супруга Анастасия	28.	
	Соня из Касаньск.	28.	
	Иван его Супруга Анастасия	28.	
	Евдокья из Касаньск.	4.	
	2 ро. сына	6.	
	дочь Михайла	6.	
	Викторья Елизавета Акимовна	28.	
2.	28.	Корнета Михайла Ивановича	28.
	Анна его Супруга	28.	
	Корнет Елизавета Петровна	28.	
	Корнет Александрович Елизавета	28.	
	Анна Михайловна	28.	
	Иван его Супруга	28.	
	Евдокья из Касаньск.	4.	
	дочь из Касаньск.	7.	
	Корнет Александрович	65.	
	Анна из Касаньск.	55.	
	Анна	8.	

Рис. 2. Аркуш архівної справи 227.

34

Список Переселенцев въѣздившихъ въ
Екатеринославскую губернію
въ 1844 году въ дворянскихъ имѣніяхъ
дворянина Грота въ Р. Знаменскомъ

Имя фамилия и отчество	Возрастъ въ лѣтахъ	Состояніе	Имя фамилия и отчество	Возрастъ въ лѣтахъ	Состояніе
Названіе семейства					
Названіе Предѣла предѣла Грота Покровской Власности Села Зерды					
1	45	Никодимъ Михайловичъ Косачко	37		
		жена Катерина	30		
		дети: Николай	15		
		Фридо	12		
		Фро	5		
		46 Деятельный братъ Никодима	54		
		Василь Васильевичъ Косачко	39		
		жена его Марія	30		
		сынъ его Василь	5		
		Демисъ	2		
		Василь братъ Никодима	26		
		жена его Елена	28		
2	46	Иванъ Ивановичъ Косачко	40		
		сынъ его Иванъ	30		
		жена его Федора	26		
		сынъ его Федоръ	1		

Рис.3. Аркуш архівної справи 227.

Література та джерела

8. Военно-топографическая карта Екатеринославской губернии. – 1861. <http://resource.history.org.ua/item/0014319>.
9. Державний архів Запорізької області. Ф.12, Оп.2, Спр.222.
10. Державний архів Запорізької області. Ф.12, Оп.2, Спр.227.
11. Державний архів Запорізької області. Ф.12, Оп.2, Спр.264.
12. Гайдук С. Заселення земель Північного Приазов'я у 40-х роках XIX ст./ Донецький вісник наукового товариства ім.Шевченка – т.50 – Харків-Запоріжжя, 2022. <https://ntsh.org/node/1078>.

БІБЛІОМЕТРІЯ

Володимир С. Білецький,

доктор технічних наук, професор, Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут», Харків, *Дійсний член НТШ*

E-mail: ukcdb2021@ukr.net

ПУБЛІКАЦІЙНА АКТИВНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ НАУКОВЦІВ ЗА ДАНИМИ GOOGLE SCHOLAR: БІБЛІОМЕТРИЧНИЙ АНАЛІЗ

Анотація

У статті здійснено кількісний бібліометричний аналіз представленості українських науковців у середовищі Google Scholar та пов'язаних із ним національних і міжнародних бібліометричних системах. Особливу увагу приділено розмежуванню власне профілів Google Scholar, профілів системи «Бібліометрика української науки» та записів міжнародних рейтингів, які використовують дані кількох наукометричних платформ. Показано, що станом на 28 червня 2023 р. система «Бібліометрика української науки» містила 57,4 тис. профілів українських науковців, причому реєстрація передбачала наявність, зокрема, профілів Google Scholar, Scopus або Web of Science та ORCID. На початку 2025 р. у системі було представлено понад 57 тис. профілів дослідників і понад 400 профілів наукових інституцій.

Для міжнародного кількісного зіставлення використано World Scientist and University Rankings 2025 AD Scientific Index. У цьому масиві Україна представлена 41 344 ученими та 324 установами; глобальна вибірка становила 2 626 014 учених, 24 511 установ і 221 країну. Україна посідала 29-те місце в країновому рейтингу та 60-те — у світовому рейтингу країн за відповідним показником. Водночас ці 41 344 записи не є кількістю українських акаунтів Google Scholar, оскільки AD Scientific Index формує показники на основі консолідованих бібліометричних даних³.

³ Тобто треба розрізняти:

Акаунт (профіль) Google Scholar — конкретний профіль певного науковця в Google Scholar.

Запис у AD Scientific Index — запис, який система сформувала або ідентифікувала на основі бібліометричної інформації, зокрема даних, пов'язаних із Google Scholar, та інших джерел/алгоритмів консолідації.

41 344 — показник, який AD Scientific Index наводить для України у своїй рейтинговій системі, а не офіційний перепис українських користувачів Google Scholar.

Показано, що головною перевагою Google Scholar для українського наукового середовища є широке охоплення наукової продукції, тоді як головним обмеженням — неоднорідність джерел та відсутність відкритого реєстру всіх користувачів за країнами. Обґрунтовано доцільність використання Google Scholar не ізольовано, а в поєднанні з національними бібліометричними ресурсами, Scopus, Web of Science та експертним оцінюванням.

Ключові слова: Google Scholar, бібліометрія, публікаційна активність, h-index, i10-index, цитованість, українські науковці, «Бібліометрика української науки», Ukrainian National H-index Ranking.

Вступ

Бібліометричні показники стали одним із найбільш поширених інструментів кількісного аналізу наукової діяльності. Вони використовуються для характеристики публікаційної продуктивності, цитованості окремих праць, науковців, дослідницьких груп та установ. Найбільш відомими міжнародними системами такого типу є Scopus і Web of Science. Поряд із ними особливе місце посідає Google Scholar, який відрізняється відкритістю та ширшим спектром індексованих документів.

Для української науки це має принципове значення. Наукова комунікація в Україні не обмежується статтями у міжнародних журналах. Важливу частину доробку становлять монографії, розділи книг, матеріали конференцій, дисертації, статті у національних фахових виданнях, документи інституційних репозитаріїв. Саме тому показники, отримані лише з комерційних міжнародних баз, не обов'язково відображають весь видимий у відкритому науковому середовищі доробок українського дослідника.

Водночас кількісний аналіз Google Scholar потребує методологічної обережності. На відміну від «Бібліометрики української науки», Google Scholar не публікує відкритого реєстру всіх своїх користувачів за країнами. Тому твердження на кшталт «в Україні є N акаунтів Google Scholar» без спеціального повного масиву даних є некоректним.

Це особливо важливо з огляду на те, що система «Бібліометрика української науки» використовує інформацію про профілі Google Scholar як один з елементів національного бібліометричного профілю дослідника. На 28 червня 2023 р. система містила 57,4 тис. науковців, які самостійно або через уповноважену особу подали анкети для реєстрації.

Отже, питання полягає не просто у визначенні «кількості українських Google Scholar», а у встановленні **масштабу української бібліометричної присутності, її структури, показників h-index та співвідношення з іншими наукометричними системами.**

Мета дослідження

Метою статті є кількісна оцінка представленості українських науковців у бібліометричному середовищі Google Scholar, аналіз доступних показників h-index, порівняння України з іншими країнами та визначення можливостей і обмежень використання Google Scholar для моніторингу української науки.

Завдання дослідження

1. Охарактеризувати бібліометричні можливості Google Scholar та його основні показники.
2. Визначити масштаб українського бібліометричного середовища за даними «Бібліометрики української науки» та розмежувати його з кількістю акаунтів Google Scholar.
3. Проаналізувати доступні кількісні характеристики h-index українських дослідників.
4. Порівняти представленість України з іншими країнами у міжнародному бібліометричному масиві.
5. З'ясувати місце Google Scholar у національних та консолідованих рейтингах української науки.
6. Оцінити аналітичну цінність та обмеження Google Scholar для кількісного дослідження української науки.

1. Google Scholar як бібліометричний інструмент

Google Scholar є пошуковою та бібліометричною системою, яка охоплює значно ширший спектр академічних документів, ніж традиційні журнальні бази. У Google Scholar можуть бути представлені журнальні статті, книги, розділи книг, дисертації, матеріали конференцій, препринти та документи інституційних репозитаріїв.

Google Scholar Citations дає можливість дослідникові створити авторський профіль і відстежувати кількість цитувань своїх праць. Основними індивідуальними показниками є загальна кількість цитувань, h-index та i10-index.

h-index характеризує одночасно продуктивність і цитованість: h-index = h означає, що дослідник має щонайменше h публікацій, кожна з

яких процитована не менш як h разів. $i10$ -index показує кількість публікацій, які отримали щонайменше десять цитувань.

Однак ці показники не є безпосередніми показниками якості наукових результатів. Вони залежать від тривалості наукової кар'єри, предметної галузі, типу публікацій, мовної структури наукової комунікації та особливостей самої бази.

Для українського контексту остання обставина особливо важлива. Якщо система індексує монографії, матеріали конференцій, дисертації та національні видання, то її показники можуть бути суттєво іншими, ніж у базах, орієнтованих переважно на журнальні публікації.

2. Масштаб українського бібліометричного середовища

Одним із найкраще документованих кількісних показників української бібліометричної інфраструктури є кількість профілів у системі «Бібліометрика української науки».

На 28 червня 2023 р. у системі було зареєстровано **57,4 тис. науковців**. Важливо, що це не автоматично зібрані Google Scholar-акаунти. Науковці самостійно або через уповноважених осіб подавали анкети для реєстрації. У профілі фіксувалися, серед іншого, вебадреси профілів Google Scholar, Scopus і Web of Science, ORCID та інші ідентифікатори.

Станом на липень 2023 р. НБУВ також характеризувала систему як таку, що містить дані про **понад 57 тис. науковців**. На початку 2025 р. у системі було представлено понад 57 тис. профілів українських дослідників і понад 400 профілів наукових інституцій.

Таблиця 1. Кількісні характеристики української бібліометричної інфраструктури

Дата/період	Джерело	Кількість	Що саме обліковується
28.06.2023	«Бібліометрика української науки»	57,4 тис.	профілі українських науковців
липень 2023	НБУВ	>57 тис.	дані про профілі науковців
початок 2025	«Бібліометрика української науки»	>57 тис.	профілі дослідників
початок 2025	«Бібліометрика української науки»	>400	профілі наукових інституцій

Джерела: НБУВ та матеріали про розвиток «Бібліометрики української науки».

З цих даних випливає принципово важливий висновок: **57,4 тис. — це не кількість усіх українських акаунтів Google Scholar.**

Навпаки, цей показник означає кількість науковців, які були включені до української бібліометричної системи за визначеними правилами. НБУВ прямо зазначає, що для реєстрації необхідним є, зокрема, наявність ORCID та вебадреси щонайменше одного з профілів Google Scholar, Scopus або Web of Science; для Google Scholar встановлювалися також вимоги щодо наявності публікацій, правильності авторської атрибуції та відповідності установи.

Отже, **57,4 тис. — це значно більш змістовний показник, ніж просто кількість випадково знайдених Google Scholar-профілів**, але він не може бути використаний як оцінка загальної кількості українських користувачів Google Scholar.

3. Кількісні характеристики h-index українських дослідників

Для міжнародного кількісного зрізу доцільно використати World Scientist and University Rankings 2025 AD Scientific Index. Тут необхідно зробити важливе методологічне застереження: **AD Scientific Index не є базою Google Scholar.** Це міжнародний агрегатор, який використовує бібліометричні показники дослідників та установ і дозволяє порівнювати їх у глобальному масштабі.

У версії рейтингу 2025 р. український масив включав **41 344 науковці**. У глобальному масиві було **2 626 014 науковців із 221 країни**.

Отже: $262601441344 \times 100 \approx 1,57\%$.

Українська вибірка становила приблизно **1,57 %** глобального масиву цього рейтингу.

Для України AD Scientific Index також наводить **максимальний h-index на рівні 388 у поточному, оновленому 4 серпня 2026 р., масиві**. У ньому кількість представлених українських учених становить уже **41 374**.

Таблиця 2. Кількісні параметри українського масиву AD Scientific Index

Показник	2025	Поточний масив, 04.08.2026
Науковці України	41 344	41 374
Глобальна кількість учених	2 626 014	близько 2,6 млн
Кількість країн	221	221

Максимальний h-index	потребує відтворення архівного масиву 2025	388
Частка України у глобальному масиві 2025	1,57 %	—

Джерела: AD Scientific Index.

4. Україна у міжнародному порівнянні

У World Scientist and University Rankings 2025 Україна представлена 41 344 ученими та 324 установами. У країновому рейтингу вона займала **29-те місце**, а у світовому рейтингу країн — **60-те**.

Таблиця 3. Україна у світовому бібліометричному масиві AD Scientific Index 2025

Показник	Значення
Науковці світу	2 626 014
Країни	221
Науковці України	41 344
Частка України	1,57 %
Установи України	324
Місце України у country ranking	29
Світова позиція країни	60

Ці цифри дозволяють перейти від загальної тези про «присутність України у світовій науці» до кількісної оцінки: у конкретному міжнародному масиві українські дослідники становили близько **одного з кожних 64 учених**.

Водночас міжнародне порівняння треба проводити саме за тим показником, який реально доступний. Середні дані по науковцях на 2025 рік (за різними джерелами) такі: **435 138 для США, 165 350 для Індії та 101 095 для Китаю**. Але вони дещо варіативні, оскільки доступні результати пошуку дають різні значення залежно від версії та дати оновлення бази.

5. Google Scholar у національних бібліометричних рейтингах

Google Scholar уже інтегрований у українську систему бібліометричного моніторингу. «Бібліометрика української науки»

використовує дані про профілі Google Scholar разом з інформацією про Scopus, Web of Science, ORCID та іншими ідентифікаторами.

Інший підхід реалізує **Ukrainian National H-index Ranking**, який консолідує показники Scopus, Web of Science і Google Scholar.

За повідомленням Національного університету «Львівська політехніка», у методології рейтингу h-index Google Scholar враховується з коефіцієнтом **1/2**. Таким чином, показник Google Scholar не прирівнюється механічно до показників Scopus та Web of Science.

Це має суттєве методологічне значення. Якщо, наприклад, науковець має:

- h-index Scopus = 30;
- h-index Web of Science = 25;
- h-index Google Scholar = 40,

то просте додавання цих показників дало б 95. За описаним підходом Google Scholar входить до консолідованого показника як 20, тобто його внесок не дорівнює повному h-index.

Отже, сама українська практика рейтингування визнає **структурну відмінність Google Scholar від інших бібліометричних джерел**.

У другому кварталі 2025 р. Ukrainian National H-index Ranking охоплював **460 наукових організацій України** за повідомленням Харківського національного університету внутрішніх справ; інша університетська інформація про ту саму версію рейтингу наводить **461 наукову установу та 232 заклади вищої освіти**.

Різниця в один об'єкт, очевидно, може бути пов'язана з моментом фіксації або оновлення бази, тому для статистично точного аналізу слід фіксувати дату звернення.

6. Що саме дає Google Scholar для аналізу української науки

Кількісні результати дозволяють виділити кілька рівнів аналітичної цінності Google Scholar.

По-перше, масштаб «Бібліометрики української науки» — понад **57 тис. профілів** — показує, що Google Scholar став фактично одним із ключових елементів цифрового представлення українського науковця. Однак це не означає, що кожен із цих профілів є самостійним «акаунтом Google Scholar» у статистичному сенсі: система НБУВ формує власний реєстр і верифікує профілі за встановленими правилами.

По-друге, міжнародний масив AD Scientific Index містив **41 344 українських учених** у 2025 р. Це близько **1,57 %** від 2,626 млн учених глобальної вибірки.

По-третє, поточне оновлення AD Scientific Index станом на 4 серпня 2026 р. містить **41 374 українських учених**, а максимальний h-index українського масиву становить **388**. Таким чином, різниця між кількістю українських дослідників у 2025 та 2026 рр. у цьому конкретному ресурсі становить лише 30 записів, або близько **0,07 %**:

$$4134441374 - 41344 \times 100 \approx 0,073\%.$$

Однак це не слід трактувати як реальне зростання чисельності українських науковців. Це зміна конкретного рейтингового масиву.

По-четверте, український рейтинг National H-index Ranking демонструє, що Google Scholar вже не є лише інструментом індивідуального пошуку. Його дані включені до системи оцінювання наукових організацій, але з окремим коригуванням.

Обговорення

Отримані результати дозволяють точніше визначити місце Google Scholar в українському бібліометричному середовищі.

Передусім слід відмовитися від спрощеного ототожнення трьох показників:

57,4 тис. $\neq$ 41 344 $\neq$ кількість усіх українських акаунтів Google Scholar.

57,4 тис. — це кількість профілів науковців у системі «Бібліометрика української науки» на 28 червня 2023 р.; 41 344 — кількість українських учених у конкретному міжнародному масиві AD Scientific Index 2025; кількість усіх акаунтів Google Scholar в Україні у відкритих даних не встановлена.

Ця відмінність не є недоліком аналізу. Навпаки, вона демонструє необхідність розрізняти **користувацький профіль, національний бібліометричний запис та запис міжнародного рейтингового агрегатора.**

Другий важливий результат стосується масштабу української присутності. У масиві AD Scientific Index 2025 Україна становила 1,57 % усіх представлених учених. Це досить значна частка для країни з порівняно невеликим національним науковим сектором, але вона характеризує лише конкретний інформаційний масив.

Третій результат стосується h-index. Поточний український масив AD Scientific Index має максимальний h-index 388. Однак цей показник не може бути використаний як «середній h-index України» або навіть як характеристика типової української наукової кар'єри. Без повного розподілу значень h-index не можна коректно визначити середнє, медіану або кuartилі.

Четвертий результат стосується міжнародної порівнюваності. Рейтинги, що консоліднують Google Scholar, Scopus і Web of Science, є придатнішими для міжнаціонального порівняння, ніж пряме зіставлення h-index одного дослідника з різних платформ. Український National H-index Ranking фактично реалізує саме таку логіку, застосовуючи до Google Scholar коефіцієнт 1/2.

Таким чином, Google Scholar доцільно розглядати не як заміну Scopus або Web of Science, а як **додатковий шар бібліометричної інформації**, особливо важливий для національних і гуманітарно-суспільних сегментів науки.

Висновки

1. Широке документне охоплення Google Scholar робить його особливо придатним для аналізу української наукової комунікації, де поряд із журнальними статтями значну роль відіграють книги, матеріали конференцій, дисертації та документи репозитаріїв. Кількісними базовими індикаторами цього середовища залишаються кількість цитувань, h-index та i10-index, однак вони характеризують цитатний вплив, а не безпосередньо якість наукової роботи.

2. Українське бібліометричне середовище має масштаб понад **57 тис. профілів**: 57,4 тис. науковців у «Бібліометриці української науки» станом на 28 червня 2023 р. і понад 57 тис. на початку 2025 р. Цей показник характеризує національний бібліометричний реєстр, а **не кількість усіх акаунтів Google Scholar в Україні**, оскільки відкритого реєстру таких акаунтів Google Scholar не публікує.

3. Міжнародний масив AD Scientific Index 2025 включав **41 344 українських учених** із 2 626 014 учених світу; поточне оновлення 4 серпня 2026 р. містить 41 374 українських учених і максимальний h-index **388**. Ці цифри характеризують відповідні рейтингові масиви, а не всю сукупність українських науковців і не всі профілі Google Scholar.

4. У міжнародному масиві AD Scientific Index 2025 українські дослідники становили **1,57 %** усіх представлених учених; Україна зай-

мала **29-те місце** у країновому рейтингу та була представлена **324 установами**. Отже, кількісно українська наука має помітну присутність у міжнародному бібліометричному середовищі, але її позицію слід трактувати саме як результат конкретної рейтингової системи, а не як універсальний показник місця України у світовій науці.

5. В українських рейтингових практиках Google Scholar функціонує не ізольовано, а поряд зі Scopus і Web of Science. У Ukrainian National H-index Ranking показник Google Scholar враховується з коефіцієнтом **1/2**, що формалізує відмінність його джерельного охоплення та бібліометричної структури від інших платформ. У другому кварталі 2025 р. рейтинг охоплював близько **460–461 наукової організації** України залежно від моменту фіксації даних.

6. Кількісна картина української науки формується не одним показником, а перетином різних бібліометричних масивів. Різниця між **понад 57 тис. профілів «Бібліометрики»** та **41 344 ученими AD Scientific Index 2025** показує, що національний реєстр, міжнародний рейтинговий масив і власне Google Scholar не можна ототожнювати. Тому найбільш змістовною моделлю оцінювання української науки є поєднання Google Scholar як широкого джерела видимості, Scopus і Web of Science як міжнародних бібліометричних систем, «Бібліометрики української науки» як національного консолідатора та експертного оцінювання як засобу змістової інтерпретації результатів.

Література

1. Google Scholar. **About Google Scholar**. [Google Scholar](#)
2. Google Scholar. **Google Scholar Citations**. [Google Scholar Citations](#)
3. Костенко Л. Й., Симоненко Т. В., Грачев О. О., Рибачук В. П. Бібліометрика вітчизняної науки: можливості і обмеження прикладного використання web-системи Google Scholar. *Наука та наукознавство*. 2017. № 3. С. 87–96. DOI: 10.15407/sofs2017.03.087.
4. Симоненко Т. В. Бібліометрика української науки. *Вісник Національної академії наук України*. 2015. № 3. С. 91–95. DOI: 10.15407/visn2015.03.091.
5. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. **Бібліометрика української науки**. [Бібліометрика української науки](#)
6. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. **Наукові установи України в бібліометричних системах Web of Science, Scopus та Google Scholar**.

7. Ukrainian National H-index Ranking. **National H-index Ranking.** [Ukrainian National H-index Ranking](#)
8. AD Scientific Index. **World Scientist and University Rankings 2025.** AD Scientific Index Inc., 2025.
9. AD Scientific Index. **Ukraine – H-index Rankings.** Поточне оновлення 04.08.2026.
10. Cabezas-Clavijo Á., Delgado López-Cózar E. Google Scholar and the h-index in biomedicine: the popularization of bibliometric assessment. *Journal of Medical Internet Research*. 2013. Vol. 15, No. 3. e65.
11. Delgado López-Cózar E., Orduna-Malea E., Martín-Martín A., Ayllón J. M. Google Scholar: the big data bibliographic tool. *Scientometrics*. 2019. Vol. 120. P. 1–13.

Use of AI-Assisted Tools

During the preparation of this manuscript, the author used AI-assisted tools for language editing, translation, structural refinement, and technical formatting. AI-assisted tools were not used to determine the scientific objectives, develop the conceptual framework, interpret the research findings, or formulate the conclusions. The author reviewed and verified all generated and edited material and assumes full responsibility for the content, accuracy, originality, and final version of the manuscript.

ТЕОРІЯ ЦИВІЛІЗАЦІЙ І ФІЛОСОФІЯ НАУКИ

УДК 52-1/-8

Володимир С. Білецький,

доктор технічних наук, професор, Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут», Харків, Дійсний член НТШ

E-mail: ukcdb2021@ukr.net

ЙМОВІРНІСТЬ ВИНИКНЕННЯ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ ТЕХНО- ЛОГІЧНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ: РОЗШИРЕНА МОДЕЛЬ НА ОСНОВІ РІВНЯННЯ ДРЕЙКА

Анотація

Запропоновано розширення рівняння Дрейка, у якому класичний ланцюг «зорі → планети → життя → інтелект → технологічна цивілізація» доповнюється явним урахуванням імовірності довготривалого збереження цивілізації. На основі опублікованих оцінок частоти планет у зоні населеності, байєсівських досліджень абіогенезу та виникнення інтелекту, а також робіт щодо невизначеності параметрів рівняння Дрейка побудовано сценарний кількісний коридор. Показано, що наявні дані не дозволяють встановити єдине число для ймовірності виникнення технологічної цивілізації. Водночас помірно-песимістичні комбінації літературних припущень дають порядок 10^{-7} – 10^{-3} на придатну для життя планету, а робочий центральний коридор може бути близько 10^{-4} – 3×10^{-4} . Окремо вводиться коефіцієнт цивілізаційного виживання, який перетворює проблему самознищення, війни та інших екзистенційних ризиків на формалізовану частину моделі. Робиться висновок, що рідкісність виникнення мислячої технологічної системи може бути підставою для формування принципу цивілізаційної відповідальності: свідоме масове знищення мислячих істот є не лише злочином проти людей, а й дією, спрямованою проти збереження цивілізації як рідкісного космічного явища.

Ключові слова: технологічна цивілізація; теорія цивілізацій; рівняння Дрейка; філософія науки; математичне моделювання; цивілізаційний ризик; ймовірність виникнення цивілізації; цивілізаційне виживання; технологічний розвиток; цивілізаційна відповідальність.

1. Постановка проблеми

Класичне рівняння Дрейка було сформульоване як спосіб оцінювання кількості технологічних цивілізацій, здатних до міжзоряного

зв'язку. Його сила полягає не в тому, що воно одразу дає надійне число, а в тому, що розкладає складний результат на послідовність умовних переходів. Сучасна наука значно краще обмежує астрофізичні складники рівняння, тоді як біологічні та цивілізаційні множники залишаються надзвичайно невизначеними.

Для поставленої тут задачі важливіше за кількість одночасно існуючих цивілізацій визначити ймовірність повного ланцюга: *придатна для життя планета* → *виникнення життя* → *виникнення інтелекту* → *формування технологічної цивілізації* → *проходження критичного періоду технологічного розвитку*.

2. Класичне рівняння Дрейка та його перша модифікація

Класична форма:

$$N = R^* \times f_p \times n_e \times f_l \times f_i \times f_c \times L$$

де N — кількість активних технологічних цивілізацій; R^* — темп утворення зір; f_p — частка зір із планетами; n_e — середня кількість потенційно придатних для життя планет; f_l — частка таких планет, на яких виникає життя; f_i — частка населених планет, де виникає інтелект; f_c — частка інтелектуальних ліній, що створюють технологію, потенційно виявну на міжзоряних відстанях; L — тривалість відповідної технологічної фази.

Для оцінювання саме виникнення цивілізації введемо:

$$PC = f_l \times f_i \times f_c$$

Тут PC — умовна ймовірність того, що придатна для життя планета протягом свого населеного періоду породить технологічну цивілізацію відповідного типу.

3. Що сьогодні можна сказати про окремі множники

3.1. Планети та потенційна населеність

Частка зір із планетами f_p сьогодні близька до одиниці, тому саме цей параметр уже не є головним джерелом невизначеності. Для частоти землеподібних кам'янистих планет у консервативній зоні населеності Bryson et al. (2021) отримали приблизно 0,37–0,60 планети на зорю для визначеного діапазону зоряних температур і радіусів планет. Ці значення мають значні статистичні інтервали та залежать від моделі зони населеності.

Отже, астрофізичну частину рівняння доцільно вважати порядку 10^{-1} –1, тоді як найбільша невизначеність переноситься на біологічні та цивілізаційні множники.

3.2. Виникнення життя: f_l

Рання поява життя на Землі є аргументом на користь того, що абіогенез за земноподібних умов може бути відносно швидким. Kipping (2020) у байєсівській моделі отримав співвідношення ставок, за якого швидкий сценарій абіогенезу підтримується сильніше за повільний, однак не настільки, щоб виключити рідкісний біогенез. Це означає, що з одного прикладу — Землі — не можна отримати точне універсальне f_l .

Для робочої сценарної моделі доцільно використовувати $f_l = 0,1$ –1 як емпірично сприятливий діапазон, але залишати можливість набагато нижчих значень у песимістичних моделях. Sandberg, Drexler & Ord (2018) наголошують, що невизначеності щодо хімічних і генетичних переходів охоплюють багато порядків величини.

3.3. Виникнення інтелекту: f_i

Саме цей множник може бути одним із головних «фільтрів». Kipping (2020) отримав для еволюції інтелекту невелику перевагу сценарію рідкісного інтелекту — приблизно 3:2. Це не є прямою оцінкою f_i , але показує, що немає підстав вважати появу технологічного інтелекту неминучою.

Для сценарного моделювання використаємо $f_i = 10^{-4}$ – 10^{-2} як помірно-песимістичний коридор. Його слід розглядати не як вимірювання, а як явне параметричне припущення, що дозволяє перевірити наслідки рідкісного інтелекту.

3.4. Перехід від інтелекту до технологічної цивілізації: f_c

Не кожна інтелектуальна лінія обов'язково проходить до технологічної цивілізації, здатної залишати космічно виявні техносигнатури. Тому f_c не слід автоматично прирівнювати до одиниці. У сценарній моделі використаємо $f_c = 0,01$ –0,3.

4. Кількісний коридор виникнення технологічної цивілізації

Комбінуємо наведені вище сценарні діапазони:

$$f_l = 0,1\text{--}1; \quad f_i = 10^{-4}\text{--}10^{-2}; \quad f_c = 0,01\text{--}0,3.$$

Тоді нижня сценарна межа становить:

$$PC_{min} = 0,1 \times 10^{-4} \times 0,01 = 10^{-7}.$$

Це відповідає приблизно одній технологічній цивілізації на 10 мільйонів потенційно придатних для життя планет.

Верхня межа цього помірно-песимістичного коридору:

$$PC_{max} = 1 \times 10^{-2} \times 0,3 = 3 \times 10^{-3}.$$

Тобто приблизно одна технологічна цивілізація на 333 потенційно придатні для життя планети.

Цей широкий коридор не слід подавати як доведену частотність. Він показує, наскільки сильно кінцевий результат залежить від біологічних припущень.

5. Робочий центральний сценарій

Для подальшої цивілізаційної моделі доцільно вибрати не крайні, а центральні параметри:

$$f_l = 0,3; \quad f_i = 3 \times 10^{-3}; \quad f_c = 0,1-0,3.$$

Отримуємо:

$$PC = 0,3 \times 3 \times 10^{-3} \times (0,1-0,3) = 9 \times 10^{-5} - 2,7 \times 10^{-4}.$$

Отже, робоча оцінка становить приблизно 1 технологічна цивілізація на 3 700–11 000 потенційно придатних для життя планет. Це не «істинна» частота, а центральний сценарій, побудований із явно зазначених припущень.

6. Чому 10^{-24} не є оцінкою ймовірності

Frank & Sullivan (2016) отримали принципово інший результат. Вони показали, що якщо ймовірність того, що придатна для життя планета коли-небудь породжує технологічний вид, перевищує приблизно 10^{-24} , то людство не повинно бути єдиним випадком технологічного інтелекту за всю історію спостережуваного Всесвіту. Це порогове обмеження, а не вимірне значення PC.

Отже, твердження «ймовірність виникнення цивілізації дорівнює 10^{-24} » є некоректним. Коректно: 10^{-24} — порядок песимістичної межі, нижче якої гіпотеза унікальності людства за всю космічну історію стає можливою.

7. Від виникнення до збереження: розширена модель

Класичне L описує тривалість технологічної фази, але для аналізу цивілізаційного ризику доцільно ввести окремий коефіцієнт виживання $S(T)$: ймовірність того, що цивілізація, яка досягла технологічної стадії, зберігає безперервність протягом часу T .

Визначимо:

$$PS(T) = PC \times S(T).$$

де $PS(T)$ — ймовірність того, що придатна для життя планета не лише породить технологічну цивілізацію, а й збереже її протягом заданого горизонту T .

Для простішої моделі припустимо постійну ефективну інтенсивність катастрофічної втрати цивілізації λ . Тоді:

$$S(T) = \exp(-\lambda T).$$

Еквівалентний середній час виживання:

$$L = 1/\lambda.$$

Це не твердження, що ризик у реальності постійний. Навпаки, λ може змінюватися з розвитком технологій, інститутів, демографії та штучного інтелекту. Формула є базовою моделлю першого наближення.

8. Розкладання цивілізаційного ризику

Нехай λ є сумою інтенсивностей незалежних або приблизно незалежних класів ризику:

$$\lambda = \lambda_{пкр} + \lambda_e + \lambda_{тр} + \lambda_a + \lambda_o,$$

де $\lambda_{пкр}$ — природні космічні ризики; λ_e — екологічні та ресурсні ризики; $\lambda_{тр}$ — технологічні ризики; λ_a — ризики, пов'язані зі штучним інтелектом та автономними системами; λ_o — соціально-політичні ризики, включно з війнами.

Тоді:

$$S(T) = \exp[-(\lambda_{пкр} + \lambda_e + \lambda_{тр} + \lambda_a + \lambda_o)T].$$

Це дає важливий наслідок: навіть якщо PC відносно велике, дуже висока сумарна інтенсивність λ різко зменшує ймовірність довготривалого існування цивілізації.

9. Війна як параметр цивілізаційного виживання

У цій моделі війна не вводиться як моральна категорія. Вона вводиться спочатку як фактор ризику. Якщо війна збільшує λ_o , то вона математично зменшує $S(T)$, а отже ймовірність довготривалого збереження технологічної цивілізації.

Нехай без війни ефективна інтенсивність цивілізаційного ризику дорівнює λ_0 , а внаслідок систематичного військового протистояння вона стає $\lambda_1 = \lambda_0 + \Delta\lambda_0$. Тоді відношення ймовірностей виживання:

$$S_1(T)/S_0(T) = \exp(-\Delta\lambda_0 T).$$

Отже, навіть невелике збільшення щорічної інтенсивності катастрофічного ризику має експоненційний ефект на довгих часових інтервалах.

10. Цивілізаційна «ціна» самознищення

Введемо очікувану кількість технологічних цивілізацій, які виникають у певній космічній популяції з H потенційно придатних для життя планет:

$$E_0 = H \times PC.$$

Якщо врахувати виживання до горизонту T :

$$E(T) = H \times PC \times S(T).$$

Тоді цивілізаційний ризик змінює не лише тривалість окремої цивілізації. Він змінює очікувану кількість цивілізацій, які залишаються існуючими на заданому часовому горизонті.

У цьому сенсі знищення цивілізації є асиметричним процесом: виникнення потребує надзвичайно довгого ланцюга еволюційних переходів, тоді як знищення вже сформованої технологічної системи може відбутися за дуже короткий час.

11. Зв'язок із рівнянням Дрейка

Класичне рівняння фактично містить фактор довголіття L . Розширена модель робить прихований зміст цього множника явним:

$$N(T) \approx PC \times L_{eff},$$

де PC характеризує виникнення, а L_{eff} — ефективну тривалість технологічної цивілізації.

У простій експоненційній моделі $L_{eff} = 1/\lambda$. Тому:

$$N(T) \approx PC/\lambda.$$

Це дає дуже просту інтерпретацію: кількість довгоживучих технологічних цивілізацій зростає із частотою їх виникнення і падає зі зростанням сумарної інтенсивності цивілізаційного ризику.

12. Що можна стверджувати на сучасному рівні знань

1. Астрофізична частина рівняння Дрейка вже значно краще забезпечена спостереженнями екзопланет, ніж у 1961 році.

2. Виникнення життя, інтелекту та технологічної цивілізації залишається невизначеним і може охоплювати багато порядків величини.

3. За явно заданого помірно-песимістичного набору припущень отримуємо РС приблизно 10^{-7} – 3×10^{-3} ; центральний робочий сценарій — близько 9×10^{-5} – $2,7 \times 10^{-4}$.

4. Значення 10^{-24} , отримане Frank & Sullivan, не є оцінкою РС; це поріг, нижче якого людство може бути єдиною технологічною цивілізацією за всю історію спостережуваного Всесвіту.

5. Найбільша невизначеність для довготривалого існування переноситься на цивілізаційний множник $S(T)$, або еквівалентно на параметр L .

6. Війна, системна агресія та інші антропогенні катастрофічні ризики можуть бути формалізовані як компоненти λ і тому мають безпосередній вплив на математичну ймовірність збереження цивілізації.

13. Філософський наслідок: принцип цивілізаційної відповідальності

Якщо технологічна цивілізація є статистично рідкісним результатом космічної еволюції, то після її виникнення виникає новий клас відповідальності — відповідальність не лише за життя окремої людини або біологічного виду, а за збереження самої здатності матерії до організованого мислення, пізнання та цілеспрямованої перебудови середовища.

Звідси можна сформулювати гіпотезу, яку доцільно назвати принципом цивілізаційної відповідальності:

«Чим меншою є ймовірність природного виникнення технологічної цивілізації, тим вищою є відповідальність уже існуючої цивілізації за збереження її носіїв, знань, інституцій і потенціалу подальшого розвитку».

У цій системі координат масове вбивство мислячих істот під час війни може бути концептуалізоване не лише як злочин проти окремих людей або народів, а як **злочин проти цивілізації** — тобто як дія, що зменшує ймовірність збереження рідкісного стану матерії, здатного до самопізнання.

Це твердження є філософським нормативним висновком із математичної моделі, а не емпіричним результатом астрофізики. Саме так його і слід подавати в науковій публікації.

14. Обмеження моделі

Модель не встановлює істинних значень f_l , f_i , f_c або λ . Вона є сценарною моделлю, яка робить припущення прозорими та дозволяє перевіряти їхній вплив на результат. Параметри не обов'язково незалежні:

наприклад, середовище, яке сприяє виникненню життя, може одночасно впливати на еволюцію інтелекту. Так само цивілізаційний ризик може змінюватися з часом і залежати від рівня технологічної зрілості. Тому наступним етапом має бути байєсівська або Монте-Карло модель із розподілами параметрів, а не лише прямокутними діапазонами.

15. Висновки

Розширене рівняння Дрейка дозволяє перейти від питання «скільки цивілізацій існує?» до більш фундаментального питання «наскільки ймовірним є виникнення і довготривале збереження технологічної цивілізації?». За помірно-песимістичних параметрів літературного походження отримано сценарний коридор $PC \approx 10^{-7} - 3 \times 10^{-3}$, тоді як центральний робочий сценарій дає приблизно $PC \approx 9 \times 10^{-5} - 2,7 \times 10^{-4}$. Це означає порядок однієї технологічної цивілізації на тисячі–мільйони потенційно придатних для життя планет залежно від припущень.

Однак ключовою величиною для майбутнього цивілізації є не лише ймовірність її виникнення, а й ймовірність виживання. Введення $S(T) = \exp(-\lambda T)$ дозволяє включити війни, технологічні аварії, екологічні катастрофи та інші екзистенційні ризики до єдиної математичної рамки.

Звідси випливає центральна гіпотеза подальшого дослідження: якщо цивілізація є рідкісним космічним результатом еволюції, то свідоме збільшення ризику її знищення має розглядатися як особливий тип цивілізаційної шкоди. У нормативному вимірі це створює підстави для поняття «злочину проти цивілізації» — дії, спрямованої на масове знищення мислячих істот і скорочення ймовірності продовження цивілізаційного процесу.

Література

1. Frank, A., & Sullivan, W. T. III. (2016). A New Empirical Constraint on the Prevalence of Technological Species in the Universe. *Astrobiology*, 16(5), 359–362. <https://doi.org/10.1089/ast.2015.1418>
2. Kipping, D. (2020). An Objective Bayesian Analysis of Life's Early Start and Our Late Arrival. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 117(22), 11995–12003. <https://doi.org/10.1073/pnas.1921655117>
3. Sandberg, A., Drexler, E. K., & Ord, T. (2018). Dissolving the Fermi Paradox. *arXiv:1806.02404*. <https://arxiv.org/abs/1806.02404>
4. Bryson, S., Kunitomo, M., Kopparapu, R. K., et al. (2021). The Occurrence of Rocky Habitable Zone Planets Around Solar-Like Stars from Kepler Data. *Astronomical Journal* / AAS presentation of Kepler DR25 occurrence analysis.

5. Drake, F. D. (1965). The Radio Search for Intelligent Extraterrestrial Life. In Current Aspects of Exobiology. NASA SP-63.

6. Sotos, J. G. (2017). Biotechnology and the lifetime of technical civilizations. arXiv:1709.01149. <https://arxiv.org/abs/1709.01149>

7. Garrett, M. A. (2024). Is Artificial Intelligence the great filter that makes advanced technical civilisations rare in the universe? arXiv:2405.00042. <https://arxiv.org/abs/2405.00042>

Примітка щодо використаних чисел

Числа для f_l , f_i та f_c у центральному сценарії є параметричними припущеннями, узгодженими з діапазонами, що зустрічаються в літературі, а не прямими емпіричними вимірюваннями. Саме тому в тексті вжито терміни «сценарний коридор» і «робочий сценарій».

Volodymyr S. Biletsky,
Doctor of Technical Sciences, Professor, National Technical University
"Kharkiv Polytechnic Institute", Kharkiv, Full Member of the
Shevchenko Scientific Society

PROBABILITY OF THE EMERGENCE AND PRESERVATION OF A TECHNOLOGICAL CIVILIZATION: AN EXTENDED MODEL BASED ON THE DRAKE EQUATION

Abstract

An extension of the Drake equation is proposed, in which the classical chain “stars → planets → life → intelligence → technological civilization” is supplemented by an explicit consideration of the probability of long-term preservation of civilization. Based on published estimates of the frequency of planets in the habitable zone, Bayesian studies of abiogenesis and the emergence of intelligence, as well as works on the uncertainty of the parameters of the Drake equation, a scenario quantitative corridor is constructed. It is shown that the available data do not allow us to establish a single number for the probability of the emergence of a technological civilization. At the same time, moderately pessimistic combinations of literary assumptions give an order of magnitude of 10^{-7} – 10^{-3} per habitable planet, and a working central corridor may be about 10^{-4} – 3×10^{-4} . Separately, the coefficient of civilizational survival is introduced, which turns the problem of self-destruction, war and other existential risks into a formalized part of the model. It is concluded that the rarity of the emergence of a thinking technological system can be the basis for the formation of the principle of civilizational responsibility: the deliberate mass destruction of thinking

beings is not only a crime against people, but also an action directed against the preservation of civilization as a rare cosmic phenomenon.

Keywords: technological civilization; theory of civilizations; Drake equation; philosophy of science; mathematical modeling; civilizational risk; probability of the emergence of civilization; civilizational survival; technological development; civilizational responsibility.

Use of AI-Assisted Tools

During the preparation of this manuscript, the author used AI-assisted tools for language editing, translation, structural refinement, and technical formatting. AI-assisted tools were not used to determine the scientific objectives, develop the conceptual framework, interpret the research findings, or formulate the conclusions. The author reviewed and verified all generated and edited material and assumes full responsibility for the content, accuracy, originality, and final version of the manuscript.

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

До розгляду приймаються статті обсягом до 2 друк. арк. (80000 знаків з пробілами).

Мова видання – українська. Окремі матеріали редакція вважає за можливе вміщати іншими мовами – англійською, польською, російською та ін.

Стаття повинна мати УДК, прізвище та ім'я (ініціали) автора, його науковий чи інший статус.

Рекомендуємо таку структуру статті: назва статті, анотація та ключові слова (укр. та англ. мовою), постановка проблеми, стан вивчення проблеми, мета та завдання статті, виклад основного матеріалу, висновки, література та джерела (оформлюється за чинними стандартами).

Наукове видання

**ДОНЕЦЬКИЙ ВІСНИК
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА
ім. ШЕВЧЕНКА (т. 57)**

Редакція текстів – авторська

Підп. до друку 19.08.2026. Формат 60х84 1/16. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman Суг. Друк цифровий. Ум. друк. арк.
10. Обл.-вид. арк. 10. Наклад 50 прим. Зам. 10-05.